

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

EBÜSSUÛD'UN *İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM İLÂ*
MEZÂYA'L-KİTÂBİ'L-KERÎM ADLI TEFSİRİNDE
PEYGAMBER KISSALARININ İŞLENİŞ BİÇİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yakup ALTUNSOY

İstanbul
Şubat-2021

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

EBÜSSUÛD'UN *İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM*
İLÂ MEZÂYA'L-KİTÂBİ'L-KERÎM ADLI TEFSİRİNDE
PEYGAMBER KISSALARININ İŞLENİŞ BİÇİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yakup ALTUNSOY

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul
Şubat-2021

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Murat KAYA (İmza)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEMİMİ (İmza)

Üye Doç. Dr. Mehmet ÇİÇEK (İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “*Ebüs-suûd’un İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm* Adlı Tefsirinde Peygamber Kıssalarının İşleniş Biçimi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Yakup ALTUNSOY

ÖNSÖZ

Kur'ân ile kalbimize vahyin tohumlarını eken, vahiyle bizleri yenileyip arındıran Allah'ın adıyla. Hamd; Rab oluşunu, bize olan şefkat ve rahmetini vahiy göndererek ispat eden, şefkat ve merhametinin bir ifadesi olarak bizleri vahiyle terbiye eden, kendisiyle nasıl irtibat kuracağımızı, O'na nasıl yaklaşacağımızı ve nasıl yakınlığı artıracacağımızı bize vahiyle öğreten Allah'adır. Salât ve selâm Allah'ın esenliği ve desteği, inayeti ve yardımıyla bize Kur'ân'ı olanca saflığı ile ve uygulamalı örnekleriyle birlikte öğreten Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) olsun.

Her çağa ve her çağın insanına hitap eden ezeli hitabın idrak edilmesi Kur'ân'ın bilinmesine bağlıdır. Bu sebeple Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme yöntemlerinin bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi için ilk dönemlerden itibaren müfessirler birçok eser telif etmişlerdir. Bu çalışmalar, başlangıçta daha çok hadis kitapları içindeki rivayetlerden ibaret iken, zamanla gelişme göstermiş ve tedvin döneminde müstakil eserler ortaya konulmuştur.

Osmanlı dönemine gelindiğinde tefsir faaliyetleri muhtelif şekillerde devam etmiştir. Bu dönemde öne çıkan müfessirlerden biri de Ebüssuûd Efendi'dir. O, Osmanlı Devleti'nin bir hukuk formasyonu olarak en ileri düzeye ulaşmasında, sosyal ve ekonomik sistemin değişmesine paralel olarak, hükümlerin çağa uygun şekilde yeniden ele alınıp çözümler üretilmesinde çok büyük işler ortaya koyan, yaklaşık otuz sene Osmanlı'da şeyhülislamlık makamında bulunmuş, daha birçok önemli mevkilere gelmiş mutena ilim şahsiyetleri arasında sayılan, fıkıh ve tefsir sahasında otorite bir şahsiyet olarak kendisini kabul ettirmiş biridir. Onun "*İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*" isimli eseri Osmanlı'da *Keşşâf* ve *Envârü't-Tenzîl*'i müteakiben en fazla okutulan tefsir olmuştur. Bu sebeple müellifin tefsirini inceleyerek Peygamber kıssalarını nasıl işlediğini ortaya koymak istedik. Çünkü peygamber kıssalarının insanın eğitilmesi ve hayatı boyunca doğru bir yol üzere yürüyebilmesi için çok mühim esaslar sunmaktadır.

Ebüssuûd, tefsirini yazarken gerek rivayet gerekse dirâyet ağırlıklı pekçok tefsirden istifade etmiştir. Onlardan aldığı bilgileri bazen özetlemiş bazen de kendi düşüncelerini eklemek suretiyle özgün üslubuyla yazıya dökmüştür. Onun tefsiri dil ve belâgat yönüyle Arap edebiyatının zirvesini teşkil etmiş, bilhassa Kur'ân'ın fesahat ve belâgatı üzerinde fazlaca durmuştur. Kur'an ilimlerinden esbâb-ı nüzûl, nâsih-

mensûh, kelâm, muhkem-müteşâbih, dil, kıraat, fıkıh gibi konular üzerinde sıklıkla durmuş, bu da tefsirinin daha çok dirâyet ağırlıklı olmasına yol açmıştır. Diğer taraftan Ebüssuûd Efendi, Kur'an'ı Kur'ân'la, hadislerle ve sahabe sözleriyle de tefsir ederek rivayet yönünü de ihmal etmemiştir. Zaman zaman İsrâiliyata da yer vermiştir.

Tezin konusu olan peygamber kıssalarında, müellif birçok dirâyet ve rivayet unsuru- nu kullandığı gibi isrâiliyâttan da istifade etmiştir. Bu açıdan müellifin eserinde peygamber kıssaları dirâyet ve rivayet yönünden gayet zengin bir içeriğe sahiptir.

Çalışma, ilk bölümü giriş olmak üzere üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde sırasıyla tezin konusu, önemi ve amacı, araştırmada takip edilen yöntem ve araştırmanın kaynaklarına değinildi. İkinci bölümde Ebüssuûd Efendi ve *İrşâdü'l-Akli's-Selîm* adlı tefsirindeki metodu açısından incelenmesine değinildi. Üçüncü bölümde ise Ebüssuûd Efendi'nin, tefsirinde peygamber kıssalarını nasıl işlediği araştırıldı.

Araştırmamızın, Ebüssuûd Efendi'nin daha iyi tanınması ve özellikle peygamber kıssalarını nasıl işlediğinin anlaşılmasına katkı sağlamasını temenni ederek, çalışmamın her aşamada bana yardımcı olan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Murat KAYA'ya, görüş ve önerileriyle tezin şekillenmesinde katkıları bulunan değerli hocalarıma ve yüksek lisans eğitimim boyunca benden her türlü desteklerini esirgemenen sevgili eşime teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, tevfiik ise ancak Allah Teâlâ'dandır.

Yakup ALTUNSOY

İstanbul-2021

ÖZET

EBÜSSUÛD'UN *İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM İLÂ MEZÂYA'L-KİTÂBİ'L-KERÎM* ADLI TEFSİRİNDE PEYGAMBER KISSALARININ İŞLENİŞ BİÇİMİ

Yakup ALTUNSOY

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat KAYA

Şubat-2021, 189+XIII Sayfa

Kur'ân-ı Kerîm, hidâyet rehberi olması itibariyle insanlığa sunulmuş son ilâhî kitaptır. Kur'ân'ı anlamak ve hayatımıza aktarmak öncelikle biz Müslümanların daha sonra da tüm insanlığın en mühim vazifesidir. Yüce Allah insana doğru yolun örneklerini en açık şekliyle göstermek maksadıyla Kur'ân'da pekçok peygamber kıssasına yer vermiştir. İnsan hayatı için çok mühim olması sebebiyle müfessirler bu kıssaları açıklayıp gerekli dersleri çıkarmaya önem vermişlerdir. Biz de bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin her bakımdan en yüksek seviyeye ulaştığı döneminde yaşamış, dönemin ilim ve siyaset çevrelerine kendini kabul ettirmiş, devrin dini, içtimai ve idari konularında önemli roller üstlenmiş büyük bir devlet ve ilim adamı olan, kendi zamanında *Şeyhülislâm, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sâni* unvanlarıyla anılan Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* isimli tefsirinde peygamber kıssalarını nasıl işleyip izah ettiğini inceledik. Onun peygamber kıssalarını anlatırken her türlü rivayet ve dirâyet unsurlarını bolca kullandığını gördük. İsrâilî rivayetler karşısında dikkatli olup, uydurma ve akla mantığa ters olan rivayetler konusunda okuyucuyu uyardığını müşahade ettik.

Anahtar Kelimeler: Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Kur'ân, Tefsir, Peygamber, Kıssa

ABSTRACT

THE NARRATIVE STYLE OF THE PROPHET STORIES IN THE TAFSIR OF EBÜSSUÛD'S *İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM İLÂ MEZÂYA'L-KİTÂBİ'L-KERÎM*

Yakup ALTUNSOY

Master: Temel İslâm Bilimleri

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Murat KAYA

February-2021, 189+XIII Pages

The Quran is the last divine book presented to humanity as a guide to the true path. Understanding this book and bring it into practice is one of the most important duties of all of humanity, and in particular to us believers. In order to make it easier to understand the Quran and to transfer it to our lives, the Almighty Allah has included various stories in His book, most of all the stories of the prophets. In this study, I have studied the Quranic commentary *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* written by Ebüssuûd Efendi, and the prophets' stories within it. He was a great statesman and scholar who lived in the golden era when the Ottoman Empire reached the highest level in all respects, he was seen as an authority by the scientific and political circles of the period, played important roles in the religious, social and administrative fields of the time, and earned the honorary names of *Şeyhülislâm, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sâni*. This thesis consists of an introduction, three main chapters, and a conclusion. The subject of this study, its importance and purpose, the method followed during the research and its sources are mentioned respectively. In the first part, the life, scientific achievements, and works of Ebüssuûd Efendi have been discussed. The subsequent second chapter studies his Quranic commentary and includes an analysis from an *usul al-tafsir* perspective. In the third and final chapter, a portrayal of Ebüssuûd's narrative style on the prophet stories has been made.

Key Words: Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Quran, Tafsir, Prophets, Stories

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	1
1.3. Araştırma ile İlgili Literatür	2
İKİNCİ BÖLÜM	
EBÜSSUÛD EFENDİ VE İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM ADLI TEFSİRİNDEKİ METODU.....	3
2.1. Hayatı	3
2.1.1. Doğum Tarihi ve Yeri.....	3
2.1.2. Evlât ve Torunları	4
2.1.3. İlmî Şahsiyeti	5
2.1.4. Hukuk Alanındaki Hizmetleri.....	6
2.2. Eserleri.....	8
2.2.1. Tefsir	8
2.2.1.1. <i>İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm</i>	8
2.2.1.2. <i>Ma'âkidü't-Tarrâf fi Evveli Sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf</i>	9
2.2.1.3. <i>Kıssatu Hârut ve Mârut</i>	9

2.2.2. Fıkıh	9
2.2.2.1. <i>Mârûzât</i>	10
2.2.2.2. <i>Fetevây-ı Ebüssuûd Efendi</i>	10
2.2.2.3. <i>Kanunnâme</i>	11
2.2.2.4. <i>Risâle fî Vakfî 'l-Menkûl ve 'n-Nukûd</i>	12
2.2.2.5. <i>Hasmü 'l-Hilâf fî 'l-Mesh ale 'l-Hifâf</i>	12
2.2.2.6. <i>Risâle fî 'l-Ed'iyeti 'l-Me'sure</i>	12
2.2.2.7. <i>Risâle fî Vakfî 'l-Arâzî ve Ba 'zı Ahkâmi 'l-Vakf</i>	12
2.2.2.8. <i>Risâle fî Tescîli 'l-Evkaf</i>	13
2.2.2.9. <i>Bidâ 'atü 'l-Kadî Li 'htiyâcihî fî 'l-Müstakbel ve 'l-Mâzî</i>	13
2.2.3. Dil ve Edebiyat	13
2.2.3.1. <i>el-Kasîdetü 'l-Mîmiyye</i>	13
2.2.3.2. <i>Kasîde fî Risâi 's-Sultân Süleyman</i>	14
2.2.3.3. <i>el-Kasâidü 'l-Arabiyye</i>	14
2.3. Ebüssuûd Efendi'nin Tefsirinin Tahlili	14
2.3.1. Tefsirin Yazılış Süreci	14
2.3.2. Tefsiri Hakkında Bilgiler	15
2.3.3. Eserin Yazma Nüshaları ve Baskıları	17
2.3.3.1. Yazma Nüshaları	17
2.3.3.2. Baskıları	18
2.4. Ebüssuûd Tefsirinin Kaynakları ve Tefsirdeki Metodu	19
2.4.1. Ebüssuûd Tefsirinin Kaynakları	19
2.4.2. Ebüssuûd'un Tefsirindeki Metodu	20
2.4.2.1. Rivayet Yönünden Ebüssuûd Tefsiri	21
2.4.2.2. Dirâyet Yönünden Ebüssuûd Tefsiri	29
2.4.2.3. İşârî (Tasavvufî) Yönden Ebüssuûd Tefsiri	40

ÜÇÜNÜNCÜ BÖLÜM

İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM'DE PEYGAMBER KISSALARININ İŞLENİŞİ .. 42

3.1. Kur'ân Kıssalarına Genel Bir Bakış	42
3.1.1. Kıssa Kavramı.....	43
3.1.2. Kıssalar, Özellikleri ve Amaçları.....	44
3.1.2.1. Kıssalar.....	44
3.1.2.2. Özellikleri.....	44
3.1.2.3. Amaçları	45
3.1.3. Mahiyetleri Yönünden Kur'ân Kıssaları.....	46
3.1.3.1. Tarihî Kıssalar	46
3.1.3.2. Kur'ân'ın Nüzûlü Sırasında Meydana Gelen Olaylar	46
3.1.3.3. Gaybî Kıssalar	47
3.1.4. Kur'ân Kıssalarının Tarihî Gerçeklik Değeri	47
3.2. <i>İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm</i> 'de Kıssası Geçen Peygamberler.....	50
3.2.1. Hz. Âdem	52
3.2.1.1. Hz. Âdem'in Halife Kılınması ve Allah ile Meleklerin Diyalogu.....	53
3.2.1.2. Hz. Âdem'e Secde Emri ve Allah ile İblîs'in Diyalogu.....	56
3.2.2. Hz. Nûh.....	59
3.2.2.1. Hz. Nûh'un, Kavmini Uyarması ve Mücadelesini Allah'a Arz Etmesi	60
3.2.2.2. Hz. Nûh'un Kavminin İnkârda Direktmesi ve Kavmine Bedduası.....	62
3.2.3. Hz. Hûd.....	65
3.2.3.1. Hz. Hûd'un, Kavmini Allah'a Daveti ve Uyarması.....	65
3.2.3.2. Âd Kavminin Bina Ettiği Yüksek ve Sağlam Yapılar	68
3.2.3.3. Âd Kavminin Helâk Edilmesi	68
3.2.4. Hz. Sâlih.....	70

3.2.4.1. Hz. Sâlih'in, Kavmini Allah'a Davet Etmesi ve Uyarması	71
3.2.4.2. Hz. Sâlih'in Mûcizesi: Dağdan Çıkan Deve	72
3.2.5. Hz. İbrâhim, İsmâil ve İshak.....	73
3.2.5.1. Hz. İbrâhim'in Kavmine Karşı Yürüttüğü Tevhid Mücadelesi	75
3.2.5.2. Hz. İbrâhim'in Ateşe Atılması	77
3.2.5.3. Hz. İbrâhim'in Oğlu İsmâil'i Kurban Edişi	77
3.2.5.4. Hz. İbrâhim'in İshak'la Müjdelenmesi	80
3.2.5.5. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in Kâbe'yi İnşası ve Allah'a Yakarışları. 80	
3.2.5.6. Hz. İbrâhim'in Nemrud'a Karşı Yürüttüğü Tevhid Mücadelesi	85
3.2.6. Hz. Lût	86
3.2.6.1. Hz. Lût'a Meleklerin Gelmesi.....	87
3.2.6.2. Hz. Lût'un Kavminin Helak Edilmesi	89
3.2.7. Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsuf.....	91
3.2.7.1. Hz. Yûsuf'un Gördüğü Rühayı Babası Hz. Ya'kûb'a Anlatması	91
3.2.7.2. Hz. Yûsuf'a Kardeşlerinin Kurduğu Büyük Tuzak.....	93
3.2.7.3. Hz. Yûsuf'un Melikin Rüyasını Yorumlaması ve Yönetime Geçmesi	99
3.2.7.4. Hz. Yûsuf'un Kardeşleriyle Buluşması ve Aralarında Geçen Diyaloglar.....	101
3.2.7.5. Hz. Yûsuf'un Ana-Babasına Kavuşması ve Rüyasınının Te'vili.....	105
3.2.8. Hz. Şuayb.....	106
3.2.8.1. Hz. Şuayb'in Kavmini İkazı.....	107
3.2.8.2. Kavminin Hz. Şuayb'ı Tehdidi ve Helak Olması	112
3.2.9. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn	115
3.2.9.1. Hz. Mûsâ'nın Ateş Görmesi ve Allah ile Mükâlemesi	116
3.2.9.2. Hz. Mûsâ'nın Kardeşi Hz. Hârûn'la Desteklenmesi.....	120

3.2.9.3. Hz. Mûsâ'ya Doğum, Çocukluk ve Gençlik Yıllarının Hatırlatılması	122
3.2.9.4. Hz. Mûsâ'ya Allah Tarafından Tebliğ Metodunun Öğretilmesi	125
3.2.9.5. Hz. Mûsâ'nın Firavun'u Tevhide Davet Etmesi	128
3.2.9.6. Firavun'un Hz. Mûsâ'dan Mucize İstemesi	130
3.2.9.7. Hz. Mûsâ'nın Sihirbazlarla Diyalogu	133
3.2.9.8. Sihirbazların Allah'a İman Etmesi	135
3.2.9.9. Firavun'un Boğularak Helak Olması	138
3.2.9.10. Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğulları ile Kudüs'e Yolculuğu	139
3.2.9.11. İsrâiloğulları'nın Buzağıya Tapması	140
3.2.10. Hz. Dâvûd	146
3.2.10.1. Hz. Dâvûd'a İhsan Edilen Hususi Lütuflar	146
3.2.10.2. Hz. Dâvûd'a Gelen İki Davacı ile Yaşadığı İmtihan	147
3.2.11. Hz. Süleyman	149
3.2.11.1. Hz. Süleyman'a Verilen Üstün Özellikler ve İhsanlar	150
3.2.11.2. Hz. Süleyman'ın Hüdhüd ile Diyalogu	152
3.2.11.3. Sebe Melikesinin Hz. Süleyman'dan Gelen Mektup Üzerine Kavmiyle İstişaresi	156
3.2.11.4. Sebe Melikesinin Tahtının Hz. Süleyman'a Getirilme Mucizesi ..	159
3.2.12. Hz. Yûnus	162
3.2.13. Hz. Zekeriyâ	164
3.2.13.1. Hz. Zekeriyâ'nın Varis Olacak Bir Evlat için Allah'a Yakarışı ..	165
3.2.13.2. Hz. Zekeriyâ'nın Oğul ile Müjdenmesi	166
3.2.14. Hz. Âsâ	169
3.2.14.1. Hz. Âsâ'nın Meryem'e Müjdenmesi ve Kendisine Verilen Özellikler	170
3.2.14.2. Hz. Âsâ'nın Kavmini Tevhide Dâveti ve Havarileri	174

3.2.14.3. Hz. İsa'nın Göğe Yükseltilmesi	177
3.2.14.4. Hz. İsa'nın Yaratılış Mucizesi.....	177
SONUÇ.....	179
KAYNAKÇA	181
ÖZGEÇMİŞ.....	189

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e. : Adı geçen eser

bnt. : Bint

b. : (Bin) oğlu

Bkz.: Bakınız

bs. : Baskı

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

h. : Hicrî

Hız.: Hazreti

Haz. : Hazırlayan

Ktp. : Kütüphanesi

md. : Madde, maddesi.

nr. : Numara

nşr. : Nâşir, neşreden

ö. : Ölümü

S. : Sayı

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sel-lem

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

vb.: Ve benzeri

vr. : Varak/yaprak

Yay. : Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm; insanlar gerçeği daha iyi anlasın, daha iyi ders ve ibret alsın, ilâhî mesaj ve hidâyet yolunu daha kolay kavrasın diye çeşitli beyan ve üslup şekillerini kullandığını, çeşit çeşit örnekler ihtiva eden âyetleri açıkladığını önemle vurgulamaktadır. Kur'ân'ın kullandığı birçok ifade tarzları içinde en önemlilerinden birisi de “Kıssa” şeklindeki anlatımdır. Kur'ân-ı Kerîm'de kıssalar çok ve önemli bir yer tutmaktadır. Bu kıssalardan mü'minler olarak bizlerin gereken dersleri alması, bu kıssaların anlaşılıp hayatımıza uygulanmasıyla gerçekleşecektir. Kur'ân-ı Kerîm'deki bu kıssalara âlimlerimiz yazdıkları tefsirlerinde değinmişler ve her biri kendi birikimi ile bu konularda gelen rivayetleri değerlendirmiş, kıssalara farklı bakış açısı kazandırmışlardır.

Bu çalışmanın konusu Osmanlı sultanlarından Kanûnî Sultan Süleyman devrinin bu husustaki otoriter şahsiyetlerden biri olan Şeyhülislâm-ı Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsiri ve bu tefsirdeki peygamber kıssalarının işleniş biçimidir. Bu çalışmanın önemini şu şekilde ifade edebiliriz: Bugüne kadar Ebüssuûd üzerine birçok çalışma yapılmış fakat eserinde peygamber kıssalarının nasıl işlendiği ile ilgili herhangi bir tez yapılmamıştır. Hâlbuki Ebüssuûd Efendi, tefsirinde rivayet ve dirâyet unsurlarını bolca kullanmış, bunun neticesinde de tefsirine zengin bir anlatım ve yorumlama gücü katmıştır. Bu çalışmanın amacı da müellifin bu zengin anlatımından faydalanarak peygamber kıssalarını rivayet ve dirâyet çerçevesinde nasıl işlediğini ortaya koymaktır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmamız Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin hayatı, yaşadığı zaman ve eserleri hakkında bilgiler vererek özellikle *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsirindeki peygamber kıssalarının nasıl işlendiği çerçevesinde olacaktır. Yön-

tem olarak ise genelden özele doğru gidilerek tümdengelim metodu izlenecektir. Önce Ebüssuûd Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri ele alınacak, sonra tefsiri incelenecek, ardından peygamber kıssalarını ne şekilde işlediği ele alınacaktır. Çalışmamız nitel bir araştırma olup yorumlayıcı değerler dizisi kullanılmıştır. Doküman inceleme tekniği uygulanmış olup veriler içerik analizi yöntemi ile tahlil edilmiştir.

1.3. Araştırma ile İlgili Literatür

Konumuzun muhtelif yönlerine İzzeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târîh*'i, İbn. Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si, Celâleddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân*'ı, Ali b. Bâlî'nin (ö. 992/1584) *el-Ikdu'l-Manzûm fi Zikri Efâdili'r-Rûm*'u, Ahmet Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*'sı, Mehmed Süreyyâ'nın (ö. 1909) *Sicill-i Osmânî*'si, Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Hüseyin Nihal Atsız'ın (ö. 1975) *İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya: Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, Ebüssuûd Bibliyografyası, Âli Bibliyografyası*, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (ö. 1977) *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*'u, Mustafa Âsım Köksal'ın (ö. 1998) *Peygamberler Tarihi*, Halil İnalçık'ın (ö. 2016) *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*'ı vb. eserlerde temas edilmiştir.

Ayrıca günümüzde yaşayan, İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Tarihi ve Tefsir Usulü*, Celal Kırca'nın *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, M. Sait Şimşek'in *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Sadık Kılıç'ın *Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar*, İdris Şengül'ün *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Şehmus Demir'in *Mitoloji Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, adlı eserlerinde ve bir kısım *DİA* maddelerinde Ebüssuûd Efendi ve peygamber kıssalarından bahsedilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÜSSUÛD EFENDİ VE İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM ADLI TEF-SİRİNDEKİ METODU

2.1. Hayatı

2.1.1. Doğum Tarihi ve Yeri

Ebüssuûd Efendi İstanbul civarındaki Meteris (Müderriş) köyünde 17 Safer 896'da (30 Aralık 1490) dünyaya geldi. "Ebüssuûd", onun ismi olarak bilinse de tefsirinin giriş bölümünde kendisinden "Ebüssuûd Muhammed" diye bahsetmesine bakılırsa onun esas isminin "Muhammed", "Ebüssuûd"un da lakabı olduğu anlaşılmaktadır. Bu lakabın ona neden verildiği hususunda literatürde doyurucu bilgi yoktur. Ebüssuûd'un tam ismi; Muhammed b. Muhammed Mustafa el-İskilibî el-İmâdî'dir. Ebüssuûd'un ailesi Çorum'un İskilip ilçesinden olup pederi Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî, İskilip'in İmâd köyünde dünyaya gelmiştir. "İskilibî" nisbesinden hareketle Ebüssuûd'un da İskilip'te doğduğu iddia edilmişse de bu ihtimal zayıf görülmüştür.¹ Babası Şeyh Yavsî, II. Bayezid'e intisabı dolayısıyla da hünkâr şeyhi diye tanınan Muhyiddin Muhammed el-İskilibî, dedesi Mustafa el-İmâdüddin, annesi Sultan Hatun'dur. Mecdi Efendi ve Ayderûsi'nin tespitine göre Sultan Hatun, Ali Kuşçu'nun kardeşi, Âlî ve Atâî'nin tespitine göre de kızıdır.² Ebüssuûd Efendi, h. 982 (1574) tarihinde İstanbul'da seksen yedi yaşında iken vefat etti. *Sicilli Osmanî*'de vefat tarihi h. 983 (1575) olarak mukayyettir. Vefatı olağanüstü teessür uyandıran

¹ Ali b. Bâlî, *el-İkdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzîli'r-Rûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1975), 440; Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, 2. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1993), 4; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, C. 2, çev. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 439-440; Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, C.10, TDV, 1994, 365-371.

² Pehlul Düzenli, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları" (Doktora Tezi. S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 24.

Ebüs-suûd için, Mekke ve Medine âlimleri vefatını işitince “Gıyabi cenaze namazı” kılmışlardır ki, bu mazhariyet İslâm büyükleri arasında herkese nasip olmaz.³

2.1.2. Evlât ve Torunları

Ebüs-suûd, hocası Seyyidî Efendi’nin kızı Zeynep Hatun ile evlenmiştir. Bu evlilikten dört oğlu ve iki kızı olmuştur. Oğulları Mehmed, Şemsü’-d-Dîn Ahmet, Mustafa ve Mahmud (Bu oğlu ile ilgili kaynaklarda kayda değer bir bilgiye rastlanılmamaktadır), kızları ise Hatice ve Kerîme’dir. Rahime adlı bir kızı daha bulunduğunu gösteren deliller de mevcuttur. Ebüs-suûd Efendi’nin vefatı anında Mustafa Çelebi’den başkası hayatta değildi. Hatta Mustafa Çelebi’den başka en küçük çocuğunun defninde: “Ya Rab, bir dâne kalan semere-i fuâdımın acısını bana gösterme” diye yalvararak ağladığı söylenir. Çocuklarının küçük yaşta vefat etmeleri Ebüs-suûd Efendi’yi derinden üzmüştür.⁴

Ebüs-suûd’un soyunu oğullarının en küçüğü Mustafa Çelebi sürdürmüştür. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar on kuşağa ulaşan bu familya Karaçelebizâde Abdülaziz, Babai Efendi, Hoca Sadeddin ve Bosnalı İsâ Efendi ile hısımlık oluşturmuştur. Öyle ki, Ebüs-suûd’un torunları nihai bağdan ötürü İsâzâdelere olarak da adlandırılmıştır. Ebüs-suûd ailesinin en son azalarından birisinin de hattat olan Vahdeti Efendi’nin zevcesi Ayşe Sıddîka Hanım olduğu zikredilir.⁵ Osmanlı Türkleri arasında, Ebüs-suûd isminde ilim, şiir ve tasavvuf sahasında yetişmiş kadı ve müderrislere rastlanmaktadır. Bunlarla müellif arasında sadece isim benzerliği vardır. Bu şahıslardan bazılarında örnek verilecek olunursa: İstanbul kadılığına yükselen Şa’rani-zâde Ebüs-suûd Efendi 1671’de vefat etmiş bir muhaddistir. Hüdaî Mehmed Efendi ahfadından Ebüs-suûd Mehmed Efendi Ankara kadısı idi 1688’de vefat etmiştir. Şair olup Muhammed Halebî Gûrânî mahdumu Ebüs-suûd Efendi 1646 yılında vefat etmiştir. Nakşibendi tarikatına mensup meşâyihî Arap’tan 1813’de vefat etmiştir.⁶

³ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu’l-Manzûm*, 443; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 306- 307; Aydemir, *Ebüs-suûd Efendi*, 6.

⁴ Aydemir, *Ebüs-suûd Efendi*, 18-19; Süreyya, *Sicilli Osmanî*, 440.

⁵ Aydemir, *Ebüs-suûd Efendi*, 22; Akgündüz, “Ebüs-suûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

⁶ Aydemir, *Ebüs-suûd Efendi*, 23; Süreyya, *Sicilli Osmanî*, C.2, 439.

2.1.3. İlmî Şahsiyeti

Osmanlı Devleti'nin en haşmetli bir devrinde yetişen ve "Hoca Çelebi" diye anılan Ebüssuûd Efendi, muasırları tarafından çok övülmüş, methiyeler düzenlenmiş, edebi kudreti, tefsiri ve fıkhıdaki üstünlüğü ile ün almıştır.⁷ Yirmi altı yaşında müderris olup, durmadan çalışan ve talebe yetiştiren Ebüssuûd; I. Süleyman (Kanûnî), II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde kazaskerlik, şeyhülislâmlık vazifesi yapmış ve başka ilim rütbelerinde yer alan müteaddid ulemânın da üstadı olmuştur. Bunlara Şeyhülislâm Mâlûlzâde, Kınalızâde Hasan Çelebi, Sun'ullah Efendilerle Bostanzâde Mustafa, Fudayl Çelebi, Hâce-i Sultan Ataullah, Şair Baki, Abdülkadir Şeyhi, tezkireci Aşık Çelebi ve Ebülmeyâmin Mustafa Efendi gibi âlimler örnek gösterilebilir.⁸

Ebüssuûd, döneminin geleneğine uymuş Türkçe ve Arapça birtakım manzumeler yazmıştır. Arapça manzumelerinin en çok bilineni, Ebü'l-Alâ el-Maarrî'ye karşı yazdığı *el-Kasîdetü 'l-Mîmiyye*'dir. Tefsiri ve Arapça fetvaları, ayrıca kendisine sorulmuş sorulara aynı lisan ve üslupla karşılık vermesi, onun bu dile olan hâkimiyetini ortaya koymaktadır. Türkçe yazımda, döneminin farklı üsluplarını kullanan Ebüssuûd'un Kara Ahmed Paşa'ya sadrazamlık tebriki için dercettiği mektubun dili eski nesir becerilerine numune olacak kadar ağır, evladı Ahmed Efendi için kaleme aldığı biyografisiyle *Duaname* isimli eserinin dili ise gayet sadedir.⁹

Ebüssuûd Efendi dini hükümlere hâkim, kimseye haksızlık etmeyen, karakteri sağlam bir zat idi. Eski zamanda çok çalışan kimseye çalışkanlığını ifade ve takdir mahiyetinde: "Ebüssuûd'un torunu musun" derlermiş.¹⁰ Ebüssuûd Efendi Osmanlı devletinin yetiştirdiği büyük bir âlimdir. Mevcut eserlerinden dolayı, hukuk ve tefsir

⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 306; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 38.

⁸ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu 'l-Manzûm*, 443; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 43; Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, 367.

⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 306; Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, 367.

¹⁰ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu 'l-Manzûm*, 445; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 43; Süreyya, *Sicilli Osmanî*, 440.

sahasındaki hizmetleri hiçbir zaman inkâr edilemeyecektir. İlim dünyasına yaptığı sayısız hizmetlerden dolayı, ona bütün bir dünyanın şükran borcu vardır.¹¹

2.1.4. Hukuk Alanındaki Hizmetleri

Ebüssuûd Efendi, devlet teşkilatında ve ilmiye müesseselerinde yaklaşık altmış sene görevde bulunmuş ve en önemli hizmetlerini hukuk alanında vermiştir. Ebüssuûd, hem şeriat hukukunun himayesinde, kanunlaştırmanın ve anane hukukunun ilerlemesine imkân sağlanması hem de İslâm hukukunun geleneksel dönemine dair fikirleri değerlendirerek döneminin sorunlarına bir çıkış yolu getirmesi özelliğiyle de İslâm ve Osmanlı hukuku çerçevesinde çok kıymetli hizmetler vermiştir.¹² Şeyhülislâmlığı esnasında, verdiği fetvalar ve fetva vermede gösterdiği üstünlük ilim erbabının mâlumudur.¹³ Bugün var olan fetva ve risâleleri, onun geleneksel ve doktriner bir hukuktan uzak, uygulama üstünlüğü olan ve tagayyür eden koşullara göre bambaşka çözümler getirebilen bir hukuk idrakine sahip olduğunu göstermekte ve Ebüssuûd'a, sair şeyhülislâmlar arasında apayrı bir mevki vermektedir.

Ebüssuûd Efendi'nin Kanûnî dönemindeki etkinliği müderrisliği döneminde başlamış, Kazaskerliği döneminde kendini iyice göstermiştir. Kanûnî ile olan beraberliği 1537-1566 yılları arasında Kazaskerlik dönemi de dâhil olmak üzere yaklaşık otuz yıla tekabül etmektedir. Ebüssuûd, Boğdan, Estergon ve Budin kuşatmalarında padişahın beraberinde bulunmuş, Budin seferinin kuşatılmasının akabinde orada evvel olarak Cuma namazını kendisi kıldırıştır. Yeni fethedilen Budin'in toprak hukuku Ebüssuûd tarafından düzenlenmiştir. Sultan II. Selim döneminde ki Kıbrıs'ın fethi de Ebüssuûd fetvasıyla gerçekleştiği gibi "Gazâ-i ekber ve şehadet-i azîme" olarak telakki ettiği Osmanlı-Safevî savaşları için de gereken fetvalar yine onun tarafından verilmiştir. Verdiği fetvalar Osmanlı hanedanının, Sünnî İslâm'ın en yüksek başkanı ve koruyucusu olduğu düşüncesinin hâkim olmasında da rol oynamıştır.¹⁴

¹¹ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu'l-Manzûm*, 445; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 306; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 44.

¹² Ali b. Bâlî, *el-Ikdu'l-Manzûm*, 439; Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, 365-371.

¹³ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu'l-Manzûm*, 445; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 44.

¹⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 189-192; Pehlul Düzenli, "Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi:

Ebüs-suûd Efendi gayet tedbirli bir zât idi. Devrin ahvaline ve şartlara dikkat eder, halkın örf ve âdetini hesaba katmayı ihmal etmezdi. Ebüsuûd Efendi'nin, Kanûnî (I. Süleyman) döneminde, devlet kanunlarını, şeriat hükümleriyle uzlaştırdığı, tımar ve zeametlere dair konulan kararların çoğunun onun fetvalarına dayandığı veya o fetvalarla desteklendiği malumdur.¹⁵ Uzun yıllar devlet ve ilmiye sınıfı teşkilatında görev alan, medresede verilen geleneksel fıkıh kaynaklarının beraberinde toplumsal şeraiti, devletin biçimini ve işleyişini ve günce problemleri de yakından görme olanağı bulan Ebüsuûd, karşılaştığı problemleri Hanefî mezhebindeki farklı görüş ve değerlendirmeler arasında tahrîc ve tercih kullanarak çözmeye gitmiştir. Bu açıdan Ebüsuûd'un, Hanefî fakihlerinin yaptığı müctehidler sınıflandırmasında "Ashâbü't-tahrîc" ve "Ashâbü't-tercîh", hatta "Meselede müctehid" zümre içinde yer aldığı söylenebilir.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde kanun karşında eşitliğin hukukun uygulanmasında düzenin ve birliğin sağlanabilmesi amacıyla tatbik edilen resmi mezhep siyaseti Ebüsuûd Efendi zamanında özenle izlenilmiş, yargılama ve fetvalarda Hanefî mezhebinin baz alınma kaidesi müftü ve kadıların resmi belgelerinde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ebüsuûd'un muhakemede ve fetvada Hanefî mezhebindeki mütemekkin görüşlerinin temel alınması konusunda özen atfetmesi, bağınaz bir Hanefî olmasına değil daha önce bahsedilen gaye ve nedenlere dayandığından, sosyal koşul ve ihtiyaçlar tagayyür ettiğinde mezhepte mütemekkin görüşlerden cayıp, değişik çözüm arayışlarına başvurduğu da görülür.¹⁷

Yaşadığı dönemin siyasî-idarî olaylarında faal olan Ebüsuûd Efendi döneminin hukuk sistemine Kanunnâme ve Mâ'rûzâtı ile katkıda bulunmuş, fetvaları ile de yön vermiştir. Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli tasavvufî düşünce ve uygulamaların biçimlendiği bu dönemde, tasavvuf alanında verdiği fetvaları ile dikkati üzerine çekmiş, sonraki dönem tasavvuf tartışmalarında da en çok müracaat edilen bir şahsiyet

Bibliyografik Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.5, (2005): 441-475.

¹⁵ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu'l-Manzûm*, 439-445; Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 46-47.

¹⁶ Akgündüz, "Ebüsuûd Efendi", *DİA*, 367.

¹⁷ Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 146; Akgündüz, "Ebüsuûd Efendi", *DİA*, 368.

olma özelliğine sahip olmuştur. İbn Arâbî, raks ve deveran ve idamlar gibi önemli konularda verdiği fetvaların her biri hukuk tarihinin inceleme konuları içerisinde yerini almıştır. Osmanlı iktisat, eğlence dünyasının önemli örneklerinden biri sayılan kahve içilmesinin yanında Kur’ân tilaveti öğretimi, genel dini hizmetlerden ücret alma, dinî-iktisadi konular, para vakıfları, vergi sistemi, tımar sistemi gibi toplumun çoğu kısmını yakından ilgilendiren siyasî-iktisadî olaylar hakkında yüzyıllar boyu tartışmalara, uygulamalara kaynaklık eden fetvaları günümüzde halen güncelliğini sürdürmektedir.¹⁸

2.2. Eserleri

Ebüs-suûd Efendi’nin tefsir, fıkıh, dil ve edebiyat yönünden birtakım eserleri bulunmaktadır. Şimdi bunları kısaca tanıtalım:

2.2.1. Tefsir

2.2.1.1. *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*

Ebüs-suûd Efendi’yi kendi dönemi başta olmak üzere sonraki dönemlerde de öne çıkaran eserleri onun tefsiri ve fetvaları olmuştur. Bunlardan *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm* tefsiri basılarak ilim dünyasının hizmetine sunulmuş; böylelikle onun, daha büyük kitleler tarafından tanınmasına vesile olmuştur.¹⁹

Ebüs-suûd Efendi’nin ismini ebedileştiren ve şöhretini dünyaya yayan amillerin ilki tefsiridir. Her asırda beğenilen, methedilen bu eserin çok sayıda yazması yanında muhtelif baskıları da vardır. Birçok âlim tarafından *Keşşâf* ve *Envâru’t-Tenzîl*’den daha önde olduğu söylendiği halde, onlar kadar ilim muhitlerinin teveccühüne mazhar olamamıştır.²⁰ Türkiye’de bulunan kütüphanelerde bir hayli elyazması yer alan

¹⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, 190-193; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 441-475.

¹⁹ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu’l-Manzûm*, 445; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 306; Süreyya, *Sicilli Osmanî*, 440; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 147; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 441-475.

²⁰ Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 27; Süreyya, *Sicilli Osmanî*, 439.

eser, iki cilt, üç cilt, beş cilt ve sekiz cilt olmak üzere çeşitli yer ve zamanlarda tab edilmiştir.²¹ Elinizdeki bu çalışmada da müellifin adı geçen tefsiri konu edinilmiştir.

2.2.1.2. Ma'âkidü't-Tarrâf fî Evveli Sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf²²

Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli eserinin “Feth sûresi” ile ilgili kısmının haşiyesidir. Hicri 948 senesinde vuku bulan İstabor seferinde, Rumeli kâdîaskeri iken, Rüstem Paşa mevalisinden mülazımları Hasan Bey sefer esnasında “Feth” sûresini okur. Bu vesile ile Ebüssuûd *el-Keşşâf*'in meşkûr sûresine haşiye yazmıştır.²³

2.2.1.3. Kıssatu Hârut ve Mârut

Bakara sûresinin 102. âyetinde zikredilen Hârut ve Mârut isimli iki meleğe ait kıssadan bahseden bir risâledir. Risâle, bu iki meleğe ait Ebüssuûd tefsirindeki malumat aynen alınmak suretiyle meydana getirilmiştir.²⁴

2.2.2. Fıkıh

Ebüssuûd Efendi fıkıhla ilgili eserleri olmakla birlikte o asıl fetvaları ile öne çıkmıştır. Gerek fıkıh ve gerekse fetvalarındaki fıkıhçılığını inceleyen yeterli bir çalışma bulunmamakla beraber, tabakat kitaplarında Ebüssuûd'un “Ashâb-ı tercih”ten olduğunu, meselelerde icihad edip, tahrîc ve delilleri tercih ettiğini ifade edenlerin yanında, “Müctehid” olup, tercih, tahrîc ve mesâilde icihadlarının bulunduğunu belirtenler de olmuştur.²⁵

²¹ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 147; Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, 370; Muhammet Abay, “Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsirleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.9, S.18, (2011):106-107.

²² Eserin ismi bazı kaynaklarda farklı zikredilmiştir. Bunun için bkz.: Harun Bekiroğlu, “Tefsir’de Bir Haşiye Geleneği Olarak Ebüssuûd Efendi’nin Zemahşerî’nin Fetih Suresi Tefsirine Haşiyesi”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, I. CİLT, (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler, 2016), 427-429.

²³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 306; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 28; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 146; Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, 370.

²⁴ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 31; Ferhat Koca, “Kemalpaşazâde’nin Risâle fi’ş-Şahsı'l-İnsânî Adlı Eseri ve Osmanlıca Tercümeleleri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, S.29, (2016): 10.

²⁵ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 303.

2.2.2.1. *Mârûzât*

Muhtelif meselelere dair, Kanûnî Sultan Süleyman'ın emri ile tanzim edilmiş olan ve fetva şeklindeki hükümleri içeren bir risâledir.²⁶ Kanûnî Sultan Süleyman'a sunmuş olduğu fetvalardır. Padişahın buyruğu alındığından dolayı kadılar için uyulması zaruri duruma gelmiş fetvaların, Ebüssuûd Efendi'nin vefatından sonra Şeyhülislâm Hamid Efendi tarafından derlenerek II. Selim'e yeni baştan sunulduğu ve uzun müddet mahkemelerde uygulanır olmuştur.²⁷ Eser, kitabı'n-nikâh, kitabı'ı-cihad vb. gibi kısımlara ayrılmıştır. Her kısımda bazen bir, bazen de daha fazla soru-cevap bulunmaktadır. Risâle, bazı din âlim ve müctehidlerinin, kitaplarına dayandırılmış ve icap ettiği yerde isimleri kaydedilmiştir.²⁸

2.2.2.2. *Fetevây-ı Ebüssuûd Efendi*

Hicri hesaplara otuz yıl aralıksız süregelen Şeyhülislâmlığı döneminde Ebüssuûd Efendi'nin pek çok fetva verdiği bilinir fakat bunların sayısı konusunda kat'i bilgi yoktur. Ebüssuûd'un fetvaları iki gruba ayrılabilir. Birinci grup da memleketteki tüm kadıların uymasını zorunlu kılan fetvalar, ikinci grup ise Ebüssuûd'un dinî maslahatlarda sorulara verdiği yanıtlar amacıyla verdiği fetvalar olarak tanımlanır. Ebüssuûd'un bahsedilen birinci grupta olan fetvalarını sair fetvalarından tefrik eden en belirleyici özelliği, bunların cevaplarının kısa şekilde câizdir yahut câiz değildir biçiminde olmayıp bazen bağımsız bir risâle oluşacak şekilde nedenleri ve delilleriyle beraber kapsamlı olarak verilmesidir. Ebüssuûd'un ikinci grupta olan, İslâm hukukunun yaklaşık olarak her alanına ilişkin fetvaları ise birtakım şahıslar tarafından geleneksel fıkıh kitaplarının sistemine münasip tarzda toplanmıştır. Ebüssuûd Efendi, müftülüğü müddetince tevdi ettiği fetvaları kendisi derleme olanağı bulamamış, fakat henüz hayattayken talebeleri ve de kâtipleri onun fetvalarını derlemişlerdir. Osmanlı

²⁶ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 27; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 147; Düzenli, "Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", 461-464,

²⁷ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, 365-371.

²⁸ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 27.

Devleti'nin son dönemlerine değin Ebüssuûd'un fetvaları, gerçekleştirilen tüm hukukî düzenlemelere esas oluşturmuştur.²⁹

Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarını, hicri 983'de vefat etmiş ve Bozan-zâde lakabı ile meşhur Muhammed b. Ahmed Efendi toplamış, baplara ve fasillara ayırmak suretiyle tanzim etmiştir.³⁰ Tarih boyunca Ebüssuûd'un fetvaları birçok fıkıhçının ve bu zamanın birtakım araştırmacıların ilgisini çekmiştir.³¹

2.2.2.3. *Kanunnâme*

Kanûnî Sultan Süleyman dönemine ilişkin olduğu savı sürülen ve “Kanûn-i cedîd” ismiyle malum “*Kanunnâme*” isimli eser esasen daha sonraki devirlerin eseridir. Çünkü “*Kanunnâme*” yazmalarının önemli bir bölümü h. 1084(1673) yılında verilen bir buyrukla son bulmaktadır. Ayrıca eserde Kanûnî'den yıllar sonra gelen Zeke-riyyâzâde Yahyâ Efendi kabilinden Şeyhülislâmlara, Hamza Paşa kabilinden nişancılara ilişkin kanunları, fetva hükümleri de bulunmaktadır. “*Kanunnâme*”ye Kanûnî Sultan'ın devrinin eseri kabilinden bakılmasının nedeni, esasını oluşturan mukaddime bölümünün Ebüssuûd'un fetvalarından müteşekkil olmasıdır. Hakikaten bu mukaddime bölümünde bulunan dokuz fetvadan sekiz tanesi Ebüssuûd Efendi'ye ait, yalnızca biri de İbn Kemal'e aittir.³²

“*Kanunnâme*” başlığı ile aktarılan fetvaların genelde vergilerle ve toprak hukuku ilgili konulardan oluştuğu bilinmektedir. Peçevî, Ebüssuûd Efendi'nin toprak sorunlarına ilişkin fetvaları ile her bireyin karşılaşılabileceği güçlükleri çözdüğünü kaydetmiştir. Kanunnâmeler konusunda fetvalar gibi, özel olarak derleme çalışması yapıldığı görülmektedir. Kanunnâmeler, kendilerinden sonraki dönemler için de kaynak olma niteliği taşımışlardır. Nitekim Pir Mehmed Efendi b. Hasan el-Üskübi, bu çeşit

²⁹ Süreyya, *Sicilli Osmanî*, 440; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 146; Akgündüz, “Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, C.12, TDV, 1995, 441-443; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 455-461.

³⁰ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 29; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 442,457.

³¹ Akgündüz, “Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, 441-443.

³² Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 147; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 464-465; Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

fetvaları toplamış ve “Kavanin-i Osmaniye’de işbu risâle-yi cem edüb” ifadesinden sonra eserine “*Zahîru’l-kudât*” ismini verdiğini kaydetmiştir.³³

2.2.2.4. *Risâle fî Vakfî’l-Menkûl ve’n-Nukûd*

“*Risâle fî cevâzi vakfî’n-nukûd*” yahut “*Mevkîfü’l-’ukûl fî vakfî’l-menkûl*” gibi adlarla da zikredilen bu risâlede paranın vakfedilmesinin ve menkul mallar hususu incelenmiştir. Bu risâle İstanbul’da taşbaskısı ve tarihi olmadan yayımlanmıştır.³⁴

2.2.2.5. *Hasmü’l-Hilâf fî’l-Mesh ale’l-Hifâf*

Ebüs-suûd Efendi’nin, mest üzerine mesh ile ilgili, mahdumu olan Mustafa Çelebi için kaleme aldığı bir risâledir.³⁵

2.2.2.6. *Risâle fî’l-Ed’iyeti’l-Me’sure*

“*Risâle-i Merğube*” ve “*Duaname*” adlarıyla da zikredilen, çok itibar kazanan küçük bir risâledir. Sırası geldikçe, âyetler, hadisler, hikâyeler ve şiirlerin zikredildiği bir mukaddime ile yedi bapta oluşur. Her bapta, önce varsa âyet ve hadis zikrediliyor, sonra sahâbe-i kiramdan bir veya müteaddit rivayetler kaydediliyor ve bu arada yeri geldikçe hikâyelere yer veriliyor.³⁶

2.2.2.7. *Risâle fî Vakfî’l-Arâzî ve Ba’zı Ahkâmi’l-Vakf*

Risâle, bazı kütüphane kayıtlarına “*Risâle fî taksîmi’l-arâzî*” diye de zikredilir. Bu risâle Osmanlı arazi hukukunu, arazinin ne şekilde vakıf yapılabileceğini ve “İrsâdî vakıf” ları konu edinmiştir.³⁷

³³ Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi”, 441-475.

³⁴ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu’l-Manzûm*, 449; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 307; Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 30; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 147; Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, *DİA*, 365-371; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 464.

³⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 307; Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

³⁶ Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 32; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 453.

³⁷ Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

2.2.2.8. *Risâle fî Tescîli'l-Evkaf*

Nakit para vakıflarının tesciliyle vakfının bittiğini açıklamak için yazılmış bir risâledir.³⁸

2.2.2.9. *Bidâ 'atü'l-Kadî Li'htiyâcihî fi'l-Müstakbel ve'l-Mâzî*

Osmanlı'daki kadıların yerine getirmesi elzem olan usul ve erkânı zikreden risâledir.³⁹

2.2.3. Dil ve Edebiyat

Türkçe, Arapça ve Farsça çok iyi yazan Ebüssuûd Efendi'nin bilhassa Arapça şiirleri çok kuvvetlidir. Ebüssuûd Efendi'yi Arap edebiyatına mal eden bu ve benzeri kasideleri hakkında medih vadisinde çok şey söylenmiştir. Bunlara bakılırsa o, fıkıh ve tefsir alanındaki şöhretine şiire de yer vermek suretiyle yetkinliğin zirvesine ulaşmıştır. Arapça şiirleri son derece beğenilen Ebüssuûd'un Türkçe şiirleri aynı şekilde ilgi görememiştir. Türkçe şiirlerini daha çok ilim kuvveti ile söylediği ve lirizmden mahrum olduğu kanaati yaygındır. Lakin oğullarından birine yazdığı bir mersiyesi ve gençliğinde bilbedâhe söylediği bir şiir gibi hisli parçalara da tesadüf edilir. Ebüssuûd Efendi'nin Arapça nesirdeki kudretine, tefsirinden başka misal göstermeğe lüzum yoktur.⁴⁰

Müellifin edebiyat yönünden yazdığı birkaç eserine yer verilecektir.

2.2.3.1. *el-Kasîdetü'l-Mîmiyye*

Doksan küsur beyitten meydana gelen bu kasideyi⁴¹ Abdurrahim el-Abbâsî, İzzüddin Abdülaziz el-Mekkî, Şemsüddin Muhammed el-Mısrî, Muslihüddin el-Lârî, Ali b.

³⁸ Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 449; Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

³⁹ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, 365-371; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 449-450.

⁴⁰ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 33-37.

⁴¹ Ali b. Bâlî, *el-İkdu'l-Manzûm*, 449; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 33; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 147; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 452; Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

Abdülaziz Hüsam b. Hamid tarafından tanzir edilmiştir.⁴² Bu kasideye İzzeddin, Muslihuddîn-i Lârî, Abdülaziz ez-Zemzemî ve Abdurrahman Alemşah ve birtakım âlimler şerh yazmışlardır.⁴³

2.2.3.2. Kasîde fî Risâi's-Sultân Süleyman

Ebüs-suûd Efendi'nin Kanûnî'ye yazdığı Türkçe mersiye'dir. Kanûnî Sultan Süleyman vefat ettiği zaman cenaze namazını Ebüsuûd Efendi kıldırmıştır. Bu büyük Sultanın vefatından duyulan üzüntüyü ifade etmek için pek çok şiir yazılmış bunların içinde en güzeli Ebüsuûd Efendi'ye aittir.⁴⁴

2.2.3.3. el-Kasâidü'l-Arabiyye

Ebüsuûd Efendi'nin farklı Arapça kasidelerini bir araya getiren bir mecmuadır.⁴⁵

2.3. Ebüsuûd Efendi'nin Tefsirinin Tahlili

2.3.1. Tefsirin Yazılış Süreci

Ebüsuûd Efendi, “*İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*” isimli eserinin mukaddimesinde, her devir ve ülkede kalem ehlinin sultanları sayılan büyük âlimlerin, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmeye, âyetlerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaya çalıştıklarını ve bu alanda çok değerli eserler ortaya koyduklarını belirtmiştir. Efendimiz'den bu tarafa kendilerine gelen rivayetler istikametinde çalışan tahkik erbabı ilk tabaka tefsir âlimlerinin âyetteki kelimelerin kök ve iştikaklarını, kıraat imamlarının okuyuşlarına göre kazandıkları mâna inceliklerini izhar etmek ve bunlardan çıkarılan hükümleri ortaya koymakla iktifa ettiklerini belirtmiş. Son dönem tefsir âlimlerinin ise Kur'ân'ın mucize olan vasıflarını ve sair kutsal kitaplar karşısındaki üstünlüğünü göstermek maksadıyla ayreten âyetlerin ihtiva ettikleri rumuz ve sırları da izhar etmek için büyük gayret gösterdiklerini söylemiştir.

Müellif özellikle Beyzâvî'nin “*Envâru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*” ve Zemahşerî'nin “*el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*” adlı tefsirlerini eşsiz bulmuş ve bu tefsirleri kendi

⁴² Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 33.

⁴³ Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

⁴⁴ Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 34; Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüsuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, 467; Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

⁴⁵ Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, *DİA*, 365-371.

devirlerinde, bu alanda kaleme alınmış eserlerin, en üstünleri olarak görmüştür. Bu iki eseri okuduğu ve okuttuğu yıllarda sürekli içinde bir iştiyak olduğunu, bundan mütevellit de bu eserlerin faydalı düşünce ve zaviyelerini “İnciler gibi dizeyim” şeklinde belirtmiştir. Devamında diğer kitaplarda gördüğü çok değerli ilâhî hakikatler ile Allah’ın inayeti ve bir lütfu olarak kalbine doğan dikkate değer bazı bilgileri de bu eserlere ilâve etmek istemiştir. Yine Kur’ân hazinesindeki gizli hakikat ve işaretleri, gözleri aydınlatacak, nefisleri tatmin edecek ve Kur’ân’ın şanına yaraşır bir şekilde düzenleyip güzel bir üslûp ile telif ederek Kanuni Sultan Süleyman’a armağan etmek istemiştir. Lâkin Ebüssuûd Efendi bu niyetini gerçekleştirmek üzere zamanın müsait olması için hep bir fırsat ararken kendisine tevdi edilen görevler dolayısı ile işlerinin daha da çoğaldığını, şartların daha da ağırlaştığını belirtir. Böylelikle sakin bir kafa bulma ümidinin tamamen kaybolduğunu, fırsatların hızla kaçmakta, ihtiyarlığın ve ecelin yaklaşmakta olduğunu fark etmiş. İşlerinin çokluğuna bakmaksızın önceden beri niyet ve arzu ettiği tefsirini yazmaya başlamış ve Yüce Allah’ın lütfu ve yardımı ile tefsirini tamamladığında eserine “*İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm/Akl-ı Selîm’i, Kur’ân-ı Kerîm’in Meziyetlerine, Üstün Özelliklerine İrşâd Edilmesi*” ismini koymayı uygun görmüştür.⁴⁶

2.3.2. Tefsiri Hakkında Bilgiler

Ebüssuûd Efendi’nin tefsiri *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm* hakkında ilk yazılı bilgiler müellifin muasırlarınca kaleme alınan eserlerde görülmektedir. Ali b. Bâlî h. (ö. 992) *el-Ikdu’l-Manzûm*’unda Ebüssuûd Efendi’nin fetva, eğitim-öğretim ve daha önemli meşguliyeti sebebiyle telife yeteri kadar imkân bulamadığını, tüm meşguliyetine rağmen eline geçen fırsatları tefsirini yazmak için kullandığını belirtmiş. Tefsirinde Sâd sûresinin ahirine geldiğinde Kanûnî’nin, Ebüssuûd’un tefsirini bir an önce görmek istemesi üzerine bu kısmı temize çekerek h. 972’de damadı Muhammed Mâlûlzâde ile saraya gönderdiğini söyler.⁴⁷ Ali b. Bâlî ayrıca Muhammed el-Müşî’nin h. 972(1564) ifadeleriyle Sâd sûresinin sonuna kadar olan bölümün yazım

⁴⁶ Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîru Ebi’s-Suûd el-Müsemmâ İrşâdü’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâyâ’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I-IX, (Beyrut: Dârü’l-İhyâi’t-Türâsi’l Arabî, 2010), C.1, 2-4; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 89-90; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 148-149; Süleyman Ateş, “İrşâdü’l-Akli’s-Selîm”, *DİA*, C.22, TDV, 2000, 456-458.

⁴⁷ Ali b. Bâlî, *el-Ikdu’l-Manzûm*, 443-444.

tarihini verdiği Őiirine de deđinmiŐtir. Tefsiri çok beğenen Kanunî Sultan, Ebüsuûd'un günlük ücretini iki yüz dirhemden beş yüz dirheme yükseltir. Tefsir tamam olduğunda h. 973 (1566)'da ayrıca izzet ve ikramda bulunarak ücretini yüz dirhem daha yükseltir. Ali b. Bâli'ye göre Ebüssuûd, tefsirinde akılların algıyamadığı ve kulakların iŐitmediđi Şeyleri zikretmiş, adeta "ncekiler sonrakilere yapacak çok Şey bırakmıştır" sözünü tasdiklemiŐtir.⁴⁸

Ebüssuûd'un tefsiri tamamlandıktan sonra iki nüshası Haremeyn-i Őerifeyn (Mekke ve Medine)'ye gönderilmiş ve tliblerin istinsahına icazet verilmiştir. Bu bilgi Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı on altıncı yüzyılda yazılan bu tefsirin kısa srede yüzlerce nüshaya nasıl ulaştığını açıklamaktadır.⁴⁹

Ebüssuûd'un tefsiri, özellikle Âlsî ve Őevkni gibi müteakip tefsircilere de numune teşkil etmiştir. Âlsî, neredeyse tüm âyetlerin tefsirinde Ebüssuûd'un görüşünü benimseyip kendinden eklediği sözcüklerle anlatıma yeni bir tarz vermekte, bazen kaynağını gösterse de çoğu zaman ise buna işaret etmemektedir.⁵⁰ Ebüssuûd, tefsir ile ilgili olmayan hususları eserinden uzak tutmuş, sözde israfa kaçmadan ilmî anlamda söylenmesi gerekeni söylemiş olduğu dakik bir eser olarak, sonraki müfessirlerin birçoğunun güvendiği bir kaynak olmuştur.⁵¹ Eser rnek olarak; Âlsî, Konyalı Mehmed Vehbi, M. Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen ve Reşîd Rız gibi tefsircilere kaynak olmuştur.⁵² Daha çok üslûp ve belâgat hususiyetlerine ağırlık vermiştir. Yalan söylemekle itham edilen Mukâtil ve Kelbi'den varid olan zayıf ve mevz hadisleri aldığı için de tenkid edilmiştir.⁵³

⁴⁸ Ali b. Bâli, *el-Ikdu'l-Manzûm*, 444; Adem Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm il Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 9, S. 18 (2011): 341.

⁴⁹ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 91; Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm il Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", 340; Abay, "Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsirleri", 106.

⁵⁰ Ateş, "İrşâdü'l-Akli's-Selîm", 456-458; Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm il Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", 345.

⁵¹ Yunus Ekin, "İrşâdü'l-Akli's-Selîm' in Tefsir Geleneğindeki Konumu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, (2016): 94.

⁵² Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 151.

⁵³ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 91-92; Ateş, "İrşâdü'l-Akli's-Selîm", 457.

2.3.3. Eserin Yazma Nüshaları ve Baskıları

Türkiye'nin birçok yerinde özellikle İstanbul'da ve başka ülkelerde çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası vardır. Bunlar içerisinde Ebüssuûd'un bizzat kendi kaleminden çıkıp tashih edilen beş ciltlik müellif nüshası da bir cildi eksik olarak Beyazıt Devlet Kütüphanesinde mevcuttur.⁵⁴ Tamamı beş ciltten ibaret olan müellif nüshasının Fâtiha-Âl-i İmrân sûrelerini içeren bir cildi kayıptır.⁵⁵

2.3.3.1. Yazma Nüshaları

Anadolu'nun özellikle İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan tefsirin yazmaları bu-
lundukları kütüphanelere göre tasnif edilip kayıt numaraları ve varakları hakkında
bilgi verilecektir.

İstanbul'da Millet Kütüphanesinde;

Ali Emîri Efendi, nr. /vr. (161/348, 162/265, 163/262, 164/257),

Feyzullah Efendi, nr. /vr. (57/485, 58/392).

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde;

Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. /vr. (15/762, 16/746) Bağdatlı Vehbi (103/465, 151/284, 155/1b-593b, 156/282), Lâleli, (129/1006, 130/75, 131/354, 132/410, 133/527, 134/901, 135/985 333/1 b-11 b), Yeni Cami, (24/609, 25/748, 26/871, 27/749, 28/622, 29/868, 30/427), Damad İbrâhim Paşa, (58/728, 59/1062, 60/867, 61/759, 62/712, 63/493, 64/589, 65/491, 66/776, 67/673, 68/601, 69/365, 70/503, 71/530, 72/333, 73/341), Çorlulu Ali Paşa, (24/839), Hacı Beşir Ağa, (16, 17/327, 18/829).

Âtîf Efendi Yazma Eser Kütüphanesinde;

Âtîf Efendi, nr. /vr. (105/485, 106/701, 107/389, 108/381, 109/628, 110/308, 111/644, 112/341, 113/127).

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi;

⁵⁴ Abay, "Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsirleri", 107; Beyazıt Devlet Ktp. Merzifonlu K. M. nr. 18709, nr. 18710, nr. 18712, nr. 18740/3.

⁵⁵ Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", 343.

Nuruosmaniye, nr. (202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226).

Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi; Köprülü Mehmed Paşa, nr. (68, 69, 70, 71).⁵⁶ yazmalar olduğu gibi Anadolu'da da Ankara Millet Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Amasya Beyazıt, Kütahya Vahid Paşa, Çorum Hasan Paşa, Diyarbakır, Erzurum, Kastamonu, Manisa İl Halk Kütüphaneleri⁵⁷ gibi birçok ilde yazma nüshası bulunmaktadır.

2.3.3.2. Baskıları

Eserin yazmalarından başka tahkikli, tahkiksiz birçok baskısı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, ilk bsk. I-II, Bulak/Kahire 1275/1858; ikinci bsk. Bulak/Kahire 1285/1868; I-IV, Kahire 1348/1927.
- *Tefsîru Ebi's-Suûd (bi'l-Hâmiş) Mefâtihi'l-Gayb el-Müştehir bi't-Tefsiri'l-Kebir*, Telifü'r-Râzi, thk. İbrâhim Efendi, I-VIII, ikinci bsk. İstanbul 1294, 1307-1308/1889-1890.
- *Tefsîru Ebi's-Suûd el-Müsemma İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Abdüllatif, I-III, 1372/1952
- *Tefsîru Ebi's-Suûd ev İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdüllatif Abdurrahman, I-VI, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1419/1999.
- *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhi Hasan Hallak, I-V, Beyrut 1421/2001.
- *Ebüssuûd Tefsiri*, çev. Ali Akın, I-XII, İstanbul: Boğaziçi Yayınları 1427/2007.

⁵⁶ “Ebüssuûd Tefsirinin Yazmaları”, <http://yazmalar.gov.tr/pbl> [07.05.2020].

⁵⁷ Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebüssuûd Bibliyografyası*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphaneleri Yayınları, 1967), 6-29; “Ebüssuûd Tefsirinin Yazmaları”, <http://yazmalar.gov.tr/pbl> [07.05.2020].

- *Tefsîru Ebi's-Suûd El-Müsemma İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-IX, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l Arabî, 2010.⁵⁸ âyetleri numaralı, dokuz cilt olan bu eser çalışmada esas alınacaktır.

2.4. Ebüssuûd Tefsirinin Kaynakları ve Tefsirdeki Metodu⁵⁹

2.4.1. Ebüssuûd Tefsirinin Kaynakları

Ebüssuûd Efendi eserini kaleme alırken, kimlerin tesiri altında kaldığını ve hangi tefsirleri kaynak olarak seçtiğini eserinin mukaddimesinde açıkça beyan etmiştir. Bunlar *el-Keşşâf* ile *Envâru't Tenzîl*'dir. En çok istifâde ettiği iki müfessirden ayrı olarak başka şahısların eserlerinden de faydalandığını haber vermiş, lâkin onların hangi eserler olduğunu kaydetmemiştir. Ancak önceden beri *el-Keşşâf* ve *Envâru't Tenzîl*'in içerdiği “İncileri nârin bir ipliğe dizmeyi” ve “Güzel bir üslûb ile tertîb etmeyi, diğer kitaplarda görmüş olduğu cevherleri” de bunlara eklemeyi, Allah Teâlâ'nın lütfu ve hidayeti olarak kendi fikrine doğacak olan şeyleri de bunlara katmayı sürekli düşündüğünü beyan etmiştir.⁶⁰

Ebüssuûd'un tefsirinin kaynakları; isim tasrîh ederek yaptığı nakiller ve isim tasrîh etmeden yaptığı nakiller olarak ikiye ayrılabilir. İsim tasrîh ederek yaptığı nakillere bakılırsa; birine Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ından sadece Bakara sûresinin 30. âyetini tefsir ederken karşılaşılr, bir diğerinde ise Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Ğayb*'ını iki yerde tasrîh eder; birincisi Kehf sûresi 83. âyetinde, ikincisi de Sâffât sûresindeki 158. âyetindedir. İsim tasrîh etmeden yaptığı nakillere bakılırsa müellif,

⁵⁸ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebüssuûd Bibliyografyası*, 6-29; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 259; Ateş, “İrşâdü'l-Akli's-Selîm”, 456-458; Yerinde, “Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i”, 356.

⁵⁹ Çalışmanın konusu itibarı ile burada muhtasar şekilde zikredilecektir. Bu hususta geniş bilgi için bkz.: Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 93-258; Sönmez, *Ebüssuûd Efendi Tefsiri'nin Tefsir Usulü Açısından İncelenmesi*, 1. bs. (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019).

⁶⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 2-4; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 92.

sadece rivayete ait hususlarda değil, dirâyetle ilgili her konuda mutlaka bir başka müfessirden istifâde etmiş fakat bunu belirtmemiştir.⁶¹

2.4.2. Ebüssuûd'un Tefsirindeki Metodu

Ebüssuûd Efendi eserinde, tefsir ilminin en önemli öğelerinden, Kur'ân'ın Kur'ân'la, Hadis ile tefsiri, lûgat ve nahiv, sebab-î nüzûl, muhkem ve müteşâbih, belâgat ve i'caz, kıraat, kelâm, fıkıh, nesh, kıssalar, İsrâiliyat, şiirle istişhâd, âyetler arasındaki münasebet ve insicam gibi yolları izleyerek tefsirini oluşturmuş. Diğer bir söylemle bu konularda şahsi fikrinin ne olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁶²

Ebüssuûd Efendi'nin rivayet ve rivayet ilimlerine dair herhangi bir eseri gözükmemektedir. Onun adı geçen tefsiri de ekseriyetin kabulüne göre dirâyet türü tefsirlerdendir. Ancak genel olarak dirâyet tefsirleri, özelde de Ebüssuûd Efendi'nin tefsiri rivayetten azade kalamamıştır. Ebüssuûd Efendi'nin tefsirdeki metodu üzerine müstakil bir çalışma yapan Abdullah Aydemir de bu noktanın altını çizer: “*Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinde binden fazla hadis vardır. Eser bu bakımdan, makbul olan rivayet tefsirleri arasında yer almaktadır*”. Aydemir bir başka vesile ile Ebüssuûd Efendi'nin tefsirindeki hadislerin sayısını, kudsî olanlar dâhil bin iki yüz olarak kaydeder. Temel hadis kaynaklarından İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ındaki hadislerin bin yedi yüz küsur olduğu; en mutemet hadis kaynaklarından biri olan Buhârî'nin *el-Câmi*'sindeki haberlerin de mükerrerler hariç dört bin civarında olduğu göz önünde tutulursa, Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinde hiç te azımsanamayacak miktarda rivayet var demektir.⁶³ Bu bakımdan da eser; önce rivayet ve dirâyet yönünden, sonra da işâri yönden incelenecektir.

⁶¹ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 93-95; Yerinde, “Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm'i”, 344.

⁶² İsmail Cerrahoğlu, “Ebu's-Suûd ve Tefsiri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C.13, S.4, (1974):197; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 149-150.

⁶³ Mehmet Emin Özavşar, “Ebüssuûd Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Haz. Mevlüt Uyanık, (İskilip: TDV, 1998): 280.

2.4.2.1. Rivayet Yönünden Ebüssuûd Tefsiri

Rivayet tefsiri, kaynak bakımından Kur'ân-ı Kerîm'i, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetini, sahâbeyi ve de sahâbeden yararlanan nesli esas alan ve me'sûr tefsir diye de adlandırılan tefsirdir.⁶⁴

Ebüssuûd Efendi de her nevi rivayeti yerine göre eserinde kullanmıştır. Rivayete dair eserlerin materyalini teşkil eden haberler bilindiği üzere üç kısımdır. Bunlar hadis ilminde Merfû, Mevkuf ve Maktû olarak isimlendirilir. Sırasıyla Hz. Peygamber'e, sahâbe ve tâbiûna nispet edilerek nakledilen haberlere verilen isimdir bunlar. *Îrşâdü'l-Akli's-Selîm*'de nispet edildikleri kaynak bakımından ifadesini bulan bu her üç neviden de rivayetler bol miktarda mevcuttur. Bunlar çoğunlukla kaynak belirtmeksizin ya meçhul rivayet sîgasıyla ya da muallak olarak kaydedilmektedir. Ebüssuûd Efendi tefsirine aldığı rivayetleri meçhul sîgalarla naklettiği gibi çoğu zaman haberin kaynağını da zikretmemektedir. Âdetâ rivayetleri herkes tarafından doğruluğu ve sıhhati kabul ediliyormuşçasına zikretmekte, onlarla istişhâdda bulunmakta, muhtelif vesilelerle rivayetlere yer vermektedir.⁶⁵

a) Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri

İslâm'ın ilk asrından itibaren, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine büyük önem atfedilmiştir. Çünkü Kur'ân'da mücmel ve muhtasar olan öyle yerler vardır ki, onlar başka bir yerde tafsil ve izah edilmek suretiyle açıklığa kavuşturulmuştur. İbnü'l Cevzî, Kur'ân-ı Kerîm'in bir sûresinde kapalı kalan âyetin, başka bir sûrede açıklandığı konusunda bir kitap kaleme almıştır.

Kur'ân'ı Hz. Peygamber Efendimiz'e Cenâb-ı Allah inzâl etmiştir. İnzâl etmiş olduğu kelimadan ne kastedildiğini yine en iyi kendisinin bileceği pek tabiidir. Bu nedenle İslâm âlimleri, en güzel tefsir olarak Kur'ân'ın Kur'ân ile yapılan tefsirini kabul etmişlerdir.⁶⁶

⁶⁴ Birişık, "Tefsir", 281-290.

⁶⁵ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 149; Özavşar, "Ebüssuûd Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı", 280.

⁶⁶ İmâm Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân: Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi*, C.2, çev. Sakıp YILDIZ - Hüseyin Avni ÇELİK (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 451; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 114.

Ebüs-suûd Efendi, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine azımsanamayacak derecede ehemmiyet göstermiş ve böylece âlimlerin koyduğu kurallara uygun bir tefsir meydana getirdiğini kabul ettirmiştir.⁶⁷ Ebüsuûd'un Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine örnek verilecek olursa birçok yönünden mesela; bir âyetin mânasıyla ilgili veya tercih edilen mânayı takviye için veya bir kelimenin lugat mânasını izah için vb. birçok örnek verilebilir ama konuyu uzatmamak adına burada bir iki örnekle iktifa edilecektir.

Mesela, Ebüsuûd: “*Kendilerine hainlik edenleri savunma*”⁶⁸ âyetinin tefsirinde insanın, kendi nefesine karşı hainlik etmesinin, günah işlemek suretiyle olacağını, Bakara sûresinin ilgili âyetine⁶⁹ dayanarak izah etmiştir.⁷⁰

Diğer misal, “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı*”.⁷¹ Müellif, âyette geçen “*Oruç*” kelimesinin tefsirini; Meryem sûresinin ilgili âyetinde⁷² olduğu gibi, nefsi arzu ettiği şeylerden tutmak ve alıkoymak mânasında olduğunu kaydetmiştir.⁷³

b) Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri

Müfessir bir âyetin tefsirini Kur'ân'da bulamazsa Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat eder. Çünkü sünnet, Kur'ân'ı açıklar ve şerh eder. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204) bu konuyu şöyle ifade eder: Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: “*Biz sana Kitab'ı (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin*”.⁷⁴ Bu yüzden, Resûlullah'ın verdiği her hüküm, Kur'ân'dan aldığı mânadır şeklinde açıklamıştır.⁷⁵

⁶⁷ Aydemir, *Ebüs-suûd Efendi*, 114; Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 149.

⁶⁸ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2011); en-Nisâ 4/107.

⁶⁹ el-Bakara 2/187.

⁷⁰ Ebüsuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.2, 229.

⁷¹ el-Bakara 2/183.

⁷² Meryem 19/26.

⁷³ Ebüsuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.5, 262.

⁷⁴ en-Nisâ 4/105.

⁷⁵ Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, C.2, 327; Aydemir, *Ebüs-suûd Efendi*, 121.

Hız. Peygamber'in hangi âyetleri ne şekilde tefsir ettiğini bilmek müfessir için gerekli olan bir keyfiyettir. Buna sarf edeceği dikkat ve özen sayesinde eseri değer kazanır. Buna önem vermeyen müfessirlerin, şartlarını kapsayan makbul bir tefsir meydana getirdiği iddia edilemez.⁷⁶ Âyetlerin muhkem olması, sünnet gibi farklı bilgi kaynaklarının yapılan tefsire delalet etmesi veya tefsirin sünnetin beyanı ile temellendirilmiş olması bu tespitlerin bilgi değerini kat'î sahaya taşıyabilir.⁷⁷

Ebüsüüd Efendi'nin tefsirinde daha önce de değinildiği üzere binden fazla hadis vardır. Bunlardan kutsi olanlar dâhil bin iki yüz küsur hadis mevcuttur.⁷⁸ Ebüüüüd Efendi'nin tefsirinde hiç de azımsanamayacak miktarda rivayet var demektir ve her nevi rivayeti yerine göre eserinde kullanmıştır. Bunlar Hız. Peygamber'e, sahâbe ve tâbiüna nispet edilen rivayetlerdir. Bunlar çoğunlukla kaynak belirtmeksizin ya meçhul rivayet sîgasıyla ya da muallak olarak kaydedilmektedir.⁷⁹

Eser bu bakımdan, makbul olan rivayet tefsirleri arasında yer almaktadır. Bir âyetin tefsiri veya âyette geçen fikhî bir hükmün izah edilmesi yahut da yine âyetin bir kelime veya cümlesinin gramer açısından izahı gibi çeşitli sebeplerle zikredilen hadislerden birkaç örnekle yetinilecektir:

Mesela, Bakara sûresi 238. âyetin meâlindeki "*Orta namaz*"⁸⁰ ikinci namazı olarak belirtmiş ve bu mevzuyu doğrulamak üzere tefsirinde Hız. Peygamber'in Hendek savaşında zikrettiği: "*Bizi orta namazdan alıkoydular ki o ikinci namazdır, Allah onların hanelerini ateşle doldursun*"⁸¹ hadisini nakletmiştir.⁸²

⁷⁶ Aydemir, *Ebüüüüd Efendi*, 121.

⁷⁷ Muhammed İsa Yüksek, "Mücmelin Beyanı Bağlamında Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsirinin Bilgi Değeri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.21, S.39, (2019): 193.

⁷⁸ Aydemir, *Ebüüüüd Efendi*, 121, 173; Yerinde, "Ebüüüüd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", 347-348.

⁷⁹ Özavşar, "Ebüüüüd Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı", 280-281.

⁸⁰ "*Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun*"

⁸¹ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l Buhârî*, "Kitâbu'l-Cihâd ve's-Sîre", (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2002), 723.

⁸² Ebüüüüd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 235.

Başka bir misal; “Allah’ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah’ın adını anın”.⁸³ Müfessir, avcı hayvanların tutmuş olduğu şeylerin temiz olması için ondan yememeleri lazım geldiğini ifade ettikten sonra, eğer tuttuklarını yiyecek olurlarsa onların murdar olduğunu, Hz. Peygamber’in Adıyy b. Hâtım’e söylediği: “Eğer av için saldıgın hayvan, tuttuğu avdan yerse sen yeme. Zira o, avı senin için değil, kendisi için tutmuştur”⁸⁴ hadisine dayanarak ileri sürmüş ve ekser fukahânın da bu kanaatte olduğunu söylemiştir.⁸⁵

Diğer bir misalde ise, “Bunlar, Allah’ın koymuş olduğu sınırlardır. Bu sınırlara yanaşmayın”.⁸⁶ Müellif, bu ifadenin nehyetme hususunda mübalağa ifade ettiğini, peygamberimizin “Dikkat ediniz, her hükümdarın bir korusu vardır. Uyanık olunuz, Allah’ın korusu da haram kıldığı şeylerdir”⁸⁷ hadisini delil göstererek anlatmıştır.⁸⁸

c) Nüzûl Sebeplerinin Zikredilmesi

Tefsir geleneğinde lafzi düzeyin ötesinde Kur’ân’ın anlaşılması için sebep-i nüzûlün bilinmesi çok önemlidir. Âyetlerin hangi olay üzerine, kimler hakkında ve verilmek istenen mesajın özünün kavranması bakımından bu disiplin bilinmesi gerekmektedir.⁸⁹ Sebeb-i nüzûlü bilmenin en sıhhatli yolu sahih olan haberlere isnad etmektir. Bu konuda söz söylemek için, Kur’ân’ın nüzûlüne şahit olan ve onun sebeplerini bilen kimselerden rivayet edilmiş olması yahut da onlardan duyulmuş olması şarttır. Bu gibi rivayetlerin de sahâbeye kadar ulaşmış olması gerekir. Sebeb-i nüzûl hakkın-

⁸³ el-Mâide 5/4.

⁸⁴ Buhârî, *Sahîhu’l Buhârî*, “Kitâbu’z-Zebâih ve’s-Sayd”, 1394-1395.

⁸⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, C.3, 8.

⁸⁶ el-Bakara 2/187.

⁸⁷ Buhârî, *Sahîhu’l Buhârî*, “Kitâbu’l-Îmân”, 23-24.

⁸⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, C.1, 202.

⁸⁹ Süleyman Gezer, “Kur’ân Yorumlarının Mahiyeti Üzerine”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.6, C.3, (2017):9.

daki haberler merfû olarak peygambere veya sahâbeye ulaşmazsa makbul sayılmazlar.⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm toptan indirilmemiştir, ilk âyetlerin nüzûlü ile sonuncu arasında yirmi üç seneye yakın bir zaman vardır. Bu müddet içerisinde, Müslümanların kendi arasında veya komşuları olan müşrik Araplarla, Ehl-i kitap olan Yahudiler arasında cereyan eden bir hâdise dolayısıyla veya muhtelif sebeplerle, Kur'ân-ı Kerîm tedrici olarak nâzil olmuştur. Bazı durumlarda, Hz. Peygamber'e tevcih edilen sorular da âyetlerin nüzûlüne sebep teşkil etmiştir.⁹¹

Kur'ân âyetlerinin doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için gerekli olan sebab-i nüzûl ilmine de müellif çok önem vermiştir. Yeri geldikçe âyetlerin nüzûl sebebine değinmeyi ihmal etmemiştir. Bazen zikrettiği hadisenin nüzûl sebebi olduğunu açıklar, bazen açıklamaz, bazen bir âyet için birden fazla nüzûl sebebi gösterir, bazen bunlardan sadece birini tercih eder, bazen de tekraren inenlere ve zayıf olanlarına işaret eder.⁹²

Bu kısa izahattan sonra Ebüssuûd Efendi'nin âyetlerin nüzûl sebeplerini nasıl işlediği birkaç örnekle gösterilecektir. Mesela, “*Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin*”⁹³ Müellif, âyet için İbn Abbas'ın: Sakîf Huzâa ve Benî Müdlic'e mensup bazı kimseler hakkında nâzil olduğunu söyledikten sonra, aynı âyetin, lüks elbise ve yiyecekleri kendilerine haram eden müminler hakkında bu nâzil olduğu da söylediğini zikretmiştir.⁹⁴ Burada bir âyet için birden fazla nüzûl sebebinin olduğu gösterilmiştir.

Başka bir misal, yine Bakara sûresinin; “*İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet*

⁹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 112; Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *DİA*, C.11, TDV, 1995, 360-362.

⁹¹ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 129; Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *DİA*, 360-362.

⁹² Cerrahoğlu, “Ebu's-Suûd ve Tefsiri“, (1974):198; Mahmut Sönmez, “Ebüssuûd Efendi Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl” *Journal of International Social Research*, S.57, C.11, (2018):846-857.

⁹³ el-Bakara 2/168.

⁹⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 187.

eder hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder”.⁹⁵ Müellif, âyetin tefsirinde üç nüzûl sebebini zikreder. Birinci nüzûl sebebine göre âyet; Tevrat’ta mevcut bazı hükümleri ve Hz. Peygamber Efendimizin sıfatlarını gizleyen Yahudi hahamları hakkında nâzil olmuştur. İbn Abbas, Mücâhid, Katâde, vs. zatlardan varid olan ikinci nüzûl sebebine göre; Ehl-i kitap olan Yahudi ile Hristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Üçüncü nüzûl sebebine göre; kim olursa olsun, din hükümlerinden herhangi bir şeyi gizleyen kimse hakkında nâzil olmuştur. Ebüssuûd Efendi: “Bu görüşler içinde gerçeğe en yakın olan birincisi diyerek birinci rivayeti diğer nüzûl sebeplerine tercih eder”.⁹⁶ Burada da birçok nüzûl sebepleri arasından tercih yaptığı rivayetlere bu âyet örnek verilebilir.

Diğer bir misal ise, Âl-i İmrân sûresindeki: “*İnkâr edenlere de ki: ‘Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır’*”.⁹⁷ Müfessir şöyle zikreder: Mukâtil’in rivayetine göre; âyet, Bedir savaşından önce nâzil olmuştur ve muhataplar Mekke müşrikleridir. Bundan dolayı peygamberimiz Bedir günü müşriklere hitaben: “*Allah sizi mağlup edecek ve cehenneme sürükleyecek*” demiştir. Ebüssuûd, Mukâtil’den nakledilen, nüzûl zamanı ve nüzûl sebebine ait rivayeti kabule şayan bulmaz ve bu rivayetin kabulü halinde âyetin, kendisinden sonra gelen kısım ile alakasının kesileceğini söyler.⁹⁸ Burada da müellif aktarılan nüzûl sebebini âyetin öncesi ve sonrası ile bağını koparacağından bu rivayeti kabul etmediğine ve de nüzûl sebebini sakatlığına işaret ettiği bu âyet örnek verilebilir.

Kendinden önceki müfessirler gibi Ebüssuûd Efendi de Kur’ân’ı tefsir ederken Kur’ân ilimlerinin vazgeçilmezi olan “Esbâb-ı nüzûl” konusuna gerekli özeni ve hassasiyeti göstermiştir. Bu cümleden ise sebeb-i nüzûlün bilinmesinin sağladığı yararlar açıklanmış ve umum ifade eden âyetlerin hükmünün, gerekli yerlerde tahsis etme imkânının sağlandığı belirtilmiştir.

⁹⁵ el-Bakara 2/159.

⁹⁶ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 182.

⁹⁷ Âl-i İmrân 3/12.

⁹⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C. 2, 11.

d) Nâsîh ve Mensûha Yer Vermesi

Şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasına nesh denir. Neshin mevzubahis olduğu durumlarda önceki hükme mensûh, onu yürürlükten kaldıran yeni hükme veya delile de nâsîh adı verilir. İslâm âlimleri de İslâmiyet'in daha önceki şeriatları tamamen veya kısmen yürürlükten kaldırdığında aynı görüştedir. Neshi onaylayan âlimlerin hepsi Kur'ân'ın Kur'ân'ı ile sünnetin sünneti neshedebileceğini kabul ederken Kur'ân'ın sünneti veya sünnetin Kur'ân'ı nesh etmesinde görüş ayrılığına varmaktadırlar. Kur'ân'ın izaha kavuşturulmasını, sünnetin en temel görevi olarak gören İdris b. Şâfî başta olmak üzere bazı âlimler bu çeşit neshe karşı çıkarken çoğunluğu oluşturanlar, Kur'ân'ın sünneti nesh etmesi ile mütevâtir sünnetin de Kur'ân'ı neshedebileceğini ifade etmişlerdir.⁹⁹

Bunlar, Kur'ân'ın kendinden önceki kitapları neshine ilaveten, yeni kurulmaya başlayan İslâm nizamının gelişimi ve tekâmülü için nesh keyfiyetini doğal bir şey olarak karşılamışlardır. Zaten neshin asıl gayesi hükümdür ve akide esaslarına etki edemez. Hâlbuki hükümler yer, zaman ve duruma göre değişebilir. Bir ihtiyaca binaen vaz edilmiş bir hüküm, o ihtiyacın kalkmasıyla, o hüküm de değişebilir. Kur'ân'da bütün insanlığı mutluluğa ulaştıracak hareket kuralları mevcut ve kendisine uyanların ne yolda hareket etmeleri gerektiğini bildirmektedir. Kur'ân'ı iyi anlayabilmek ve onun âyetleri hakkında doğru hükümler verebilmek için mutlak anlamda nesh meselesinin bilinmesine ihtiyaç vardır.¹⁰⁰

Ebüs-suûd Efendi de aynı şekilde neshi kabul eder¹⁰¹ ve tefsirinde, neshe şöyle açıklama getirir: Nesh kelimesi lugatte, “İzale etmek, ortadan kaldırmak, bir şeyin yerine başkasını geçirmek” anlamına gelmektedir. Nitekim “Rüzgâr izi neshetti” denir. Bu rüzgâr izi kaybettirdi, demektir. Bir âyetin neshi, onun kıraati ile ibadet veya o âyetten çıkarılan hüküm ile amel etmenin yahut her ikisinin sona ermesi demektir.¹⁰²

⁹⁹ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, C.32, TDV, 2006 579-581.

¹⁰⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 118-123.

¹⁰¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, C.2, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 300; Cerrahoğlu, “Ebu's-Suûd ve Tefsiri”, 198; Yılmaz Fidan, “Ebü's-suûd'un Fıkhî Çalışmalarında Takip Ettiği Yöntem”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.9, (2016):127.

¹⁰² Ebü's-suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 143.

Bu açıklamalardan sonra müellifin nesh konusunda, nesh ile ilgili âyetleri nasıl tefsir ettiği, hangi âyetleri mensûh kabul edip nasıl işlediği birkaç örnekle gösterilecektir.

Mesela, “*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?*”¹⁰³ Müellif bu âyetin, neshin sırrını açıkladığını ve bu âyetle vahyin nesh kısmına laf atanların sözlerinin çürütüldüğünü ve âyetin apaçıklığının, neshin caiz olduğuna delâlet ettiğini belirtir. Bu âyetin; Müşriklerin veya Yahudilerin: “Muhammed’e bakın; ashâbına bir şey emrediyor, sonra da onu nehyediyor ve önce verdiği emre aykırı bir şey emrediyor” demeleri üzerine nazil olduğunu beyan eder. Müfessir; şer’î hükümlerin, işlerinin döndüğü Kur’ân âyetlerinin, hikmet ve meselelere uygun olarak inzal olduğunu, hikmet ve meselelerin ise, aynen hayat şartları gibi zamana, durumlara, kişi ve toplumlara göre değişmekte olduğunu belirtir. Bundan ötürü de eğer nesh caiz olmasa, hikmet ve hükümler arasındaki düzenin bozulmuş olacağı¹⁰⁴ şeklinde neshin imkânını ispat eder.

Diğer bir misalde, Tevbe sûresindeki: “*Gerek yaya olarak gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın*”.¹⁰⁵ Müellif bunu, “Her hali içeren zıt kavramlar” şeklinde tefsir edip, bu kelimelere; aile efradının azlığı hafif, çokluğu ağır, silâhlardan bir kısmı hafif, bir kısmı ağır, süvari hafif, yaya ağır, genç hafif, yaşlı ağır, zayıf hafif, şişman ağır, sağlam hafif, hastalıklı ağır şeklinde mâna verir. Sonra, âyetin nüzûl sebebini açıklayıp, İbn Abbas’tan gelen rivayetle; zikredilen hükmün “*Allah ve Resûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur...*” âyetiyle¹⁰⁶ nesholunduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷ Burada, âyetin âyetle nesholunduğuna dair örneği görüyoruz.

Başka bir misalde ise, Ahzâb sûresindeki: “*Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah’ın Kitabına göre, birbirleri için (diğer) müminlerden ve muhacirlerden daha*

¹⁰³ el-Bakara 2/106.

¹⁰⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, C.1, 143.

¹⁰⁵ et-Tevbe, 9/41.

¹⁰⁶ et-Tevbe, 9/91.

¹⁰⁷ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, C.4, 67.

*önceliklidirler*¹⁰⁸ âyet meâlidir. Müfessir âyetin tefsirinde: Birbirlerine akraba olan inananların ve muhacirlerin, Allah'ın inzal ettiği bu âyete göre veya miras âyetine göre yahut Allah'ın farz kıldığı hükme göre birbirlerine varis olmak konusunda öncelikli olduklarını belirtir. Yahut da mirasta, akraba olanların akrabalık hakkının, geriye kalan müminlerin din hakkından ve muhacirlerin hicret hakkından önce geldiğini belirtmiş ve bu âyetin, İslâm'ın ilk yıllarında hicret ve İslam kardeşliği nedeniyle sabit olan miras hükmünü nesh ettiği şeklinde beyan etmiştir.¹⁰⁹ Burada da müellif daha önceden sünnetle koyulan bir hükmün âyet ile neshedilişini yani Kur'ân'ın sünneti neshini ortaya koymuştur.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Ebüssuûd Efendi tefsirinde bir hayli âyetin mensûh olduğunu ileri sürmüştür. Müellif nesh konusunda, Zemahşerî ve Beydâvî'den pek farklı bir şey söylememiş, üstelik mensûh olduğu öne sürülen bazı âyetler hakkında şüpheye düşen ve şüphesini yer yer bildiren Beydâvî kadar da tereddüt göstermemiştir.¹¹⁰

e) Kıssaları İşleyiş Biçimi

Tezin ana konusu Kur'ân'daki peygamber kıssalarının işleniş biçimi olduğu için burada konuya girilmeyecek, konu ayrıntılı bir şekilde üçüncü bölümde işlenecektir

2.4.2.2. Dirâyet Yönünden Ebüssuûd Tefsiri

Dirâyet tefsiri daha önce zikredildiği gibi; rivayet (me'sûr) tefsirin kaynak ve yönteminden yararlanmakla iktifa etmez; ara ara bu kaynakların öğelerini tenkit eder, rivayetin verdiği malumatın yeterli olmayacağı düşüncesiyle ilgili âyeti veya sûreyi yorumlamaya çalışır. Dirâyet tefsirin "Re'y tefsiri" şeklinde de isimlendirilir.¹¹¹ Müfessirin re'y (dirâyet) ile Kur'ân'ı tefsir edebilmesi için kesinlikle birtakım ilimlerle alakadar olması gerekir. Me'sûr (rivayet) tefsir hududunu aşarak, re'y (dirâyet) ile Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen kimsenin bu ilimler (lugat ve nahiv, kıraat, kelam, fıkıh, muhkem ve müteşâbih, belâgat ve i'caz, şiirle istişhâd, nâsîh ve mensûh vb.) saye-

¹⁰⁸ el-Ahzâb, 33/6.

¹⁰⁹ Ebüssuûd, *İrşâdî'l-Akli's-Selîm*, C.7, 91.

¹¹⁰ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 146.

¹¹¹ Birışık, "Tefsir", 281-290.

sinde, akıl ve mantığa elverişli, dinen makbul bir açıklama yapmış olacağı, böylece yanlış düşmekten kurtulacağı şüphesizdir.¹¹²

Ebüs-suûd Efendi de tefsirinde, lugat ve nahiv, fıkıh, kıraat, kelam, şiirle istişhâd muhkem, müteşâbih, i'caz, belâgat, sûre ve âyetler arasındaki ilişki, insicam vb. yolları izleyerek tefsirini ortaya çıkarmış,¹¹³ ayrıca müellif ister rivayete, isterse dirâyete ait olsun, hemen her konuda, Zemahşerî, Beydâvî ve Fahreddin er-Râzî'den çok şeyler almıştır.¹¹⁴

Bu başlık altında da Ebüsuûd Efendi tefsirinde dirâyete yönünden; lugat ve nahiv, belâgat ve i'caz, muhkem ve müteşâbih, âyetler ve sûreler arasındaki münasebet, şiirle istişhâd, kıraat, fıkıh, kelâm konularını nasıl işlediği örneklerle gösterilecektir.

a) Kur'ân'ı Lugat ve Nahiv Yönünden Tefsiri

Kur'ân metninin dil, sarf, nahiv ve belâgat yönünden tahlile tabi tutulması, âyetler arasındaki münasebet ve insicamın tespiti ve diğer tefsir gereçlerinin hepsi bu hedefi gerçekleştirmeye yöneliktir.¹¹⁵ Bu açıdan müfessir lugat ve nahiv yönüne büyük önem vermiştir.¹¹⁶

Ebüsuûd tefsirinde en dikkat çeken özelliğin, dil, gramer ve belâgat açısından Kur'ân metninin sahip olduğu inceliklerin araştırılarak onun ihtiva ettiği anlamların ortaya çıkarılması olduğu söylenebilir.¹¹⁷ Müellif bu yönüyle, Zemahşerî ve Beydâvî'yi bir hayli geçmiştir. O, çeşitli durumlara göre bir kelimenin kazandığı farklı mânaları, cümlede kullanılmasını, vezinlerini, isim veya sıfat oluşunu, cümlede geçen; atf, istifham, te'hir, takdim vb. harfleri açıklar.¹¹⁸ Ebüsuûd tefsirinde dikkati çeken en önemli şey, müellifin bir âyetin tamamı veya bir kısmının, kendisinden önceki

¹¹² Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 83-84.

¹¹³ Cerrahoğlu, "Ebu's-Suûd ve Tefsiri", 197.

¹¹⁴ Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 113.

¹¹⁵ İhsan Kahveci, "Dil, Gramer ve Belâgat Yönünden Ebüsuûd Tefsiri", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum, II. CİLT*, (Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2007), 1070.

¹¹⁶ Cerrahoğlu, "Ebu's-Suûd ve Tefsiri", 200.

¹¹⁷ Kahveci, "Dil, Gramer ve Belâgat Yönünden Ebüsuûd Tefsiri", 1070.

¹¹⁸ Aydemir, *Ebüsuûd Efendi*, 178-179.

âyet veya âyetler topluluğu ile i'rab yönünden ilişkisini belirtmesidir. Müellif, bir âyetin i'rabı ile ilgili çeşitli görüşleri sadece aktarmakla kalmayıp, bazen onlardan birini, diğerlerine tercih eder ve tercih sebebini de açıklar. Bazen de yine sebebini zikretmek suretiyle tenkit eder.

Tezin ana konusu olmadığı için burada ve bundan sonraki başlıklarda bir örnekle iktifa edilecektir. Burada da Ebüssuûd'un lugat ve nahiv yönünden nasıl tefsir ettiği birer örnekle gösterilecektir.¹¹⁹

Mesela, lugavi tefsir olarak; “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı*”.¹²⁰ Müellif, âyette geçen “Oruç” kelimesinin tefsirini; kelimenin lugatte; nefsin arzu ettiği şeylere karşı kendini tutmak demek olduğunu, “... *Şüphesiz ben Rahmân'a (savm) adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım de*” meâlindeki âyette¹²¹ de bu anlamda kullanıldığını belirtmiştir.¹²²

Nahiv yönünden bir örnek¹²³: “*Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar*”?¹²⁴ Müellif, âyette geçen “*Mâ*” harfinin tefsirini: Sîbeveyhi'ye göre, şaşma anlamını ifade eden bir “Nekre-i tâmmе” yani kapalılık ifade eden kelime olduğunu ve “Mübtedâ olarak merfû” ve de kendisinden sonra gelen kısım da “*Mâ*”nın haberi dediğini belirtir. el-Ferrâ'ya göre ise, “İstifhâmiyye” yani soru için kullanılan kelime olduğunu ve haber sonrası dediğini aktarır. Ayrıca bu “*Mâ*”nın “İsmi mevsul” yani kendisini takip eden cümleyi, makablindeki isme sıfat olarak bağlayan isim olduğu da söylenmiş¹²⁵ şeklinde belirterek bu âyeti nahiv yönünden tefsir etmiştir.

¹¹⁹ Bu hususta örnekler için bkz.: Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 178-198.

¹²⁰ el-Bakara 2/183.

¹²¹ Meryem 19/26.

¹²² Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 198.

¹²³ Bu hususta örnekler için bkz.: Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 178-198.

¹²⁴ el-Bakara 2/175.

¹²⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 192.

b) Kur'ân'ı Belâgat Yönünden Tefsiri

Belâgat; söylenen sözün muktezayı hale mutabık olması şeklinde,¹²⁶ îcâz ise; kısa ve özlü olmak, bir şeyi uzatmamak, kısa tutmak anlamlarında kullanılır.¹²⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.)'e verilen en büyük mucize Kur'ân-ı Kerîm Arap dilinin çok şaheser bir belâgat ve fesâhat örneği olduğu, indirildiği andan itibaren on dört asır geçtiği halde hiçbir kimsenin ona benzer bir eser meydana getiremediği herkesin bildiği bir durumdur.¹²⁸

Belâgat ve edebiyat alanında mâhir olduğunu yazdığı Türkçe, Farsça ve Arapça şiirleriyle ispatlayan Ebüssuûd, işbu tefsirinde, özellikle Kur'ân'ın fesâhat ve belâgatine büyük ölçüde yer vermiş, âyetleri açıklarken, edebi sanatları itina ile işlemiş, bütün bunları mânaya yansıtmıştır. Ayrıca sûre ve âyetler arasındaki ilişkileri açıklayarak ince ve gizli mânaların ortaya çıkartılmasına özen göstermiştir. Kur'ân'ın nazım ve üslubunun sırrını bulmaya çalışırken kelimelerin sîgalarına ve kalıplarına büyük önem vermiş, özellikle belâgatin fasıl ve vasıl, takdim ve te'hir, îcâz ve itnâb, itiraz ve tezyîl gibi konuları üzerinde durmuştur.¹²⁹ Zira O, tefsirinde Kur'ân'ın îcâz yönünün ortaya konulmasını hedef almakta, Kur'ân'ın îcâz özelliğinin ise belâgatle gerçekleşeceğini düşünmektedir. Kur'ân metninin dil, sarf, nahiv ve belâgat yönünden tahlile tabi tutulması, âyetler arasındaki münasebet ve insicâmın tespiti ve diğer tefsir gereçlerinin hepsi bu hedefi gerçekleştirmeye yöneliktir.¹³⁰

Ebüssuûd'un tefsirinde en çok dikkat çeken özelliklerin başında belâgat inceliklerine dair yapılan açıklamalar gelmektedir.¹³¹ Burada bir örnekle gösterilecektir.

¹²⁶ Kahveci, "Dil, Gramer ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Tefsiri", 1077.

¹²⁷ Sevim Özdemir, "Bir Belâgat Terimi Olarak İcâz", *Ekev Akademi Dergisi*, C.8, S.19, (2004): 310.

¹²⁸ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 237.

¹²⁹ Cerrahoğlu, "Ebu's-Suûd ve Tefsiri", 202; Yerinde, "Dil ve Belâgat Yönüyle Ebüssuûd Efendi'nin Tefsiri İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm Müşâkele Sanatı Örneğinde", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.26, (2016): 244.

¹³⁰ Kahveci, "Dil, Gramer ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Tefsiri", 1070; Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", 352-355.

¹³¹ Kahveci, "Dil, Gramer ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Tefsiri", 1078.

Misal, “Şüphesiz Allah sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfirlere gelince: ‘Allah böyle misalle ne murat eder’ derler”.¹³² Müellif âyetin tefsirinde: Âyette müminlere has “Bilirler” zikredildiği halde kâfirlere “Derler” şeklinde kullanılmasının, kâfirlerin küfürde haddinden fazla müfrit olduklarını ve küfürlerinin müfritçe bir asiliğe ve kibre ulaştığını haber vermek için olduğunu söylemiş. Çünkü Kur’ân’ın hak olduğuna vakıf olmamanın, alay etmek ve inkâr anlamına gelmediği şeklinde bir belâgat örneği göstermiştir.¹³³

Müellifin, Kur’ân’ın mucizevî üslûbunu ve îcâz hususiyetini gösterdiği yerlerden birine şu âyetin tefsirini örnek gösterebiliriz: “Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır...”¹³⁴ Müellif burada miras hükümlerinin açıklanmasına başladığını, “Akrabalar”dan murâdın ise, mirasçı olup mirastan hisse alan akrabalar olduğunu belirtiyor.

“Ana-babanın ve akrabaların bıraktıkları mallarda erkeklere ve kadınlara bir nasip vardır”. Cümlesinde bu ifadenin kullanılmasının kadınların, erkeklerin hükmüne katılmamasının ve kadınlara ait hükmün ayrı olarak bahsedilmesinin kadınların verasetine önem atfedildiğini, verasetlerinin asli bir hak olduğunu belirtmek, başından itibaren, erkek ve kadınların mirastaki hisselerinin farklı olduğuna vurgu yapmak ve câhiliye devri hükmünün ortadan kaldırıldığına tam mânada bildirmek için olduğunu belirtir.¹³⁵

c) Muhkem ve Müteşâbih’e Yaklaşımı

Farklı bir ihtimal bulundurmayan sarih anlamlı âyet ve hadislerle fıkıh usulünde sarihlik yönünden en zirve seviyedeki lafız türüne muhkem,¹³⁶ mâna yönünden birden

¹³² el-Bakara 2/26.

¹³³ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 73-74.

¹³⁴ en-Nisâ 4/7.

¹³⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.2, 146.

¹³⁶ Tuncay Başoğlu, “Muhkem”, *DİA*, C.31, TDV, 2006, 42-44.

fazla ihtimal bulundurduğu için anlaşılmasında zorluk bulunan lafız, türüne ise müteşâbih¹³⁷ denmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in içerisinde muhkem veyahut müteşâbih âyetlerin varlığını bildiren anlatımlar, bu konudaki anlayışları önemli kılmaktadır. Muhkem ve müteşâbih, tarihsel süreçte her mezhebin kendi inançlarını dayandırdığı âyetleri muhkem kabul etmesi ve diğerlerini de müteşâbih olarak kabul etmesi yönünden de önem kazanmıştır. Ebüssuûd'a göre muhkem; kastedilen anlama delaleti kesin olan, müteşâbih ise; farklı anlamlara ihtimali olan âyetlerdir ki onunla kastedilenin gerçekleşmesinde birbirinden ayırt edilmesi ve emrin açıklığa kavuşması, ancak itinalı bir araştırma ve inceleme sonucundadır.¹³⁸

Ebüssuûd Efendi'nin muhkem âyetlerle ilgili sözlerine örnek verilecek olursa; mesele: *“Elif Lâm Râ. Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem kılınmış”*¹³⁹ âyetini; Kur'ân'ın âyetlerinin çok mükemmel bir şekilde düzenlendiğini ve hiçbir yönden kusuru olmadığını. Âyetlerin çok hikmetli kılındığını, neshten korunduğunu, Allah indinden geldiğini gösteren kati delillerle teyit edildiği¹⁴⁰ şeklinde tefsir ederek burada âyetlerde muhkeme yaklaşım örneği göstermiştir.

Müellifin müteşâbih yönünden tefsirine bir örnek verilecek olursa; *“Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir”*.¹⁴¹ âyetinin meâlini; *“Arş'ı istivâ etmek”*, hükümlerlik ve saltanatın mecazî ifadesidir. Bundan murat, kâinatın yaratımının ve yönetiminin Allah'ın üstün iradesine bağlı olduğu¹⁴² şeklinde tefsir ederek müteşâbih bir âyeti açıklığa kavuşturmuştur.

¹³⁷ Yavuz, “Müteşâbih”, *DİA*, C.32, TDV, 2006, 204-207.

¹³⁸ Özden Kanter, “Ebüssuûd Efendi'nin Kelâmî Görüşleri”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, C.15, S.1, (2017): 211.

¹³⁹ Hûd, 11/1.

¹⁴⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.4, 182.

¹⁴¹ Tâhâ, 20/5.

¹⁴² Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.6, 5.

d) Âyetler ve Sûreler Arasındaki Mâna İlişkisi Yönünden Tefsiri

Âyetler ve sûreler arasındaki mâna ilişkisi ve bunu inceleyen bilim dalıdır. Tefsirde bu ilmî disipline “Münâsebâtü'l-Kur'ân, el-münâsebe beyne'l-âyât ve's-süver, tenâsübü'l-ây ve's-süver” de denilir. Âyetler ve sûreler arasındaki ilişkiler hususu mevcut mushaf düzeninin tevkîfi olduğu fikri esas alınarak incelenmektedir.¹⁴³ Âyet ve sûreler arasındaki münasebet, bazı müfessirlerin üzerinde durdukları, Kur'ân'ın î'câzı kadar önem verdikleri bir konudur.¹⁴⁴

Ebüs-suûd Efendi de tefsirinde bu konuya fazlaca ehemmiyet verenler arasındadır. Ebüs-suûd'un bu konuda yaptığı daha ziyade, sûrenin ihtiva ettiği âyetlerin gramer ve mâna yönünden birbirine bağlılığı veya bir âyetin ihtiva ettiği kelimelerin esasına dayanmaktadır.¹⁴⁵

Ebüs-suûd Efendi'nin âyetler ve sûreler arasındaki münasebete dair tefsir örneği verilecek olursa; “*Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarmanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar*”.¹⁴⁶ âyetinin tefsirini: Burada Ehl-i kitaba uymaktan ve onların fitnelerinin tesirinde kalmaktan uzak tutmak için, hitabın müminlere tevcih edildiğini, “*Eğer tâbi olursanız, uyarmanız*” kaydının, onlara uymaktan fazlasıyla sakınmanın ve o insanlarla dostluk etmekten kaçınmanın gerekliliğini daha iyi anlatmak için olduğu¹⁴⁷ şeklinde açıklayarak âyetler arasındaki münasebeti ortaya koymuştur.

e) Kur'ân'ı Şiirle İstîshâd Yönünden Tefsiri

Dil bilgisi kurallarını, kelimelerin anlam ve yapılarını ispat etmek üzere doğruluğu kesin olan örnekler getirmek anlamında kullanılan edebiyat terimidir. Kadim Arap manzumesinin şahit şeklinde değerlendirildiği ilk misaller, lugat beyanlarının yoğunluğu ve ağırlığı nedeniyle “Lugavî tefsir” ismi atfedilen “Meâni'l-Kur'ân”, “Garîbü'l-Kur'ân”, “Mecâzü'l-Kur'ân” türü eserlerde görülmektedir. Hâricîler'in

¹⁴³ M. Faik Yılmaz, “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver”, *DİA*, C.31, TDV, 2006, 569-571.

¹⁴⁴ Sakıp Yıldız, “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.0, S.7, (1986): 58.

¹⁴⁵ Aydemir, *Ebüs-suûd Efendi*, 240.

¹⁴⁶ Âl-i İmrân 3/100.

¹⁴⁷ Ebüs-suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.2, 64.

reisi Nâfi' b. Ezrak'ın, Kur'ân'da varid olan iki yüze yakın "Garîb" lafızın anlamına dayalı sorduğu suallere Abdullah b. Abbas'ın kadim Arap şiirinden getirdiği şahitlerle izahlarda bulunduğu *Mesâ'ilü Nâfi' b. Ezrak* adlı risâlesi (nşr. Âişe Abdurrahman, Kahire, 1971) bu hususta bilinen en eski çalışmalardandır. Ferrâ ile Ahfeş el-Evsat'ın *Me'âni'l-Kur'ân*'larında ve bilhassa Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ında lugavî izahlarda Arap şiiri yoğun bir şekilde şahit olarak kullanılmıştır.¹⁴⁸

Ebüssuûd Efendi de eski müfessirlerin yoluna uyarak, tefsirinde muhtelif vesilerle şiirle istişhâd etmiştir ve bunların adedi dört yüz beyti aşkındır. Müellifin tefsirinde gördüğümüz şiirler umumiyetle; bir âyetin tefsiri, âyete verilen mânanın teyidi ve gramerle ilgilidir.¹⁴⁹

Müellifin tefsirini şiirle istişhâdına örnek verilecek olunursa, Bakara sûresinde geçen: "Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar".¹⁵⁰ âyetinin tefsirini: Onların karınlarını ateşle doldurmalarının dünyada yediklerinin, ahirette ateş azabını gerektiren şey anlamında olduğu, bundan ötürü yediklerinin sanki ateşin kendisi veya dünyada aldıkları rüşvetin karşılığı olarak âhirette ateşin bizzat kendisini yiyecekleri şeklinde belirtip:

اكلت دما ان لم ارعك بضره ... بعيدة مهوي القرط طيبة النشر

"Uzun boylu, güzel kokulu bir kuma (eş) ile seni korkutmazsam kan yemiş olayım" beytini vererek "Ateş yeme"den kastın "Ateşi gerektiren şeyi yeme" mânasında olduğunu zikrederek âyeti şiirle istişhâd yoluyla tefsir eder.¹⁵¹

f) Kıraat Farklılıklarına Temas Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in okunuş keyfiyeti, kıraat âlimlerine nispet edilen okuyuşlar ve bunlar ile alakalı ilim dalına kıraat denir. Kıraat lafzı Kur'ân'da bulunmamakla beraber "Tilâvet" anlamını içeren fiil kiplerinde ve mastar şeklinde "Kur'ân" birçok yerde geçer. Kıraat ilminin "Kârî, kurrâ, mukrî, râvi, rivâyet, tarik, vecih, mübtedî, müte-

¹⁴⁸ İsmail Durmuş, "İstişhâd", *DİA*, C.31, TDV, 2001, 396-397.

¹⁴⁹ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 233.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/174.

¹⁵¹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 191.

vassıt, müntehı” vb. tabirler, bu ilmi öğrenen ve öğretip aktaranlar konusunda müntesip eserlerde epey yer verilmektedir. Kıraat ilminde sahih terimi; güvenilir ve muttasıl senetle Peygamber (s.a.v.)’e kadar gelen, Hz. Osman’ın teksir edip büyük şehirlerle yolladığı Mushaflardan herhangi bir mushafa takdiren de olsa ittiba eden, tek vechih ile de olsa Arap gramerine muvafık olan kıraatler ile ulemânın görüş birliğiyle sahih kabul edilir. Bu üç ana koşulu barındırmayan bir kıraat vechinin, yedi yahut on kıraat imamından da gelse şâz olduğu kabul kılınır.¹⁵²

Ebüssuûd Efendi de kıraatlere büyük önem vermiştir. Eserinde şâz olanlar dâhil işaret ettiği kıraatlerin adedi dört bine varmıştır. Bunlar toplandığı takdirde bu ilme ait müstakil bir eserin vücuda geleceği şüphesizdir.¹⁵³ Çünkü Ebüssuûd, sahih-şâz ayrımı yapmaksızın neredeyse bütün kıraat ihtilâflarına işaret etmiş, bazen yalnızca farklı kıraati belirtmekle yetinmiş, çoğunlukla ise naklettiği kıraatle alakalı yorumlamalarda bulunmuştur.¹⁵⁴

Ebüssuûd Efendi’nin bu konuda da Beydâvî ve Zemahşerî’nin eserlerinden azami derecede istifade ettiği, hatta bazen onlardan hiçbir değişikliğe tabi tutmadan aktarma yaptığı gerçektir. Fakat müellif işi biraz geniş tutmuş ve bu eserlerde bulunmayan pek çok hususu da tefsirine almayı ihmal etmemiştir.¹⁵⁵

Bu konuyu da müellifin nasıl işlediğine yönelik bir örnek gösterilecektir. Âl-i İmrân sûresinde geçen: “*İnkâr edenlere de ki: Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır*”¹⁵⁶ âyetinin tefsirini: “*Mağlup olacak ve cehenneme sürüleceksiniz*” fiillerinin bir kıraate göre gayb kipi ile “*Mağlup olacaklar ve cehenneme sürülecekler*” şeklinde de okunduğunu belirtir. Bu kıraate göre ise, Allah’ın kendi sözü ile haber verdiği ceza tehdidini inkâr edenlere anlatmayı Hz. Peygamber’e (s.a.v.) emir buyurduğu şeklinde; yani, “*Ey Resûlüm! Bu söz-*

¹⁵² Birişik, “Kıraat”, *DİA*, C.25, TDV, 2002, 426-433.

¹⁵³ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 199.

¹⁵⁴ Süleyman Mollaibrahimoğlu, “Ebüssuûd Efendi’nin Tefsirinde Kıraat Tasavvuru”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.9, (2016): 122.

¹⁵⁵ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 199.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/12.

leri, onlara ilet” denilmek istendiğini¹⁵⁷ belirterek bu âyeti kıraat yönünden tefsir etmiştir.

g) Kur’ân’ı Fıkıh Yönünden Tefsiri

Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini tefsirden bir gayenin de fikhî hükümler çıkarmak olduğu malumdur. Fıkıh başlı başına bir ilimdir ve bu ilimle ilgili olarak yazılan kitaplar da her mesele bütün teferruatıyla incelenmiştir. Kur’ân’ın tefsirini yapanlar yeri geldikçe fıkıhla ilgili birtakım bilgilere de yer vermişlerdir.

Ebüssuûd Efendi de Hanefî mezhebine mensup biri olarak tefsirini bu açıdan yazmıştır ve fıkıhtaki üstünlüğünden dolayı da kendisine “İkinci Ebû Hanîfe” denmiştir. Zira Ebüssuûd’un, bazı âyetleri hiçbir mezhebe mal etmeden fikhî konulara değinip, bir tek imamın görüşüne, bir meselede sadece Ebû Hanîfe ve eş-Şâfiî’nin görüşüne, çeşitli Ehl-i sünnet imamları ve onların talebelerinin görüşlerine, münderis mezhep imamlarının görüşlerine yer vererek âyetleri tefsir etmesi vb. örneklerden dolayı düşünülebilir.¹⁵⁸ Müellifin, tefsirinde fikhî yönden âyetleri nasıl açıkladığına yönelik bir örnek verilecektir.

Mesela, Mâide sûresinde geçen; “Allah, boş bulunarak (lağv) ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz...”¹⁵⁹ âyetinin tefsirini müellif: “Lağv”ın; hiçbir hükmün ilintisinin olmadığı hükümsüz bir yemin olduğunu belirtir. Kendisini de katarak; biz Hanefî mezhebindekilere göre “Lağv”, bir kimsenin bir hususa dair, aslında yanlış olan sanısına göre yemin etmesi olduğunu bu görüşün de, tâbînden Mücâhid’in olduğunu belirtir. Müellif, İmam Şâfiî’ye göre ise; “Lağv” yemininin; kişinin kastı olmaksızın ağzından bir anda çıkan yeminler şeklinde, insanların: “Vallahi öyle”, “Vallahi öyle değil” demeleri şeklinde söylediğini izah eder ve bu görüşün de Hz. Âişe’nin olduğu¹⁶⁰ şeklinde fikhî yönden tefsir eder.

¹⁵⁷ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, C.2, 11.

¹⁵⁸ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 154-155; Cerrahoğlu, “Ebu’s-Suûd ve Tefsiri”, 199.

¹⁵⁹ el-Mâide 5/89.

¹⁶⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, C.3, 74.

h) Kur'ân'ı Kelâm Yönünden Tefsiri

Kelâm; kelimenin çoğulu olup, lugatte “Yaralamak, etkilemek mânasındaki kelm” kökeninden oluşmuş bir isim olup, “Bir fikri tam olarak anlatan söz” anlamındadır. Bu ilme “Kelâm” ismi ile “Tevhid, akaid, usûlü’-d-dîn, nazar ve istidlâl ilmi, el-fikhü’l-ekber” gibi farklı isimler verilmişse de kelâm adı yaygın biçimde kullanıla gelmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de ilk olarak “Allah’ın varlığı, birliği ve üstün vasıfları” olmak şartıyla “Peygamberlik, kader konusu, iman-günah ilişkisi, iyi-kötü davranışlar” vb. pek çok konunun aklî ispatlarına değinilmiş. Bunlara getirilen eleştirilere aklî ve mantikî yanıtlar verilmiş, farklı dine mensup olanların yanlış inanç ve tutumları izah edilerek tenkit edilmiş, onlarla en münasip şekilde fikrî uğraşıda olunması Hz. Peygambere ve dolayısı ile de tüm Müslümanlara emredilmiştir. Dolayısı ile “Kelâm” ilminin yüklendiği şey Kur’ân’da yapılagelen ve tüm peygamberlere buyru- lan bir faaliyettir.¹⁶¹

Ebüssuûd Efendi itikadî konulara da temas etmiştir. Onun itikattaki mezhep imamı, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’dir. Ebüssuûd, birtakım kelâmî konuları hiçbir kelâmî mezhebe mal etmeden, kimi zaman Mâtürîdî’ye kimi zaman el-Cübbâî’ye, kimi zaman bize göre diye ifade ederek bağlı bulunduğu kelâmî mezhep fikrini, kimi zaman da çeşitli mezheplerin fikirlerine yer vermek maksadıyla âyetleri izah eder.¹⁶² Herhangi bir inancı konu edinen ve kelâm ilminin alanına giren konularda ise Ehl-i sünnetin görüşlerini tercih ettiğini açıkça söylemektedir.¹⁶³ Ebüssuûd Efendi’nin kelâmî yön- den âyetleri nasıl tefsir ettiğine yönelik bir örnek verilecek olunursa;

Yûnus sûresinde geçen: “*Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş’a kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah’tır...*”¹⁶⁴ âyetini müellif: Arş’ın, kâinattaki tüm cisimleri kapsayan en büyük cisim olduğunu belirtir. Arş olarak isimlendirilmesinin, yüksek olduğundan veyahut Arş’ın, kralların tahtına benzetildiği için böyle denildiğini, zira kâinatla ilgili bütün

¹⁶¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm”, *DİA*, C.25, TDV, 2002, 196-203.

¹⁶² Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 165, Cerrahoğlu, “Ebu’s-Suûd ve Tefsiri”, 199.

¹⁶³ Kanter, “Ebüssuûd Efendi’nin Kelâmî Görüşleri”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, C.15, S.1, (2017): 193.

¹⁶⁴ Yûnus, 10/3.

emir ve işlerin Arş'tan indiğini beyan eder. Bir görüşe göre de, Arş'ın, saltanat ve hükümlerlik olduğu söylenir. Allah'ın Arş'a istiva etmesinin, bütün kâinatı hükümlerlik altına alması demek olduğunu ve kendisinin itikattaki mezhebi olan Mâtürîdî mezhebini işaret ederek “Ashâbımızdan nakle göre” dedikten sonra, Arş'a istivâ etmenin, Allah Teâlâ'nın keyfiyetsiz bir sıfatı olduğu¹⁶⁵ şeklinde tefsir edip âyeti kelâmi yönden açıklamıştır.

2.4.2.3. İşârî (Tasavvufi) Yönden Ebüssuûd Tefsiri

Sûfînin kalbine doğduğu kabul edilen alametlere dayanarak âyetleri yorumlaması ya da Kur'ân âyetlerinin bir kısmının veya tamamının keşf ve ilham ile yorumlandığı tefsirlere işârî tefsir denilmiştir.¹⁶⁶

Ebüssuûd Efendi'nin, Bayramî şeyhi olan babasının yoluna alaka göstermediği kadar, tasavvufla malumat düzeyinde bile alakadar olmadığı, felsefe ve kelâm hususlarının da pek ilgisini çekmediği belirtilmiştir.¹⁶⁷ Ebüssuûd Efendi'nin tasavvufa ait bir eserinin de olmadığı söylenmiştir.¹⁶⁸ Onun tasavvufa karşı olduğunu söyleyenlere karşı tasavvufa meyyal olduğunu ileri sürenler de olmuştur.¹⁶⁹

Ankara İlahiyat Profesörü Yusuf Ziya Yörükân'ın (ö. 1954), Ebüssuûd Efendi ve tefsiri için, Kur'ân âyetlerini “Beyan ve bedî'e, rivayet ve dirâyete, kelâm ve tasavvufa, fıkıh ve usûl-i fıkha” uygulamış olduğunu ve az kelime ile çok anlam ifade edip tüm benzer, denk eserlere de üstün geldiğini beyan etmiştir. Ayrıca Ebüssuûd Efendi'nin bu eserle Arap literatürüne ve İslami ilimlere olan vukufunu ortaya koyduktan sonra, tasavvuf zevkini ve bu alandaki gücünü de gösterdiğini beyan eder. Yörükân, Ebüssuûd'un: “Kur'ân hazinelerinde saklı esrar ve rumuz-u hafiyenin örtülerini açmak için bu eseri yazıp Kanûnî Sultan Süleyman'ın hazinesine ithaf ettiğini”¹⁷⁰ söylemiş. Bu cümlenin, onun Kur'ân'da tasavvufa aşina olduğu ve ona önem atfettiğine

¹⁶⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.4, 118.

¹⁶⁶ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *DİA*, C.23, TDV, 2001, 424-428.

¹⁶⁷ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, 365-371.

¹⁶⁸ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 244; Yerinde, “Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm'i”, 355-356.

¹⁶⁹ Cerrahoğlu, “Ebu's-Suûd ve Tefsiri”, 202.

¹⁷⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.1, 3-6.

delil olduğu¹⁷¹ şeklinde belirttikten sonra Ebüssuûd Efendi'nin bazı âyetleri¹⁷² işârî (tasavvufi) açıdan ele alarak tefsir ettiğini söylemiştir. Burada bir örnekle iktifa edilecektir. Misal olarak Enfâl sûresindeki: "...Attığın da sen atmadın, lakin Allah attı".¹⁷³ âyetinin meâli verilebilir. Müellif bu âyeti; Allah Teâlâ'nın, bu kelamıyla resulünün eliyle yaptığı fiilin, kendi fiili olduğunu zikrettiğini, yani "Resûlüm, bu atma fiilini, sen yapmış gibi gözüksen de hakikatte yapan sen değildin" anlamında olduğunu, eğer öyle olsa idi onun sonucunun da beşerî fiillerin miktarınca olacağını belirtir. Müellif; o fiili yapanın, Allah Teâlâ olduğu, onu Allah'ın yarattığı, lakin bu yaratmanın, gayritabii bir şekilde olması sebebiyle beşerî kudretin fevkinde bir etki yaptığı¹⁷⁴ şeklinde tefsir etmiştir.

Yusuf Ziya Yörükan: Müellifin âyeti¹⁷⁵ işârî (tasavvufi) yönden tefsir ettiğini söylemiş,¹⁷⁶ M. Tayyip Okiç (ö. 1977) ise bu konuda kişisel yorumlardan ziyade, objektif; açık ve kat'i belge istemenin hakkı olduğunu belirtmiştir. Okiç: "Ebüssuûd'un, fıkıh ve tefsir alanındaki kıymetli eserleri yanında tasavvufi bir risalesi olsun, ortaya konulmadıkça, sağlam, temeli olmayan zan ve tahminlere ilgi gösterilmez"¹⁷⁷ açıklamasını yaparak, Ebüssuûd Efendi'nin tasavvufi yönünün olduğu ve bazı âyetleri işârî olarak tefsir ettiği görüşünü kabul etmemiştir.

¹⁷¹ Yusuf Ziya Yörükan, "Bir Fetva Münasebetiyle: Fetva Müessesesi Ebüssuûd Efendi ve Sarı Saltuk", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2-3, (1952): 148.

¹⁷² el-Mâide 5/35; el-Enfâl, 8/17; el-Hadîd, 57/3.

¹⁷³ el-Enfâl, 8/17.

¹⁷⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.4, 13-14.

¹⁷⁵ el-Enfâl, 8/17.

¹⁷⁶ Yörükan, "Bir Fetva Münasebetiyle: Fetva Müessesesi Ebüssuûd Efendi ve Sarı Saltuk", 148; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 247-248; Cerrahoğlu, "Ebu's-Suûd ve Tefsiri", 203.

¹⁷⁷ M. Tayyip Okiç, "Bir Tenkidin Tenkidi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2-3, (1953):248.

ÜÇÜNÜNCÜ BÖLÜM

İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELÎM'DE PEYGAMBER KISSALARININ İŞLENİŞİ

3.1. Kur'ân Kıssalarına Genel Bir Bakış

Kur'ân'da ifade edilen kıssalar doğal olarak geçmişte yaşanmış olaylar arasından seçilmiştir. Ancak bu olaylar her ne kadar geçmişte yaşanmış olsa da insanı esas aldığı için her devirde yaşanabilecek türden olaylardır. Dolayısıyla her asra hitap edebilecek ve bütün insanların hayatlarında kılavuz olabilecek özelliklere sahiptir. İfade edilen kıssalarda genel ilkeler vardır. Her mü'minin bu ilkelerden istifade ederek hayatına yön vermesi gerekmektedir. Kur'ân kıssalarında olayların yeri, zamanı ve şahıslarla ilgili detaylı bilgilere yer verilmez. İnsanların mesaj alabilecekleri hadiseye dikkat çekilir.

Kıssalar, Kur'ân-ı Kerîm'de önemli bir yer tutmakta, onun evrensel mesajının daha derin ve geniş bir etki oluşturmasında etkin bir rol oynamaktadır. Bu durumun farkında olan İslâm âlimleri, gerek “Ulûmu'l-Kur'ân” kitaplarının “Kasasu'l-Kur'ân” başlığı altında, gerek tefsirlerde ilgili kıssanın geçtiği âyetler bağlamında ve gerekse Kur'ân kıssalarının bütünü veya herhangi birisi hakkında kaleme alınan müstakil eserlerde kıssaları incelemiş, yorumlamış ve onlardan alınması gereken dersleri maddeler halinde belirtmişlerdir.¹⁷⁸ Kur'ân kıssalarının kavramsal çerçevesini ortaya koymak bu konunun daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

¹⁷⁸ Ahmet Yazıcı, “Süleyman Ateş'in Görüşleri Bağlamında Kur'ân Kıssaları”, *İslami Araştırmalar*, C.22, S.2, (2011):107.

3.1.1. Kıssa Kavramı

Arapçada “Kassa” fiili ve aynı kökten türetilen “Kasas” ve önemli şahısların durumunu belirtmek için kullanılan kıssa,¹⁷⁹ lugatte “Bir kimsenin izini sürmek, bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek, ardınca gitmek” vb. anlamları ihtiva eder. Kıssa sözcüğü bir şey veya kimseye ait hadiselerin adım adım izlenerek anlatılmasını ifade eder.¹⁸⁰ İstilahta ise: “Yalan ihtimali veya hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızalarında varlığını koruyabilmiş hâdiselerin muhataplara âdetâ olaylara yeniden anlatılmasıdır”.¹⁸¹

Kur’ân’da kıssa kelimesi bulunmaz fakat isim olarak “Hikâye”, mastar olarak da “Hikâye etmek” mânasında kasas¹⁸² ile aynı kökten türeyen fiiller kullanılır. “Kassa” fiili iki yerde “Bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek”,¹⁸³ birçok yerde ise “Peygamberlerin hikâyelerini anlatmak, haber aktarmak, hakkı, âyeti, rüyayı açıklamak, anlatmak”¹⁸⁴ vb. anlamlarda kullanılmıştır. Bir eylem ve cezanın iki taraf için de uygun (izlenmiş) olması nedeniyle bir terim anlamı kazanmış olup Kur’ân’da dört yerde¹⁸⁵ geçmektedir. Kasas kelimesi ve türevleri dışında Kur’ân’da bu mânada “*ne-be’*, *enbâ’*, *hadîs*” lafızları da geçmektedir. Lugatte “Önemli, yararlı ve büyük haber” mânasına gelen *nebe’* ve çoğulu *enbâ’* ile bu kökten türeyen birçok fiil Kur’ân’da bulunmaktadır. Hz. Âdem, Nûh, İbrâhim, Âd, Semûd, Mûsâ ve Firavun kıssalarıyla kıyamet ve gayb (âhiret) haberleri için de *nebe’* ve *enbâ’* sözcükleri kullanılmıştır.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Remzi Kaya, “Kur’ân-ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, S.2, (2002):32.

¹⁸⁰ Şehmus Demir, *Mitoloji Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 72; İdris Şengül, “Kıssa”, *DİA*, C.25, TDV, 2002, 498-501.

¹⁸¹ İdris Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, (İzmir: Işık Yayınları, 1995), 46.

¹⁸² Âl-i İmrân 3/62; el-A’râf, 7/176; Yûsuf 12/3; el-Kasas 28/25.

¹⁸³ el-Kehf 18/64; el-Kasas 28/11.

¹⁸⁴ en-Nisâ 4/164; el-En’âm 6/57, 130; el-A’râf 7/7, 35, 101; Hûd 11/100, 120; Yûsuf 12/35; en-Nahl 16/118; el-Kehf 18/13; Tâhâ 20/99; en-Neml 27/76; el-Mü’min 40/78.

¹⁸⁵ el-Bakara 2/178, 179, 194; el-Mâide 5/45.

¹⁸⁶ Şengül, “Kıssa”, *DİA*, 498-501.

3.1.2. Kıssalar, Özellikleri ve Amaçları

3.1.2.1. Kıssalar

Kıssaların Kur'ân-ı Kerîm'de ne kadar yer tuttuğuna dair yaklaşımlar, kıssanın tanım ve kapsamına nazaran farklılık göstermektedir. Bazı âlimlere göre kıssalar Kur'ân'ın üçte birine muadil gelirken, bazılarına göre dörtte üçünü, bazılarına göre ise yarısını oluşturmaktadır. Konu hakkında bir bağdaşma bulunmamasına karşın Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde yaşanan bazı olaylar ve savaşlarla ilgili bilgiler de kıssalara dâhil edilecek olursa kıssaların Kur'ân'da hacim itibariyle çok yer tuttuğu kolaylıkla söylenebilir.¹⁸⁷

Bazı şarkiyatçılar Kur'ân kıssalarının Tevrat ve İncil'den alındığını iddia ederler. Hâlbuki Hz. Peygamber ümmî olduğu gibi Tevrat sekizinci yüzyılda, İncil ise dokuzuncu yüzyılda Arapça'ya çevrilmiştir. Gerçekte vahiy kaynaklı olmaları sebebiyle bu üç kitapta çoğunlukla aynı kıssalar yer almakla birlikte temel vurgu, içerik ve üslûp bakımından Kur'ân kıssaları onlardan çok daha farklıdır. Çünkü Tevrat kıssalarında ana düşünce Yahudilerin tanrının seçilmiş kavmi olduğu fikridir ve onda tarihî olaylar tafsilatıyla ve sade bir üslûpla dile getirilmiştir. Bu kıssalarda Allah'ın Nûh tûfanını yaratmasından ve Tâlût'u kral yapmasından dolayı pişman olduğu iddiası, peygamberlere zina yapma, puta tapma isnadı gibi İslâm'ın Allah ve peygamber anlayışıyla uyuşmayan konular ve tutarsızlıklarla mitolojik unsurlar bulunmaktadır. Hz. İsa'nın hayat hikâyesini anlatan İncil'de öne çıkarılan üçlü tanrı inancı (teslîs), İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu, onun çarmıha gerildiği gibi konular da aynı şekilde Kur'ân'la çelişmektedir. Kur'ân kıssalarında tarihî bilgiler ön planda tutulmaz; şahıslar, zaman ve mekân gibi tafsilatlara girilmez; kıssanın mesaj ve ibret yönü önemsenmiş olup canlı bir tasvir-temsîl üslûbu hâkimdir. Bununla birlikte Tevrat ve İncil'de Kur'ân'ın içeriğiyle örtüşen, tahrife uğramamış bilgiler de bulunmaktadır.¹⁸⁸

3.1.2.2. Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm'deki anlatımlara baktığımızda kıssaların, gerçeği yansıtan olaylar olduğu görülmektedir. Kur'ân'da bu gerçeği ifade eden âyetler çokça bulunmaktadır.

¹⁸⁷ Mustafa Cihad Bakkal, "Kıssalar Bağlamında Mâturîdî'nin Kur'ân'daki Mübhemlere Yaklaşımı", *Ekev Akademi Dergisi*, C. 21, S. 72, (2017): 197.

¹⁸⁸ Şengül, "Kıssa", *DİA*, 498-501.

Kur'ân kıssalarında, olaylar bir hikâye veya bir romanda olduğu gibi tertipli bir şekilde, bir yerden başlayıp bitirilmez. Olayın sadece bir sahnesi betimlenir. Bu sahnelerde tevhid ve peygamberlerin risâletini ispat ağırlık gösterir. Kıssalarda bulunan başka bir özellik ise gerçek olaylara yer verilmesidir. Olayların detaylarına girmekten ziyade, verilmek istenen mesajın ehemmiyet kazanmasıdır. Bundan ötürü, kıssalarda söylenen şeyle iktifa edilmez, alınacak mesajlara dikkat çekilir. Her dönem için önemli ipuçları çıkarılmaya çalışılır. Akıl sahiplerine ders kaynağı olması, hakikati yansıtması, ilâhî kitaplarla ahenk içerisinde olması, açıklayıcı hasletleri taşıması ve insanlığın saadetini hedeflemiş olması, kıssaların temel özelliklerini oluşturmaktadır.¹⁸⁹

3.1.2.3. Amaçları

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssaların aktarılmasındaki gaye, tek cümle ile Kur'ân'ın nazil oluş maksatlarını gerçekleştirmektir. Bu açıdan; A'râf, Hûd, Enbiyâ ve Şuarâ gibi sûrelerde anlatılan peygamber kıssaları Allah'ın birliği, itaat ve kulluk ana düşüncesinde odaklanmıştır. Bütün peygamberlerin İslâm dinini tebliğ ettiğini, bu nedenle hepsinin de Allah'ın birliği ve âhiret inancı ile iyiliği emretmesi, kötülükten nehyetmesi gibi temel hedeflerde birleştiğini göstermek de kıssaların gayelerindedir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nebi ve resul olduğunu, Kur'ân'ın da vahiy mahsulü olduğunu ispat etmek de bu gayeler arasındadır.¹⁹⁰

Kur'ân'ın pek yaygın bir spektrumda naklettiği kıssalar, derin bir perspektif içinde tarih bilinci oluşturur ve onu gözden geçirenlerin gözleri önünde beşerî rölativiteyi aşan eş zamanlı ve mobil bir tarih penceresi açar. Bu bakımdan Kur'ân'da sıklıkla tekrarlanan: “Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmazlar mı”?¹⁹¹ Emri, ilk muhatap durumunda olan ve kendilerine, yaşanmış sosyal hadiseler demetinden, Kur'ân tezli bir bilinç oluşturulmaya çalışılan Mekke müşriklerine yönelik ise de, Kur'ân'ı yorumlamada temel bir esas olan teşmil

¹⁸⁹ Kaya, “Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri”, 35-36.

¹⁹⁰ Yıldırım, “Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar”, 40; Şengül, “Kıssa”, *DİA*, 498-501.

¹⁹¹ Yûsuf 12/109; er-Rûm 30/9; el-Mü'min 40/21, 82; Fâtr 45/44; Muhammed 95/10.

ve ta'mim yoluyla tüm insanlara seslenir. Zaten yorumda asıl olan amaç, onu asla sınırlamamak, olabildiğince geniş kesim ve tabakalara yayabilmektir.¹⁹²

3.1.3. Mahiyetleri Yönünden Kur'ân Kıssaları

Mahiyetleri yönünden Kur'ân kıssaları; tarihî kıssalar, Kur'ân'ın nüzûlü esnasında meydana gelen olaylar ve gaybî kıssalar olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

3.1.3.1. Tarihî Kıssalar

Hiz. Âdem, İdrîs, Nûh, Hûd, Sâlih, Lût, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb, Yûsuf, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, Dâvûd, Süleyman, Yûnus, Zekerîyyâ ve Hiz. İsâ (hepsine selam olsun) gibi peygamberlerin kıssalarıdır. Bunlardan bilhassa Hiz. Yûsuf, Mûsâ ve Hiz. İsâ'ya ait kıssalar Kur'ân-ı Kerîm'de geniş bir şekilde bulunmaktadır.¹⁹³

Hiz. Âdem'in yaratılması, kendisine bütün isimlerin talim edilmesi, meleklerin ona secde etmeleri, İblîs'in Hiz. Âdem ile eşini kandırması ve onların da cennetten çıkarılmaları. Hiz. İbrâhim'in babasını hakka çağırması, onunla münakaşa etmesi, kavminin putlarını kırması, Allah'ın tek bir ilâh olduğunu öğretmek için kavmine istidlâl yolunu öğretmesi, Nemrut ile tartışması, Kâbe'yi inşa etmesi. Hiz. Mûsâ'nın doğumunu hazırlayan ortam, doğumu, ırmağa bırakılması, Firavunun sarayında yetiştirilmesi, kendisine peygamberlik verilmesi, Firavunu hakka davet etmesi ve onunla yaptığı çeşitli münakaşalar, Firavunun sihirbazları ile karşılaşması, İsrâiloğulları ile Mısrırdan çıkması, altın buzağı olayı, Allah Teâlâ'yı görmek istemesi, İsrâiloğulları'ndan çektiği sıkıntıları. Hiz. İsâ'nın babasız dünyaya gelmesi, beşikte iken konuşması, gösterdiği birçok mucizeler, İsrâiloğullarına doğru yolu göstermesi, Mâide meselesi, öldürülmesinin istenildiği halde bunun başarılramaması vb.¹⁹⁴ tezin de ana konusu olan Ebüssuûd tefsirinde bu peygamber kıssaları işlenecektir

3.1.3.2. Kur'ân'ın Nüzûlü Sırasında Meydana Gelen Olaylar

Kur'ân-ı Kerîm'de bu olaylar: İsrâ, Mi'râc, Hicret, Ahzâb, Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn, Hamrâu'l-Esed, Tebük savaşları ve seferleri, Bey'atürrıdvân ve Hudeybiye

¹⁹² Sadık KILIÇ, "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", *I. Kur'ân Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay. (Ankara,1994): 90.

¹⁹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 168; Şengül, "Kıssa", *DİA*, 498-501;

¹⁹⁴ Yıldırım, "Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar", 39-40.

Antlaşması vb. kıssa formunda anlatılmıştır. Kıssaların Kur'ân'ın nüzulü esnasında meydana gelenlerinin gerçek olduğu hususunda herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir.¹⁹⁵

3.1.3.3. Gaybî Kıssalar

Gaybî kıssalar; yedi ayrı sûrede anlatılan Hz. Âdem'in yaratılışı, kıyamet sahneleri, cennet, cehennem, âhiretteki insanların durumları olup ibret için kıssa şeklinde anlatılmıştır.¹⁹⁶

3.1.4. Kur'ân Kıssalarının Tarihî Gerçeklik Değeri

Dini tebliğ açısından mühim bir vazife üstlenen geçmiş ümmetlere dair kıssa anlatımı, ilk kez Kur'ân-ı Mübîn'de kullanılan bir üslup değildir. Tevrat'ta ve İncil'de de bu anlatım şekli mevcuttur. Ancak aralarında hem mevsukiyet hem de zaman açısından açık farklar bulunan Kur'ân'ın, Tevrat'ın ve İncil'in, içerdiği kıssalarda da önemli farklar mevcuttur. Kur'ân'da yer alan tarihsel kıssaların hepsi gerçek şahıslar etrafında ve tarihsel bir ortamda cereyan etmiştir ve bizzat vahiy bunu tespit etmektedir. İslâm tarihi incelendiğinde gerek Kur'ân'ın tamamı gerek bir bölümü ve gerekse de kıssalar hakkında batıda geliştiği şekliyle herhangi bir tenkit metoduna rastlanmamaktadır. Bunun nedenleri arasında Kur'ân'ın sübût ve vürûd açısından otantik yani gerçek olması ve mitolojik unsurlardan hür olması gösterilebilir.¹⁹⁷

İslâm dünyasında, bilhassa ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılda Kur'ân kıssalarını veya bu kıssalardan bazılarını farklı bir yaklaşımla ele almayı ve yorumlamayı tavsiye eden bir takım ilim adamları olmuştur. Bu yaklaşımlarla, Kur'ân kıssalarında anlatılan hadiselerin meydana geldiği ve tarihle uyum içerisinde olduğu şeklinde bilinen geleneksel yaklaşım istintak edilmeye başlanmıştır. Dolayısı ile kıssalar ekseninde anlatılan olayların gerçekleşmemiş olabileceği veya gerçekleşmiş olsa bile, Kur'ân'da olduğundan farklı şekillerde anlatılabildiği gibi benzer yaklaşımlar gündeme getirilmiştir.

¹⁹⁵ Yazıcı, "Süleyman Ateş'in Görüşleri Bağlamında Kur'ân Kıssaları", 108; Şengül, "Kıssa", *DİA*, 498-501.

¹⁹⁶ Şengül, "Kıssa", *DİA*, 498-501.

¹⁹⁷ Yazıcı, "Süleyman Ateş'in Görüşleri Bağlamında Kur'ân Kıssaları", 108-110.

Kitab-ı Mukaddes ile ilgili yapılan çalışmalarla birlikte batılı birtakım düşünürler ile oryantalistlerin, Hristiyanlığın reformasyon süreci içerisinde ve sonrasında yaşadığı tecrübeden hareketle, İslâm dininin kutsal kitabı ve birincil kaynağı konumunda ki Kur'ân-ı Mübîn'i, Kitab-ı Mukaddes statüsüne indirgemişler. Kitab-ı Mukaddes için geliştirilen eleştiri yöntemlerinin aynısının Kur'ân'da da uygulanması gerektiğini ifade etmeleri, kıssalara farklı yaklaşımda tanımlayıcı maddelerden biri olmuştur. Kitab-ı Mukaddes'in içeriğinde mitolojilerin varlığı yadsınamaz bir hakikattir. Bu durumun farkında olan Hristiyan teologlar, erken dönemlerden itibaren metafizik âleme hitap eden bu maddelerin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda farklı yorum metotları geliştirmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in mitolojik unsur içerdiğini savunmanın farklı problemleri de beraberinde getireceği açık bir gerçektir. Ayrıca, Hristiyanlık mitoloji ilişkisini Kur'ân'a da yansıtmak ve Kur'ân'da mitolojik unsurların varlığını savunmak da doğru değildir. Zira daha önce de bahsedildiği üzere mitler, dini geleneklerin form değiştirmiş halidirler. Din konusunda araştırma yapan tarihçilerinin dinin varlığını ilk insanın yaşadığı döneme kadar geriye götürmeleri, dinlerin mitlerden önce var olduğunu ve mitler de dâhil olmak üzere birçok kültürel yapıya tesirde bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle mitlerin, dinlerin kalıntılarını taşıdığını, başka bir anlatımla tevhid inancının bozulması sonucunda çeşitli tanrıların ve inançların ortaya çıkması ve böyle bir yapının mitlere yansımaları olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede, Hristiyanlığın mitolojiden etkilenişini ve İncil'e mitolojik öğelerin girmesini Hristiyanlığın özünü değil, yaşadığı tarihi süreçle ilişkilendirmek gerekmektedir. Kur'ân ise benzer tahrif süreçlerini yaşamadığından ötürü, herhangi bir dış unsurun Kur'ân'a girmiş olduğunu iddia etmek olası değildir.

Kur'ân-ı Mübîn'deki birtakım ifadelerin Kur'ân öncesi var olan çeşitli mitlerle paralellik göstermesi halinde bile, Kur'ân'ın mitolojik unsurlar içerdiğini iddia etmek pek mümkün olmayacaktır. Çünkü ilâhî dinlerin orijin olarak bir olması nedeniyle, bu mitolojik unsurların önceki ilâhî dinlerden alınmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede, Kur'ân kıssalarında verilen bilgileri kabataslak olarak üç kısma ayırmak mümkündür. Verilen bilgilerin bir kısmı vahyin inmiş olduğu kültürel vasatta malum çeşitli unsurları içermektedir ve vahiy bu kültürel vasattaki insanların bilgilerini (doğru haliyle) göz önünde bulundurup kullanmıştır. Diğer bir kısım ise önceki ilâhî dinlerde de yer almış olan ortak anlatımlardır. Bir diğer kısım ise, hiç kimsenin

bilmediği çeşitli maddelerdir. Bu açıdan da bakıldığında, Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli mitolojilere mukavemet eden unsurların var olmadığını ifade etmek gerekmektedir. İslâm dünyasında da yaygın bir şekilde olmasa bile, Kur’ân kıssalarının tarihi gerçekliğini sorgulayan birtakım ilim adamlarının bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Modern dönemde, Kur’ân kıssalarının gerçekliğini sorgulama hususunda öncülük eden en önemli ilim adamlarından biri Muhammed Abduh (ö.1905) olmuştur. Kur’ân kıssalarının tarihi gerçeklikle uyuşmasının gerekmediği düşüncesi modern dönemde Muhammed Abduh’la başlamakla birlikte, Mısırlı Muhammed Ahmed Halefullah ise bu yaklaşımı sistemleştirip, doktora tezi halinde kitap olarak sunmuştur.¹⁹⁸

Kıssaların gerçek tarihî olaylar olduğu hususu Kur’ân’ın muhtelif ifadelerinde bulabilmek mümkündür:

“Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yığitti. Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık”.¹⁹⁹ *“İman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun’un haberlerinden bir kısmını sana gerçek olarak anlatacağız”*.²⁰⁰ *“Bunlar Allah’ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin”*.²⁰¹

Bu ve benzeri âyet meâllerindeki “*Hak*” (gerçek) ifadesinin mânası göz önünde bulundurulduğunda, kıssalarda bahsedilen olayların tarihen gerçekleşmiş oldukları anlaşılacaktır.²⁰²

¹⁹⁸ Demir, *Mitoloji Kur’ân Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik*, 99; Şehmus Demir, “Kitab-ı Mukaddes’i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur’ân Kıssalarının Tarihî Gerçekliği”, *İslami İlimler Dergisi*, C.9, S.9, (2014): 108-118; Yazıcı, “Süleyman Ateş’in Görüşleri Bağlamında Kur’ân Kıssaları”, 108-112.

¹⁹⁹ el-Kehf 18/13.

²⁰⁰ el-Kasas 28/3.

²⁰¹ el-Bakara 2/252.

²⁰² Demir, “Kitab-ı Mukaddes’i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur’ân Kıssalarının Tarihî Gerçekliği”, 118-119.

3.2. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*'de Kıssası Geçen Peygamberler

“Kısas-ı enbiyâ” veya “Kasasü'l-enbiyâ”; Arap dilindeki kıssa ve nebî sözcüklerinin cemi‘ hallerinden oluşmuş “peygamberlerin kıssaları” anlamındadır. Ayrıca “Ahbâr-ı enbiyâ” ifadesi şeklinde de zikredilir. Kur’ân-ı Mübîn’de birçok nebî ve rasûlün ismi ile kıssaları zikredilmekte, isimleri ve kıssaları zikredilmeyen daha pek çok nebînin var olduğu da ifade edilmektedir.²⁰³ Bahsedilen nebîlerin bir bölümünün hayat hikâyeleri ve tebliğleri daha fazla, ders ve öğüt veren taraflarıyla detaylı şekilde, bir bölümünün kıssaları ise icmal şeklinde aktarılmaktadır. Kur’ân’da Hz. Âdem, İbrâhim, Yûsuf, Mûsâ ve İsâ gibi nebîlerin kıssaları epeyce ayrıntılı şekilde zikredilmektedir. Ayrıca çeşitli nebîlerin, muhtelif kişilerin ve kavimlerin kıssaları, hatta Kur’ân’ın inzâl olduğu dönemde ortaya çıkan bazı hadiseler de Kur’ân’da zikredilmektedir.²⁰⁴

Kur’ân-ı Mübîn’de kıssaları zikredilen nebîlerin ve başka birtakım zatların, ayrıca kavim ve hadiselerin önemli çoğunluğu Tevrat ve İncil’de de bahsedilmektedir. Dolayısı ile kıssaların pek çoğu İslamiyet’in ilk geldiği vakitte Yahudi ve Hristiyanlarca biliniyor, bilhassa Yahudilerle beraber hayat geçiren Araplarca da biliniyordu.²⁰⁵ Kur’ân’da özet şekilde bulunan kıssalar sonraki dönemlerde Kur’ân harici literatürlerle genişletilmiş, bu çerçevede İsrâiliyat olarak da zikredilen Yahudi ve Hristiyan kutsal metinleriyle, Yahudi dinî literatürden faydalanılmış, daha önceleri tefsirlerde bulunan bu izahlar hususi olan “Kısas-ı enbiyâ” nev’inden eserleri ortaya çıkarmıştır.²⁰⁶

Tefsirlerde aktarılan İsrâiliyat genellikle Kur’ân’daki kıssalar, geçmiş peygamberler ve bunların ümmetleri hakkındadır. Âdem ile Havvâ’nın yaratılışı, cennetteki hayatları; Nûh’un gemisi ve tûfan hadisesi; İbrâhim’in babasıyla diyalogu, kurban etmek niyetinde bulunduğu oğlunun İsmâil mi yoksa İshak mı olduğu; Yûsuf’un ailesiyle olan ilişkisi, İsrâiloğulları; Mûsâ’nın, Mısır ve Medyen günleri, Firavun ile olan mü-

²⁰³ en-Nisâ 4/164; el-Mü’min 40/78.

²⁰⁴ M. Süreyya Şahin, “Kısas-ı Enbiyâ”, *DİA*, C.25, TDV, 2002, 495-496.

²⁰⁵ el-Furkân 25/5; el-Kalem 68/15.

²⁰⁶ Şahin, “Kısas-ı Enbiyâ”, *DİA*, 495-496.

cadelesi; Dâvûd ile iki düşmanın muhakemesi, İsâ ve annesi Meryem'in hayatı vb. birçok konuda İsrâiliyat bulunmaktadır.²⁰⁷ Ebüssuûd Efendi de tefsirinde yalan ve uydurma olduğunu beyan ettiği ve beyan etmediği, İsrâiliyat'a ait nakillere yer vermiştir.²⁰⁸ Akıl ve sahih nakille bağdaşmayan mitolojik rivayetleri genellikle eleyen Ebüssuûd 'un eleştiri getirmediği ve mitolojik unsurlar taşıyan bazı akıldışı abartılı rivayetleri "Rivayet edilir ki" gibi temriz sıygasıyla nakletmesi veya sonunda "Allah bilir" gibi kuşkusunu izhar eden bir ifade kullanması, bu tür rivayetlerin zayıflıklarına işaret olarak alınabilir.²⁰⁹

Kıssaları iyice anlamak ve tefekkür suretiyle insanların Hakka bağlanması, doğru yoldan ayrılmaması ve zalimlerin akıbetine uğramaması gibi faydalar gözetilmiştir. Ebüssuûd Efendi, yeri geldikçe tefsirinde bu gibi kıssalara yer vermiştir ve bunların sayısı hayli kabarıktır.²¹⁰

Ebüssuûd Efendi Tâhâ sûresinde geçen: "Böylece biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar yahut onlara bir uyarı versin diye onda tehditleri teker teker sıraladık"²¹¹ âyetini:

*Resûlüm, azap vaatlerini içeren ve kıyametin dehşete düşüren hallerini açıklayan âyetler gibi Kur'an'ın tamamını Arapça olarak inzâl ettik ki Araplar, mânasını idrak etsinler ve beşer gücü üstünde olup yaradan katından inzâl olduğuna delâlet eden mucize nazmını öğrensinler. Biz, Kur'an'da bazı tehditleri tekrar tekrar beyan ettik ki, küfür ve günah eylemlerinden sakınsınlar veyahut Kur'an, onlara bir nasihat ve ibret meydana getirsin de sonunda onları takvaya ulaştırsın*²¹²

²⁰⁷ Abdülhamit Birışık, "İsrâiliyat", *DİA*, C.23, TDV, 2001, 199-202.

²⁰⁸ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 211, Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", 348, 360.

²⁰⁹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn, I-III*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), C.1, 249.

²¹⁰ Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", 349, Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 146-147.

²¹¹ Tâhâ, 20/113.

²¹² Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C.6, 44.

diye tefsir ederek kıssaların önemine değinmiş, onlardan çeşitli dersler çıkartılmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Peygamberler kıssaları ile ilgili bu genel bilgiler verildikten sonra tezin asıl konusu olan Ebüssuûd tefsirinde peygamber kıssalarının işleniş biçimine, “Tarihî kıssalar” bağlamında değinilecektir. Buradan itibaren, Kur’ân-ı Kerîm’de olduğu gibi ismi geçen peygamberlerin bir kısmı münferit zikredilecekken diğer bir kısım peygamberlerin isimleri de başka bir peygamberin ismi ile muttasıl zikredilecektir. Ayrıca Kur’ân’da kıssası olmayıp sadece ismen zikredilen Hz. Eyyûb,²¹³ İlyâs,²¹⁴ Elyesa’,²¹⁵ Zülkifl²¹⁶ ve Hz. Yahyâ²¹⁷ gibi peygamberler çalışmada bahsedilmeyecektir.

3.2.1. Hz. Âdem

İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle “Ebü’l-beşer”, Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın seçtiği kişiler arasında sayılmış olduğundan “Safiyullah” unvanıyla da anılmaktadır. Âdem kelimesinin hangi dilden geldiği ve hangi kökten türemiş olduğu konusu Müslüman dilciler arasında da tartışılmıştır. Âdem kelimesinin “İnsicam, ülfet” anlamına gelen “El-üdm” veya “El-üdme”den türetilmiş olabileceği de söylenmiştir. Kökünün Arapça olduğunu iddia edenlere göre kelimenin aslı “E’dem” şeklinde iki hemzeli olmakla birlikte, morfolojik kural ve fonetik zaruretlere uyarınca, ikinci hemze elife çevrilerek “Âdem” şeklini almıştır. Âdem kelimesinin Arapçaya Süryânîce veya Ârâmîce’den geçtiğini savunanlar da olmuştur.²¹⁸

²¹³ en-Nisâ 4/163; el-En’âm 6/84.

²¹⁴ el-En’âm 6/85; es-Sâffât 37/123, 130.

²¹⁵ el-En’âm 6/86; Sâd 38/48.

²¹⁶ el-Enbiyâ 21/85; Sâd 38/48.

²¹⁷ Meryem 19/12-15.

²¹⁸ İzzüddin Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Esir, *el-Kâmil fi’t- Târih*, I-XI, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘Ilmiyye, 1987), C.1, 26-46; İmadüddin Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, I-XV, (Beyrut: Mektebetü’l-Maârif, 1990), C.1, 68-99; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, I-II, Haz. Mahir İz, 2. bs. (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), C.1, 3-4; Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA*, C.1, TDV, 1988, 358-363.

Hiz. Âdem'in hikâyesi Kur'ân'da; el-Bakara, el-A'râf, el-Hicr, el-İsrâ, el-Kehf, Tâhâ, Sâd sûrelerinde geçmektedir.

3.2.1.1. Hiz. Âdem'in Halife Kılınması ve Allah ile Meleklerin Diyalogu

Ebüsuûd, konuyla ilgili zikredilen âyetleri şöyle izah eder: Bakara sûresindeki 30. âyetinin²¹⁹ öncesinde anlatılan birtakım hususlardan başka bir hakikati açıkladığını ve kâfirlerin, bu hakikatler karşısındaki olumsuz davranışlarının kabul edilmediğini zikrettiğini beyan eder. Müellif, âyette geçen "*Halife*"yi başkasına halef yani bir görevden ayrılan birinin ardından gelip onun yerine geçen kimse şeklinde gramer yönünden izah eder. Halife'den maksadın Hiz. Âdem ve çocuklarının olabileceğini, ayrıca burada söylemin kısaltıldığını ve sadece Hiz. Âdem'in ismi ile yetinildiğini, Arap dilinde bunun yaygın olduğunu dil ve belâgat yönünden beyan eder.

Halifelikten amacın Allah Teâlâ yönünden olan hilâfettir ki insanlar arasında Allah'ın hükümlerini uygulamak, emirlerini yerine getirmek, halkı idare etmek olduğunu belirtir. Lakin Allah Teâlâ'nın buna gereksinimi olduğu için değil, kendilerine halifelik görevi verilen insanların istidatça nakıs olup ilâhî feyzi bizzat doğrudan doğruya almaya yeterliliklerinin olmamasından dolayı ve bundan ötürü de halifeliğin yalnız Âdemoğullarından has kullara mahsus olduğunu belirtir.

"Yeryüzünde fesat çıkaracak birini mi halife kılacaksın". Müfessir, burada; halifelik görevinin verilmesinin, kuvvetle akla muhal görüldüğünü ve yadırgandığını, çünkü bir bozguncunun, bozgunculuk çıkardığı yerde halife tayin olunmasının, başka bir yerde halife tayin olunmasından daha garip olduğunun sorulmak istendiğini zikretmektedir. Burada; meleklerin şaşkınlığının ve hayretinin aslında yeryüzünde kargaşa, fesat çıkaracak birinin yaratılması olmadığını, zira ondan sonra gelen cümlede meleklerin bu hilâfete daha uygun, yetkili kimse olduklarını iddia etmeleri bu anlamı kati olarak geçersiz kılacağı şeklinde açıklar ve âyeti âyetler arasındaki mâna ilişkisi yoluyla beyan eder.

²¹⁹ *"Rabbin meleklerle: 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim' dedi. Onlar: 'Orada fesat çıkarıp kanlar döken birisini mi meydana getireceksin, oysa biz seni şükürle yüceltir ve sürekli kutsiyetini dillendirirken, orada bozgunculuk çıkaracak ve kanlar akıtacak birini mi var edeceksin' dediler. Allah da: 'Şüphesiz ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim' dedi"*.

Meleklerin Hz. Âdem'in hilafetini yadırgamasının sebebinin, doğal yapıları ibadet ve taat olan meleklerin yerine, türünün gereği olarak ifsat etmek ve kan dökmek olan birinin halife tayin edilmesi olduğunu belirtir. Hz. Âdem ifsat etmek ve kan dökmekten her ne kadar beri ise de onun halife tayin edilmesi, zürriyetinin hilâfetini de beraberinde getirmekte olduğunu, Hz. Âdem'in zürriyetinin ise çoğunlukla ifsat etmekten ve kan dökmekten beri olmadığını ifade eder. Meleklerin, hayret ve taaccüp göstermelerinin onlar için saklı olan bazı hikmetleri hissetmeleri, içinde buldukları kuşkulardan çıkmaları maksadıyla kendilerine gerekli bilgilerin verilmesi ve Hz. Âdem'i buna ehil kılan faziletlerin açıklanması sebebiyle olduğu şeklinde açıklar ve âyeti âyetler arasındaki mâna ilişkisi yoluyla zikreder.

Müfessir, zikredilen âyette meleklerin; *"Oysa biz seni hamd ile tesbih ediyor ve yüceltiyoruz"* sözüne karşılık Allah Teâlâ'nın: *"Şüphesiz ben sizin bilmediklerinizi bilirim"* demesinden maksadın, Allah Teâlâ'nın her türlü durumda onların bütün bilmediklerini bildiğini açıklamak olmadığını belirtir. Çünkü meleklerin zaten bundan hiçbir kuşkularının olmadığından dolayı bir ikaza da ihtiyaçlarının bulunmadığını beyan eder. Meleklerin Âdem'e hilafet verilmesi hususunun mutlaka bir hikmete binaen olduğunu bildiklerini, lakin bu hikmetin ne olduğu konusunda kuşkuları bulunduğunu izah eder. *"Bunun yalnızca Allah'ın hükmü gereği mi yoksa Hz. Âdem'in faziletinin de bir etkisi var mı?"* Meleklerin bu şekilde merak ettiklerini, Allah Teâlâ'nın da fiillerinin benzersiz, hikmetli olduğunu açıkça anlamaları ve de şüphelerinin yok olması için Allah'ın özet ve kapalı olarak Hz. Âdem'de kendilerine kapalı birtakım faziletlerin olduğunu izah ettiğini âyetler arasındaki mâna ilişkisi yoluyla belirtir.

*"Sonra Âdem'e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklerle sunup: 'Eğer her şeyin iç yüzünü bilen sadıklarsanız bunların isimlerini bana haber verin' buyurdu".*²²⁰ Müfessir, melekler ile Allah'ın müteakıl konuşmalarının, Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra onun bizzat bulunduğu bir ortamda olup bittiğini söyler. Meleklerin Hz. Âdem'in durumunu bilmelerine münasip olanın da bu olacağını, çünkü Hz. Âdem'e ruh üflenmesinin hemen akabinde, Allah'ın ben onu halife kılacağım denildiğini beyan eder. Hz. Âdem'in ismiyle anılmasının, halifeden kimin amaçlandığının tam olarak belirtilmesi için zikredildiğini, çünkü Âdem özel adıyla değil de *"Halife"* unvanı ile belirtilseydi bu halifeliğin meydana getirilme aşamasına uygun olmayaca-

²²⁰ el-Bakara 2/31.

ğını belirtmektedir. Müfessir, meleklerin sözlerinde kendi iddiaları için açık bir doğrulama olmadığını, ancak doğrulamanın; bir sözün açık ifadesiyle olabileceği gibi bazen de onun kapalı ifadeyle olabileceğini belirtir. Yani Allah Teâlâ, meleklerle; hilâfete daha yetkin olduğunuz savında doğru iseniz, Âdem'in saydığı isimleri bilmeniz gerekir dediğini, müellif de, çünkü hilâfete layık olmanın en aşağı mertebesi- nin yeryüzündeki varlıkların adlarını bilmek olduğunu beyan eder.

*“Melekler; sen münezzehsin, seni tesbih ederiz. Bize bildirdiklerin dışında bizim bil- memiz katiyen mümkün değil. Muhakkak Alîm ve Hakîm olan yalnız sensin dedi- ler”*²²¹ âyetinde müfessir: “Seni, şanına layık olmayan, hikmetsiz, maslahatsız fiil ve davranışlarda bulunmaktan tenzih ederiz” denilmek istendiği belirtir. Meleklerin: *“Senin bize bildirdiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur”* sözleriyle Hz. Âdem'in hilâfetinde yüce bir hikmet bulunduğu olan inanç ve tatminliklerini di- le getirmiş olduklarını belirterek âyeti âyetler arasındaki mâna ilişkisi yoluyla açık- lamıştır. Müfessir, meleklerin, eşya isimlerini bilmediklerini abartı ile zikrettiklerini, meleklerin; biz onları bilmiyoruz demekle yetinmedikleri hatta onları meleklerin hiç bilmediği şeylerden addetmiş olduklarını beyan eder. *“Allah: Ey Âdem, bunları on- lara isimleriyle bildir. Âdem onların isimlerini kendilerine bildirince, Allah: ‘Deme- dim mi size ben, şüphesiz ki ben bilirim semalar ve arzın sırlarını ve gizli tuttukları- nızı ve açığa vurduklarınızı da ben bilirim’.*²²² Bu âyetin tefsirinde ise: Allah Teâlâ'nın melekler için *“Bana bildirin, haber verin”* dediği halde burada Âdem'e hitaben *“Meleklerle bildir”* buyurduğunu dikkate değer görmektedir. Müellif: Hz. Âdem'in, eşyanın isimlerini meleklerle ayrıntısıyla bildirdiğini, meleklerin de Hz. Âdem'in tafsilatta kararsız kalmadığını, isimle müsemma arasındaki ilişkiyi iyi bil- diğini görünce, meleklerin de bu ilâhî sırrın hakikatine ulaştıkları şeklinde tefsir ede- rek âyeti dil ve belâgat yönünden belirtmektedir. Müfessir: Hz. Âdem o isimleri me- leklerle bildirince Allah Teâlâ'nın da muhtasar cevabı açıklamak ve onu anımsatmak için; ben size söylememiş miydim semanın ve arzın gaybını ben bilirim diye zikretti- ği şeklinde açıklar ve âyeti belâgat yönünden belirtir.

Müellif gramer yönünden âyet tefsirini: *“Açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de ben bilirim”* cümlesinin, *“Ben bilirim”* cümlesine değil *“Ben size dememiş miydim”*

²²¹ el-Bakara 2/32.

²²² el-Bakara 2/33.

cümlesine atıf olduğunu belirtmektedir. Âyette “*Açıkladıklarımızı*” ifadesinden sonra “*Gizlediklerinizi*” de denilmesi sebebi ile yapılan üslûp değişikliğinin, meleklerin bir şeyi devamlı olarak gizlediklerini haber vermek için olduğunu beyan eder. Bir görüşe göre, meleklerin “*Açıkladıkları*” ifadesinin, onların; yeryüzünde bozgunculuk çıkarak, orada kan dökecek birini mi meydana getireceksin sözleri olduğu, “*Gizledikleri*” ifadesinin de kendilerinin halifeliğe daha münasip olduklarını ve Allah Teâlâ’nın kendilerinden daha yüce, üstün bir mahlûk meydana getirmeyeceği görüşünün olduğunu söylendiğini ifade eder.²²³

3.2.1.2. Hz. Âdem’e Secde Emri ve Allah ile İblîs’in Diyalogu

Konuyla ilgili zikredilen âyetleri müfessir, şu şekilde izah eder: Hicr sûresindeki: “*Rabbin meleklere şöyle dediği vakit; ben kuru balçıktan bir insan halkedeceğim*”²²⁴ Zahire göre meleklere: “Ben bir beşer yaratacağım, o şöyle şöyle olacak” denildiği fakat bu olay anlatılırken yalnız beşer ismi ile yetinildiğini ifade eder. Müellif, “*Ben onu tesviye edip ve içine ruhumdan nefhettiğim vakit hemen ona secdeye kapanın*”²²⁵ âyetinde: “Ben, ona insan suretini ve fitratını verdiğim vakit yahut bedeninin cüzlerini düzenleyip ona ruhumdan nefhettiğim vakit, onu selâmlamak ve yüceltmek için secdeye kapanın veyahut Âdem’i kıblegâh edinerek Allah’a secdeye kapanın” denilmek istendiğini belirtmiştir. Çünkü burada Hz. Âdem’de, Allah’ın kudretinin ve hikmetinin inanılmaz derecede özellikleri ortaya çıktığını beyan etmiştir. Allah’ın ruhumdan nefhetmesi konusunda gerçekte ne nefhetme ne de nefhedilme olduğunu, nefhetmenin yalnız bilfiil hayatı ona mümkün olan maddeye aktarmaktan ibaret olduğunu belirterek âyetleri müteşâbihe yaklaşımı yönünden zikretmiştir.

Hicr sûresinin 30. âyetinde²²⁶ müellif: Allah Teâlâ’nın, Âdem’i yarattığını, ona insan biçimi verdiğini, sonra ruhumdan nefhettiğini ve o vakit bütün meleklerin toptan, hemen secde ettiklerini, hiçbirisinin diğer meleklerden geç de kalmadığını belirtir. “*Fakat İblîs hariç! O, secde edenlerle beraber olmadı*”.²²⁷ Müellif: İblîs’in cin oldu-

²²³ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.1, 79-87.

²²⁴ el-Hicr 15/28.

²²⁵ el-Hicr 15/29.

²²⁶ “*Böylece meleklerin tümü, toptan secde ettiler*”.

²²⁷ el-Hicr 15/31.

ğu halde binlerce melek içinden, yine de meleklerden addedildiğini veyahut meleklerden doğup üreyen bir ayrı cins olduğunu ve İblîs'in de onlardan olduğunu beyan eder. İblîs'in, bir günah içinde üç günah işlediğini, bu günahların; emre aykırılık, kibirlilik gösterip Âdem'i aşağılamak ve Allah Teâlâ'ya yakın melekler grubuna katılmaktan içtinap etmek olduğunu belirtir.

*“Ey İblîs dedi, sana ne oldu da secdeye kapananlar ile olmadın”*²²⁸ âyeti müfessir: Allah Teâlâ'nın, İblîs'e; Âdem'e secde edenler, fazilette bu denli yüksek mertebede iken, senin o secde edenlerle birlikte olmamanın sebebi nedir diye sorulduğu şeklinde izah eder. İblîs'in secdesi olmayınca ona yapılan ayıplama sadece secde edenlerden olmadığı için değil, bahsedilen üç günahın her biri için olduğunu beyan eder. Hicr sûresi 33. âyetinde²²⁹ İblîs'in: “Ben unsurların en değerli ve en üstünü olan ateşten tekvin edildiğim için, kuru bir çamurdan, şekillendirilebilen bir balçıktan yarattığın yoğun, kesif bir cisme secde etmem, bu benim konumuma bağdaşmaz” demek istediğini belirtir.

Bu âyette müfessir, İblîs'in; Hz. Âdem'den daha iyi olduğu, ana maddesinin de ateş olması sebebi ile daha üstün olduğu savına özet olarak değinilmekle yetinilmesinin, *“Ben ondan daha hayırlıyım; beni ateşten yarattın; onu çamurdan yarattın”* sözünde ki açıklıkla yetinilmesinden dolayı olduğunu zikrederek âyeti belâgat yönünden belirtmektedir. Ayrıca Lânetli İblîs'in, burada Hz. Âdem'in, unsurların en değersiz olan topraktan halkedildiğini zikretmekle kalmayıp, toprağın da, en değersiz olan kokuşmuş halinden yaratıldığını zikrettiğini belirtir.

Hasan-ı Basrî'den bu vesvesenin, İblîs'in cennete girebilmek için yılanı sebep yaparak oraya girmesinden sonra sözlü olarak da olmuş olabileceği şeklinde olduğu gibi benzer biçimde İbn Abbâs'tan da böyle bir rivayetin olduğunu belirtmiştir. *“Sen gerçekten taşlandın, kovuldun”*.²³⁰ Müellif; yani sen gerçekten bütün hayır ve bereketlerden tart edildin, çünkü tart edilen kimsenin taşlandığı yahut sen gerçekten semavî ateşlerle kovuldun demek olduğunu belirtir. Nassa kıyas ile karşı çıkan kimsenin, tart edilmiş bir lânetli olduğunu, bundan dolayı da âyetin, İblîs'in şüphesine verilecek

²²⁸ el-Hicr 15/32.

²²⁹ *“Ben, kurumuş bir çamurdan, şekillenebilir bir balçıktan yarattığın beşere secde edeyim diye var olmadım dedi”*.

²³⁰ el-Hicr 15/34.

cevabın üstü kapalı olarak bir tehdit niteliğinde verildiği şeklinde açıklar ve âyeti fihri yönden belirtir.

*“Muhakkak ki, lânet, kıyamet gününe kadar senin üzerine olacaktır”.*²³¹ Müellif, *“Lanet”*i; Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmak şeklinde açıklar. Âyette, *“Kıyamet gününe değin”* şeklinde zikredilmesinin, İblîs’in asıl azap ve cezasının kıyamete bırakılmasını ve pek çok fecaatiyle birlikte lanetin, İblîs’in amelinin tam karşılığı olmadığını, o cezanın kıyamet gününde vuku bulacağı ve bu azabının anlatılamayacak kadar dehşetli olduğunu dolaylı olarak bildirmek için zikredildiğini beyan eder. Ayrıca *“Kıyamete kadar”* şeklinde zikredilmesinin kıyamette de bu lanetin biteceği anlamına gelmeyeceğini ifade eder. Bir görüşe göre ise, insanların en uzun süreyi *“Kıyamete kadar”* diye ifade ettikleri için bu şekilde zikredildiği söylenir.

Müfessir, Hicr sûresi, 36. âyetinde²³²: İblîs, tart edilme ve lanetlenme üzerine, Rabbim, beni rahmetinden mahrum bırakıp kovduğuna göre, Âdem ve zürriyeti yok olup ceza ve mükâfat için bir daha diriltilecekleri zamana değin bana mühlet tanı, o vakte kadar benim canımı alma demek istediğini belirtir. İblîs’in amacının, Âdem ve zürriyetini azdırmak için zaman kazanması, onlardan intikam alması ve kıyamet gününden sonra ölmek artık imkânsız olduğu için ölümden vareste kalmak olduğu belirtilir. *“Buyurdu ki; muhakkak ki sen mühlet verilenlerdensin. Bilinen süreç gelene kadar”.*²³³ Müellif; Allah Teâlâ’nın İblîs’e, yaratılış hikmetinin gereği olarak ölüm zamanı birinci sûr üfürülmesine kadar ertelenmişlerdensin dediğini belirtmektedir. Bu husustaki âyetlerde geçen günlerin hepsinden bir tek günün dilenmesinin de caiz olduğunu, kelimelerdeki değişikliğin ise değişik anlamlar göz önünde bulundurulduğu için olduğu şeklinde açıklar ve âyeti dil ve gramer açısından zikreder. Bu değişik tanımların kullanılmasının nedenlerini sadece Allah’ın bileceğini belirtir. İblîs’in ölmesi ile dirilmesi arasında dünya senelerinden kırk sene olacağı da rivayet olunur. Hicr sûresi, 39. âyetini²³⁴ müellif, dirâyet metoduyla kelâm yönünden, Mu’tezile’nin görüşüyle açıklayarak; Mu’tezile’ye göre kul, kendi eyleminin yaratıcısı kabul edil-

²³¹ el-Hicr 15/35.

²³² *“İblîs: Rabbim, öyleyse onların dirileceği güne kadar bana süre tanı dedi”*

²³³ el-Hicr 15/37-38.

²³⁴ *“İblîs dedi ki: Rabbim! Beni azdırmama yemin ederim ki muhakkak surette ben, yeryüzünde kullara günahları süsleyeceğim ve onları toptan azdıracağım”.*

diği için onların, âyette azdırmayı sapkınlık veya sapkınlığın sebebi olarak yorumladıklarını, bunun ise Allah'ın İblîs'i, Hz. Âdem'e secde emri sebebi ile olduğu şeklinde açıkladıklarını zikreder.

“*Ancak onlardan ihlâslandırılmış kulların müstesna*”²³⁵ âyetinin tefsirini müellif: “Kendi buyruğuna uyman için ihlâslı kıldığın ve kusurlardan temizlediğin kulların hariç yahut kendilerini Allah'a hâlis kılmış kulların hariç” şeklinde olduğunu belirtir. “*Allah buyurdu ki: Bu, bana göre müstakim yol budur*”²³⁶ Müfessir âyette: “*Bana varan yegâne dosdoğru yol*” denilmesinin ihlaslı kılınmış kulların İblîs'in azdırmamasından halas olması veyahut ihlâsın bizzat kendisinin olduğunu beyan eder. Sırat-ı müstakimin bu olduğunun zikredilmesinin, İblîs'in “*Yemin olsun ki, onları saptırmak için senin sırat-ı müstakimine oturacağım...*” demesinden dolayı olduğunu belirterek âyeti mâna ilişkisi yönünden beyan eder.

“*Muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin bir sultan gücün yoktur. Azgınlardan sana uyanlar müstesna*”²³⁷ âyetinde müellif, “Hâlis kullarım üzerinde, sapkınlardan sana tabi olanların haricinde senin azdırman, tasarrufun yok ve olamayacaktır” demek istediğini belirtir. Burada bu ifadenin ihlaslı kulların şanını yüceltmek ve onların yüksek mertebesini açıklamak olduğunu belirtir. Ayrıca İblîs'in yoldan çıkmışları azdirmasının, onlara hükümrânlık yoluyla olmadığı, lakin onların kendi bedbaht seçimleriyle olduğunu bildirmektedir. Şüphe yok ki onların hepsinin vadedilen yeri cehennemdir. Cehennemin, İblîse tabi olanların veya doğru yoldan ayrılmış olanların buluşma yeri olduğunda hiçbir kuşkunun olmadığını ve cehennemde onlara vadedilen azapların sıkıntısı ise, her türlü anlatımın üstünde olduğunu izah eder ve âyeti belâgat yönünden tefsir eder.²³⁸

3.2.2. Hz. Nûh

Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde sair peygamberlere istinaden geniş bir biçimde tanıtılan ve “Ülü'l-azm” olarak adlandırılan beş büyük peygamberden birisidir. Kur'ân'da kırk üç yerde ismen bahsedilmiş ve yirmi sekiz sûrede hakkında bilgi ve-

²³⁵ el-Hicr 15/40.

²³⁶ el-Hicr 15/41.

²³⁷ el-Hicr 15/42.

²³⁸ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.5, 74-79.

rilmiştir. Kur'ân'ın yetmiş birinci sûresi Hz. Nûh'un ismini taşır ve baştan sona onun tevhid mücadelesini nakleder. Ancak Kur'ân, Hz. Nûh'un hayatının yalnızca peygamber olarak görevlendirildikten sonraki evresinden bahsetmektedir. Nûh tufânı, kendisine inanmayan kavmi tûfanla cezalandırıldığından nispetle bu şekilde anılmaktadır.²³⁹

Hz. Nûh, kıssa olarak daha çok Nûh ve Hûd sûrelerinde geçmekte olup, A'râf, Şuarâ ve Kamer sûrelerinde de bu kıssaya önemli oranda yer verilmektedir.

3.2.2.1. Hz. Nûh'un, Kavmini Uyarması ve Mücadelesini Allah'a Arz Etmesi

Ebüs-sûd, konuyla ilgili zikredilen âyetleri şu şekilde tefsir eder: *“Muhakkak ki biz, Nûh'u; başlarına feci bir azap gelmezden evvel kavmini ikaz et diye kendi kavmine irsâl ettik”*.²⁴⁰ Müfessir, âyetteki *“Azab”*ın dünyevî yahut uhrevî azap olduğunu, Nûh kavminin herhangi bir mazeretinin olmaması için de Allah'ın, peygamberini önce apaçık âyetlerle gönderdiğini beyan etmiştir. Nûh sûresinin 2-4. âyetlerinde²⁴¹ bahsedilen günahların bazılarında amaçlananın, onların cahiliye döneminde Hz. Nûh'un, peygamber olarak gelmeden önceki yaşamlarında geçen günahları olduğu, çünkü İslâm'ın, önceki günahları tamamen yok sayıp ortadan kaldırdığını ifade etmiştir.

*“Belli süre”*den maksadın ise küfür ile asilikte kalmaları takdirinde Allah'ın onlara takdir ettiğinin ötesinde, iman ve itaat şartıyla onlara belirlediği en son süre olduğunu belirtmiş. Yani Allah, günahlarınızdan dolayı sizi bağışlar ve size belli bir vakte kadar süre verir ve muhakkak ki Allah'ın takdir ettiği ölüm gelince süre verilmez, eğer bilse idiniz inanır da azaptan kurtuluverirdiniz demek istendiğini belirtmiştir.

²³⁹ İzzüddin b. el-Esir, *el-Kâmil fi't- Târîh*, C. 1, 54-64; İmadüddin b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.1, 100-120; Cevdet Paşa, *Kıssa-ı Enbiyâ*, C. 1, 4-6; Harman *“Nûh”*, *DİA*, C. 33, TDV, 2007, 224-227.

²⁴⁰ Nûh 71/1.

²⁴¹ *“Ey halkım dedi, ben size gönderilmiş açık bir korkutucuyum. Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun ve bana da itaat edin diye ki, günahlarınızdan bazılarını mağfiret etsin ve sizi tayin edilmiş ömrünüzün sonuna kadar yaşatsın. Kuşkusuz Allah'ın takdir ettiği süre gelince ertelenmez, eğer bilseydiniz”*

*“Nûh dedi ki: ‘Rabbim, muhakkak ki kavmimi gece gündüz imana çağırdım’.*²⁴² Burada Hz. Nûh’un, kavmini hak dine davette bütün gayretini ortaya koyduğu, ikazda çokça çaba gösterdiği ve bütün çarelerin tükendiği o uzun müddet içinde durumunu kendisinden de daha iyi bilen Rabbine anlatıp, O’na yakarıшта bulunarak; Rabbim, gerçekten kavmimi gece gündüz, hiç yılmadan imana ve itaate çağırdım demek istediğini belirtmektedir.

*“Benim çağırım, ancak onların kaçmalarını arttırdı. Muhakkak ki ben onları senin mağfiretine davet ettikçe parmaklarını kulaklarına tıkadılar, giysilerine büründüler, inançlarında ayak dirediler ve büyüklendikçe büyüklendiler’.*²⁴³ Nûh’un kavminin, onun iman dâvetine kulaklarını tamamen kapattıklarını ve onu görmek istemedikleri için yahut da Hz. Nûh’un onları tanıyıp da kendilerini imana çağırmaması için elbiselerine büründüklerini ve Nûh’a uyup da itaat etmekten kati bir şekilde ona büyüklendiklerini ifade ediyor. *“Sonra muhakkak ki ben, onları aşikâre olarak çağırdım. Sonra, muhakkak ki ben onlara aleni davette bulundum hem de gizli, gizli konuştum’.*²⁴⁴ Hz. Nûh’un burada, davetin bütün farklı biçimlerini ve üsluplarını kullanarak onları imana davet ettim demek istediğini beyan ediyor.

Nûh sûresi 10. âyetde²⁴⁵ müellif: Kûfür ve günahlardan tevbe ile Rabbinizden bağışlanma dileyin çünkü O, tevbe edenlere çok Gaffar’dır denilmek istendiğini belirtir. Nûh’un kavminin, iman etmemek için sebep beyan ederek: “Eğer biz hak üzerinde isek onu nasıl terk ederiz, yok eğer bâtil üzerinde isek, biz bu kadar uzun müddet bu anlayış üzerinde kaldıktan sonra Allah bizi nasıl affeder” dediklerini belirtir. Bunun üzerine de Hz. Nûh’un onların geçmiş günahlarını ortadan kaldıracak ve pekçok fayda sağlayacak imanı onlara emrettiğini, bundan dolayı da kalplerine en çok tesir edecek ve dünya faydalarından çok sevdikleri şeyi kendilerine söz verdiğini belirterek âyeti âyetlerin mâna ilişkisi yönünden izah eder: *“Ta ki size semadan bol miktarda*

²⁴² Nûh 71/5.

²⁴³ Nûh 71/6-7.

²⁴⁴ Nûh 71/8-9.

²⁴⁵ *“Bundan böyle dedim ki; Rabbinizden mağfiret isteyin, çünkü o, çok bağışlayıcıdır’.*

yağmur yağdırsın ve mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın, size bahçeler ihsan etsin, nehirler akıtsın."²⁴⁶

"*Ne oldu size ki Allah'ın yüceliğini ummuyorsunuz*".²⁴⁷ Burada, "Size ne oluyor da Allah'ı, iman ve itaat ile yüceltmeyi gerektiren büyüklüğüne iman etmiyorsunuz?" denildiğini belirtir. "*Hâlbuki O, sizi çeşitli aşamalardan geçirerek yarattı*"²⁴⁸ âyetinin: Oysaki sizin durumunuz, içinde bulunduğunuz küfre tamamen zıt düşmekte, siz biliyorsunuz ki Allah, sizi aşama aşama halketmiştir mânasında olduğunu izah eder. Çünkü yüce kudrete ve kusursuz bir ihsana ve yüce şana malik olan Allah'ı yüceltmede eksiklik göstermek, akliselim sahibi kişiden sâdir olacak bir davranış değildir şeklinde izah eder. Başka görüşe göre ise, mânanın; "size ne oluyor ki, Allah'ın yüceliğinden ve sizi ayıplayıp cezalandırmasından korkmuyorsunuz" şeklinde olduğunu belirtir. Saîd b. Cübeyr ve İbn Abbas'ın bu âyete; "Size ne oluyor ki, Allah'ın cezasından korkmuyorsunuz ve Allah'tan mükâfat ummuyorsunuz", Mücâhid ve Dahhâk'ın ise "Size ne oluyor ki, Allah'ın yüceliğine kulak asmıyorsunuz" şeklinde anlam verdiklerini rivayet eder.²⁴⁹

3.2.2.2. Hz. Nûh'un Kavminin İnkârda Diresmesi ve Kavmine Bedduası

Konuyla ilgili zikredilen âyetleri müfessir tefsirinde şöyle beyan ediyor: "*Nûh demişti ki: 'Rabbim, Muhakkak ki bunlar, bana âsi oldular de malı ile evladı kendisine hüsrandan başka bir şey artırmayan kimselere uydular*".²⁵⁰ Müfessir; Hz. Nûh'un, Rabbine yakarışının bahsi uzadığı için burada da "*Nûh demişti ki*" ifadesinin tekrar edildiğini belirtir. Yani Nûh'un; "ey Rabbim benim kavmimi nasihat ve ikazlarla irşat etmek için bunca uğraşıma rağmen onlar yine emirlerime karşı gelmeye devam ettiler ve malları kendilerini şımarttı, evlatları da kendilerini böbürlendirdi" demek istediğini belirterek âyeti belâgat yönünden izah eder.

Onların bu durumlarının, uhrevî hayal kırıklıklarının artmasına sebep olduğunu ve hayal kırıklıklarında kendilerine örnek olan reislerine tabi olduklarını belirtmiştir. O

²⁴⁶ Nûh 71/11-12.

²⁴⁷ Nûh 71/13.

²⁴⁸ Nûh 71/14.

²⁴⁹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.9, 36-40.

²⁵⁰ Nûh 71/21.

reislerinin de mal ve evlat sahibi olmalarıyla vasıflandırılmalarının, üstü kapalı olarak reislerine uymalarının mal ve evlatları sebebi ile kendilerinde oluşan itibar olduğu şeklinde izah ederek âyeti belâgat yönünden açıklamaktadır. “Çok büyük hileler, düzenler kurdular”.²⁵¹ Nûh peygamberin kavminin de insanları hak dinden engellemek ve Nûh peygambere eziyet etmeye yönlendirmek için çok büyük hileler ve tuzaklar kurduklarını belirtir. “Dediler ki: ‘Mabutlarınızı sakın terk etmeyin ve Ved’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Yeûk’u ve Nesr’i sakın terk etmeyin’”.²⁵² Müfessir, âyette; “sakın tanrılarınızın ibadetini bırakıp da Nûh’un Rabbisinin ibadetini benimsemeyin ve sakın bu tanrılarınızın ibadetinden ayrılıp gitmeyin” denilmek istendiğini zikreder.

İsimleri zikredilen bu tanrılarının da diğer tanrılarına dâhil oldukları halde özellikle zikredilmesinin, kendilerince en büyük tanrılar oldukları ve bunlara en büyük kıymeti verdikleri için olduğunu belirtir. Bu zikredilen putların, sonra Araplara geçtiğini, sonuç olarak Ved’in, Kelb oğulları kabilesinin putu olduğu, Süvâ’nın, Hemdan oğullarının putu olduğu, Yeğûs’un, Müzhicilerin putu olduğu, Yeûk’un, Murâd’ların putu olduğu ve Nesr’in de Himyerî’lerin putu olduğunu belirtmektedir. Bu isimlerin, bazı sâlih kişilerin isimleri olduğu, bu zatların da, Hz. Âdem ve Hz. Nûh arasında yaşadıklarının söylendiğini ifade etmiştir. Diğer bir görüşe göre: Bu zatlar, Hz. Âdem’in çocuklarından sâlih kimselerdi, bunlar öldükten sonra Şeytan, onlar hakkında; bunların resimlerini yapsanız da resimlerine baksanız ve onları bereket vesilesi saysanız diye insanlara vesvese verdi. Onlar bunu yaptılar ve bir müddet sonra onu yapan insanlar da ölünce, Şeytan onlardan sonra gelen kuşaklara, sizin babalarınız bunlara tapıyorlardı şeklinde vesvese verdi, böylece onlar da bu putlara tapmaya başladılar.

Vedd’in bir erkek suretinde, Süvâ’nın kadın suretinde, Yeğûs’un aslan suretinde, Yeûk’un at suretinde, Nesr’in de bir kartal suretinde olduğu söylenir. “Böylece bunlar pek çok kimseyi saptırdılar. Ey Rabbim, sen de zalimlerin ancak sapkınlığını arttır”.²⁵³ Müfessir, âyette; onların liderleri bunu yaptılar veyahut putları bunu yaptılar denildiğini zikreder. Hz. Nûh’un, onlar için istediği dalâlet, dünya işlerinde sıkıntı içine düşmeleri veya helâk olmalarıdır. Ebussuud, Hz. Nûh’un bundan sonra gelecek

²⁵¹ Nûh 71/22.

²⁵² Nûh 71/23.

²⁵³ Nûh 71/24.

duasının²⁵⁴ da bunu doğruladığını belirterek âyeti âyetlerin mâna ilişkisi yönünden izah eder. Hz. Nûh'un bu bedduasının, "onların gelecek kuşaklarından iman sahiplerinin de çıkması muhtemel iken, onların kökünün kurutulması için beddua etmek doğru değildir" şeklinde gelmesi muhtemel bir itiraza karşı bir çeşit özür beyanı niteliğinde olduğunu belirtir. Hz. Nûh'un böyle dediğini, zira Hz. Nûh'un bin yıla yakın bir müddet onları deneyip ahvallerini araştırdıktan sonra kendilerinin de nesillerinin de nasıl olacakları konusunda sıhhatli bir bilgiye sahip olduğunu belirtir.

*"Rabbim; beni, anne-babamı, imanlı olarak evime gireni, imanlı erkekleri ve imanlı kadınları mağfiret et, zalimlerin ise, ancak helâkini artır".*²⁵⁵ Müellif, Hz. Nûh'un babasının Lamek b. Metuşelah, validesi de Seniha bnt. İnûşe olduğunu ve ikisinin de mümin olduklarını belirtmektedir. Başka bir görüşe göre; Nûh'un anne ve babasından muradın, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ olduğudur. Buradaki farklı kıraatleri değerlendirek, âyette geçen "*Vâlideyye/Ana-babam*" kelimesi yerine "*Veledeyye /İki oğlum*" diye okunduğu, bununla da iki oğlu Sâm ve Hâm'ı kastettiğini kıraat yönünden beyan eder. Müellif; âyette geçen "*İmanlı olarak evime gireni*" ifadesindeki evden maksadın yaşanılan bir konut, ev veya mescit yahut da geminin olduğunu belirtir. Âyetteki "mümin olarak girenler" şartıyla da Hz. Nûh'un karısının ve oğlu Kenan'ın, bu duanın kapsamının dışında kaldığını bildirir.

Nûh peygamberin, niyazında önce hem soy hem de din bakımından kendisine mensup olanları bilhassa zikrettikten sonra niyazını bütün iman sahipleri için umumileştirdiğini belirtir. Nûh kavminin çocuklarının da tufânda boğulduklarını, bunun, temiz ve saf olan bu çocuklara azap şeklinde olmadığını, fakat anne-babaları için kendi canlarından bile değerli olan çocuklarının vefatlarını kendilerine göstermekle, onların azaplarının daha da ağır duruma getirildiğini söyler. Buna binaen, Hasan-ı Basrî'ye bu mesele sual edilmiş o da, "Allah o çocukların masum olduklarını biliyordu, bundan dolayı da o çocukları öldürmesi suçun karşılığı değildir" şeklinde cevap vermiştir. Başka bir görüşe göre ise, Allah Teâlâ tufândan önce kırk yahut yetmiş yıl süreyle Nûh kavminin kadınlarının rahimlerini kısırlaştırmış ve erkeklerinin nesillerini de

²⁵⁴ "*Nûh dedi ki: Rabbim, yeryüzünde inkârcılardan bir tek kişi bırakma. Zira sen, onları bırakacak olursan kullarını hep saptırmaya çalışırlar, bozguncu ve inkârcıdan başkasını da doğurmazlar*".

²⁵⁵ Nûh 71/28.

yok etmiş, bundan ötürü de onlar tufânda boğuldukları zaman yanlarında hiç çocuk yoktu.²⁵⁶

3.2.3. Hz. Hûd

Hz. Hûd soy ağacıyla alakalı şekilde İslâm literatüründe farklı rivayetler olmakla beraber çoğunlukla Âd b. Us b. Aram b. Sâm b. Nûh'a dayandırılmakta; Âbir'le benzer şahıs addedildiği gibi onun mahdumu şeklinde de bildirilmektedir. Hz. Hûd, Kur'ân'da Âd toplumuna irsal olduğu zikredilen peygamberdir.²⁵⁷ Âd, Hz. Nûh'un ahfadından Avs'ın oğludur. Avs'ın pederi İrem, onun pederi de Hz. Nûh'un oğlu Sâm'dır. Müfessirler ve tarihçiler, Âd toplumunu "Âd-ı ûlâ" ve "Âd-ı uhrâ" olarak iki bölüme faslederler. Hûd'un nebî olarak irsal olduğu toplum ise "Âd-ı ûlâ"dır.²⁵⁸

Hz. Hûd'un kıssası Kur'ân'da; geniş şekilde Hûd ve A'râf sûrelerinde, kısmi olarak da Şuarâ Fussilet, Ahkâf, Zâriyât sûrelerinde anlatılmaktadır.

3.2.3.1. Hz. Hûd'un, Kavmini Allah'a Daveti ve Uyarması

Ebüs-suûd konuyla ilgili zikredilen âyetleri tefsirinde şöyle açıklar: "*Âd halkına da kardeşleri Hûd'u... O, demişti ki: Ey halkım Allah'a ibadet edin, onun gayrı bir mâbudunuz olamaz. Siz sadece iftira ediyorsunuz*".²⁵⁹ Müellif, Âd kavmine de soyda kendilerinden olan birini nebi olarak gönderdik demek istediğini belirtir. Hz. Hûd, soy olarak kendi kavmindendi ve soyağacı da; Hûd b. Abdullah b. Rebah b. el-Halûd b. el-Ûs b. İrem b. Sam b. Nûh'tur. Başka bir görüşe göre ise, Hûd'un soyağacı; Hûd b. Salah b. Erfahşed b. Sam b. Nûh'dur. Müellif, o kavmin, kendilerinden olan bir peygamberin dediklerini daha iyi idrak edecekleri umulduğundan Allah Teâlâ, kendilerinden onlara bir peygamber gönderdiğini belirtmiştir. "*O'ndan gayrı bir mâbud yoktur*" ifadesini, sadece Allah'a ibadet etmeleri emrinin esbab-ı mucibesi olarak değerlendirerek âyeti belâgat yönünden beyan etmiştir.

²⁵⁶ Ebü-s-suûd, *İrşâd*, C.9, 40-41.

²⁵⁷ İzzüddin b. el-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C.1, 64-68; İmadüddin b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.1, 120-130; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C.1, 6; Harman "Hûd", *DİA*, C.18, TDV, 2007, 279-281.

²⁵⁸ Kırca, "Âd", *DİA*, C.1, TDV, 1988, 333-334.

²⁵⁹ Hûd 11/50.

Hız. Hûd'un kavmine: İbadetlerinizi yalnız Allah'a özel kılın ve hiçbir şeyi şirk edinmeyin. Ondan gayrı ilâhınız olamaz, lakin siz putları Allah'a ortak koşmak veyahut "Allah bu putlara tapmamızı emretmiştir" demenizle, ancak Allah'a iftira ediyorsunuz, dediğini beyan eder. *"Ey halkım, ben bunun karşılığında sizden bir ecir de beklemiyorum. Benim yaptığının karşılığı, beni yaratandan başkasına ait değildir. Hâlâ aklınızı değerlendirmeyecek misiniz"?*²⁶⁰ Müfessir; bütün peygamberlerin, kendi kavmine böyle seslenmesinin, kavimlerinin aklına gelebilecek vehmi yok etmek ve Allah'ın rızası dolayısı ile onlara nasihat etmek olduğunu zikreder. Çünkü nasihatlerin, dünyevî menfaat kiri, lekesi oldukça tesirsiz kalmaya mahkûm olduğunu, zira bu hakikatin, hiçbir akıl sahibine saklı kalmayacak biçimde zahir olduğunu belirterek âyeti belâgat yönünden tefsir eder.

*"Ey halkım Rabbinizden mağfiret niyaz edin, ona yöneliniz ki, gökten üstünüze bolca bereket yağdırsın ve kuvvetinize kuvvet katsın. Suçlular olarak sırt çevirmeyin".*²⁶¹ Müfessir: "Ey kavmim, iman ve itaat etmek suretiyle, daha önce işlediğiniz günahlardan bağışlanma talep edin, sonrasında Allah'a tevbe edin. Birtakım şeylerden, günahlardan beri durmak, ancak Allah'a iman ve O'nun katındaki nimetlere arzu duymakla olur. Ondan dolayıdır ki üzerinize gökten bolca yağmur göndersin ve sizin gücünüze güç katsın" denilmek istendiğini beyan eder.

Bir görüşe göre Allah Teâlâ üç yıl süreyle, Hûd kavminden yağmuru kesmiş ve kadınlarını kısırlaştırmış, bundan dolayı Hz. Hûd da iman ve tevbe ettikleri zaman kendilerine bolca yağmur ve nesil bereketi vaad etmiştir. *"Suçlular olarak sırt çevirmeyin"*. Yani Hz. Hûd'un, işlemekte olduğunuz günahlarda ısrarcı olarak sizi davet ettiğim hakikatlerden yüz çevirmeyin demek istediğini belirtir. *"Dediler ki, Ey Hûd sen bize açık bir mucize olarak gelmedin bu sebeple senin bir tek sözünle tanrılarımızı terk etmeyiz ve biz sana inanacak da değiliz"*.²⁶² Müellif; onların bu sözü söylemelerini, aşırı diretmelerinden ve Hz. Hûd'un gösterdiği sayısız mucizeleri dikkate almamalarından kaynaklandığı şeklinde açıklamış ve âyeti âyetlerin mâna ilişkisi yönünden açıklamıştır.

²⁶⁰ Hûd 11/51.

²⁶¹ Hûd 11/52.

²⁶² Hûd 11/53.

Müfessir, Hûd sûresin 54-55. âyetlerinde²⁶³: Biz senin, size ondan gayrı bir ilâh olamaz siz yalnız bühtan ediyorsunuz dediğinden, tanrılarımıza sövdüğünden, onlara tapmaktan geri koyduğundan ve onları ilâhlık mertebesinden düşürdüğünden, tanrılarımızdan bir kısmı seni kötü çarpmış demekten başka bir kelam etmeyiz dediklerini belirtmektedir. Bu âyetin kendinden önceki âyetin açıklaması niteliğinde olduğunu, zira onların Hz. Hûd hakkındaki açıklamaları, onun sözlerine hiç değer vermediklerini ve onun dediklerini hurafe kabilinden saydıklarını belirterek âyeti gramer ve belâgat yönünden izah etmektedir.

Hûd'un onlara: Ben Allah'a şirk eylediklerinizden beriyim. Allah şirk koştuklarınız hakkında hiçbir beyyine indirmemiştir, dediğini ve benim putlarla hiçbir alakam ve münasebetim yoktur. Allah da buna şahittir, sizler de buna şahit olun. Haydi, siz putlarınızla toplanın, bana istediğiniz tuzağı kurun ve göz açtırmayın dediğini beyan eder. Hz. Hûd'un bu meydan okumasının, onun en büyük mucizelerinden biri olduğunu, çünkü Hz. Hûd'un tek başına, o sert ve kaba Âd toplumunun azgınlarından büyük bir topluluk içinde olduğunu, buna rağmen onların hiçbir şey yapmaya güç yetiremediklerini izah etmektedir.

*“Şüphesiz ben, Rabbim ve Rabbiniz Allah'a tevekkül ettim. Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz benim Rabbim, sırat-ı müstakim üzerindedir”.*²⁶⁴ Müellif, Hz. Hûd'un; siz bana zarar vermek için bütün olanaklarınızı kullansanız da bana hiçbir zarar veremezsiniz. Zira ben Allah'a tevekkül etmişimdir. O'nun beni sizin kötülüklerinizden hıfz edeceğine güvenim tamdır. O, benim de sahibim, sizin de sahibinizdir. O'nun iradesi olmadan ne benden ne de sizden hiçbir şey vuku bulmaz. Allah, gezer ve kıyıdar ne kadar canlı varsa hepsinin sahibidir. Onlar üzerinde istediği gibi tasarruf etmeye güç yetirendir. O, hak ve doğruluk üzeredir. Zira O'nun ipine sarılan asla zarara uğramaz ve hiçbir zalimde O'ndan aman bulamaz. Eğer yüz çevirirseniz, artık size kendisiyle gönderdiğim şeyi bildirdim demek istediğini belirtir.

²⁶³ *“Ancak şunu diyebiliriz, tanrılarımızdan biri seni kötü çarpmış. ‘Allah’ı şahit’ tutarım, siz de şahitler olunuz ki, kesinlikle ben, Allah’tan başka ona koştüğünüz ortakların hiç birini tanımıyorum. Hadi hepimiz bana dilediğiniz tuzağı kurun, sonra hiç mühlet vermeyin”.*

²⁶⁴ Hûd 11/56.

“Rabbim, (dilerse) sizin yerinize diğer bir halkı yerleştirir de, ona zerrece bir şey yapamazsınız. Doğrusu benim Rabbim, her şey üzerinde koruyandır”.²⁶⁵ Müfessir, Hz. Hûd’un; eğer siz haktan yüz çevirmeyi devam ettirirseniz, tebliğde noksanlık yaptığımdan dolayı ben kınanacak değilim. Ben size gerçeği tebliğ ettim. Siz sadece yalanlama ve inkâr yolunu tercih ettiğiniz için mahcup olacaksınız ve siz, yüz çevirmekle O’nu hiçbir zarara uğratamazsınız. Çünkü Rabbim her şeyi görendir, bundan dolayı sizin amelleriniz Allah’a gizli olmaz. Sizin amellerinize göre muamele edecektir ve Allah her şeye karşı koruyandır demek istediğini beyan eder.²⁶⁶

3.2.3.2. Âd Kavminin Bina Ettiği Yüksek ve Sağlam Yapılar

Ebüs-suûd Efendi, konu ile ilgili âyetlerin izahını şöyle zikrediyor: “Sizler her tepeye bir köşkler yapıp oyalanıp eğleniyor musunuz”?²⁶⁷ Yani âyette; “Yolculara işaret olarak” siz her yüksekçe yerde boşyere bir alâmet mi yapıyorsunuz denilmek istendiğini zikrederek, onların yolculuklarında yollarını yıldızlarla bulduklarını, bundan ötürü de böyle işaretlere ihtiyaçlarının olmadığını belirtir. Yahut siz, gelip geçen yolcularla eğlenmek için ve içinde toplanmak için yapılar mı veyahut da gururlanacak yüksek saraylar mı yapıyorsunuz denildiğini belirtir. “İçlerinde sonsuz yaşama umuduyla sağlam yapılar mı yaptırıyorsunuz”.²⁶⁸ Yani âyette; sanki dünyada sürekli kalacakmışsınız gibi, âhireti tamamen unutarak, su barajları yahut sağlam saraylar ve kaleler mi bina ettireceksiniz demek istediğini zikreder.²⁶⁹

3.2.3.3. Âd Kavminin Helâk Edilmesi

Konu ile ilgili âyetleri Ebü-s-suûd, şu şekilde açıklıyor: “Helâk emrimiz gelince, bizden bir rahmet olarak Hûd’u onunla beraber bulunan iman edenleri kurtardık. Onları şiddetli bir azaptan kurtardık”.²⁷⁰ Hûd ve beraberinde bulunan inananların “Ki bunların sayısının dört bin olduğu söylenir” büyük bir rahmetle, hidâyetle ve onlara verilen iman ile kurtarıldıklarını ve onların büyük bir azaptan korunduklarını, bu

²⁶⁵ Hûd 11/57.

²⁶⁶ Ebü-s-suûd, *İrşâd*, C.4, 216-219.

²⁶⁷ eş-Şuarâ 26/128.

²⁶⁸ eş-Şuarâ 26/129.

²⁶⁹ Ebü-s-suûd, *İrşâd*, C.6, 256-257.

²⁷⁰ Hûd 11/58.

azabın ise kâfirlerin burnundan girip makatlarından çıkan ve onları perişan eden pek sıcak bir rüzgâr olduğunu belirtir. Müellif; burada “Azab”ın emir olarak zikredilmesi, azabın Allah zamirine bağlanmasının, azabın inmesinin de gelmek şeklinde zikredilmesinin tazim ve gözdağı için olduğunu belirterek âyeti belâgat yönünden beyan eder. Burada ahiret azabından kurtarma, bu emrin gelmesine mecbur değil ise de ahiret azabının da burada bahsedilmesinin, müminlere olan nimetin tamama erdirilmesi, helâk edilenlerin ise dünyada kızgın rüzgâr ile azaba uğratıldıkları gibi, ahirette de ağır bir azaba uğratılacaklarını belirtmek için olduğunu zikrederek âyeti belâgat yönünden izah eder.

“*Âd, Rablerinin âyetlerini tanımayıp inkâr ettiler. Resullerine isyan ettiler ve ne kadar inatçı zorba varsa hepsinin emrine uydular*”.²⁷¹ İşte Âd kavminin mezarları ve onlardan geriye kalanlar. Onlar, Rablerinin âyetlerinin hak olduğunu katiyetle bildikleri halde inkâr ettiler. Allah’ın peygamberlerine başkaldırdılar. Müfessir: Âd kavmine yalnız Hûd gönderildiği halde peygamberlerin çoğul olarak bahsedilmesinin, onların durumlarının kötülüğünü, küfür ve ayak diretmelerinin büyüklüğünü açıklamak için olduğu şeklinde açıklar ve âyeti lugat ve nahiv yönünden beyan eder.

Âd kavminin Hz. Hûd’a başkaldırmalarının, geçmiş ve gelecek bütün nebilere karşı gelmeleri gibi sunulduğu, zira bütün peygamberlerin, tevhid kelimesinde ittifak ettiklerini, bu itibarla da “*Âyetler*”den kastın, Hz. Hûd’un getirdiği âyetlerle diğer peygamberlerin getirdikleri âyetler olabileceğini beyan eder. Bu görüşün, geçen bütün âyetlerle fazlasıyla uyumlu olduğu gibi, “*Ayak direten her zorbanın emrine tabi oldular*” cümlesiyle de uyumlu olduğunu zikrederek âyeti, âyetlerin mâna ilişkisi yönünden belirtir. Özetle, Âd kavminin kendilerini hidâyete davet eden peygamberlere karşı geldiklerini ve kendilerini helake çağırana ise tabi olduklarını beyan eder. “*Onlar hem burada hem de ahirette lânetle izlendiler. Kesinlikle bilin ki: Âd, Rablerini inkâr edenlerden oldu ve şunu da bilin ki uzaklık Hud’un kavmi olan Âd içindir*”.²⁷² Müellif, “*Lânet*”in; Âd kavminin ayrılmaz vasıfları olduğunu, bunun da lânete uğratılmak şeklinde zikredilmesinin mübalağa için ve sanki nereye giderlerse gitsinler lânetin onları takip ettiğini, onlardan ayrılmaz olduklarını zikrederek devamla, onlar reislerine uydularından, yaptıklarına uygun karşılık olarak lânetin de,

²⁷¹ Hûd 11/59.

²⁷² Hûd 11/60.

kendilerine tâbi kılındığı şeklinde belâgat yönünden belirtmektedir. Âd kavminin “*Hem dünya hem de âhirette lânete uğradıkları*”nın belirtilmesinin, her bir lânetin müstakil olarak ayrı bir azap olduğunu haber vermek için olduğunu bildirmektedir. Müellif; “*Âd, Rablerini inkâr edenlerden oldu*” demek Âd kavmi, Rablerinin nimetlerini inkâr etmiş oldular anlamında olabileceğini, buna göre de âyetteki inkârın, şükürün zıddı olan anlama mâl edileceğini izah eder. Hz. Hûd’un kavmi helâk olmuş iken, bir de onlara bedduada bulunulmasının, onların azabı hak ettiklerini tescil etmek içindir şeklinde açıklayarak âyeti belâgat yönünden belirtir.²⁷³

3.2.4. Hz. Sâlih

Kur’ân-ı Kerîm’de Semûd kabilesine nebî olarak irsal edildiği nakledilen Hz. Sâlih’in, kavminin en saygın ailesine bağlı olduğu rivayet edilmektedir. Soy ağacı İslâm literatüründe “Nûh b. Sâm b. İrem b. Âmir (Âbir) b. Semûd b. Hâzir b. Ubeyd b. Mâşih (Mâsih) b. Esif (Âsif) b. Ubeyd b. Sâlih” şeklinde Hz. Nûh’a bağlanmaktadır. Sâlih peygamber kendi ümmeti arasında emin, zayıfları ve yoksulları gözeten, hastaları ziyaret eden, hayır işleriyle uğraşan bir kişi olarak tanınmaktadır.²⁷⁴

Semûd kavmi, soy itibari ile Hz. İsmâil’den önceki döneme tekabül eden ve “Arabü’l-âribe” (saf Arap) diye adlandırılan nesli kesilmiş kadim Arap kabilelerinden biridir. Semûd halkının Arap olmayıp, Yahudi topluluğu olduğunu iddia edenler var olsa da İslâmî literatürdeki müteammim görüş bu halkın bir Arap topluluğu olduğu tarafındadır. Semûd halkının kökeni hususunda ise Âd halkının devamı niteliğinde olduğu, bu nedenle “İkinci Âd” şeklinde de bilinir.

Hz. Sâlih’in kıssası Kur’ân’da geniş şekilde Hûd sûresinde, kısmi olarak da A’râf, Hicr, Şuarâ, Neml, Mü’min, Kamer, Fecr, Şems, sûrelerinde geçmektedir.

²⁷³ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 219-220.

²⁷⁴ İzzüddin b. el-Esir, *el-Kâmil fi’l- Târîh*, C.1, 68-71; İmadüddin b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C.1, 130-139; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 6-7; Ahmet Güç “Sâlih”, *DİA*, C.36, TDV, 2009, 32-33.

3.2.4.1. Hz. Sâlih'in, Kavmini Allah'a Davet Etmesi ve Uyarması

Ebüs-suûd, konu ile ilgili Hûd sûresinin 61. âyetini²⁷⁵ tefsirinde şu şekilde izah ediyor: Semûd, bir Arap kabilesi, Semûd da bu kabilenin en büyük atasının ismidir. Semûd'un, Hz. Nûh'a kadar soy ağacı; Semûd b. Abir b. İrem b. Sam, başka bir görüşe göre Semûd, "Az su" mânasındaki semûd kökünden gelmektedir. Bu kabileye Semûd isminin verilmesi, suları az olduğu içindir. Hz. Sâlih'in soy ağacı; "Sâlih b. Ubeyd b. Asef b. Maşec b. Ubeyd b. Çadır b. Semûd"dur şeklinde izah eder.

"Semûd halkına da kardeşleri Sâlih'i gönderdik". Müfessir, bu bilginin; Hz. Sâlih'in Semûd kavmine gönderilmesine ait akla gelen gizli suale cevap niteliğinde olduğunu zikreder. Âyette devamla Sâlih'in, halkına; ey halkım yalnız Allah'a ibadet edin dediğini, sonra esbabı mucibesini olarak şunları eklediğini; sizin için Allah'tan gayrı mâbud yok, sizi topraktan yaratan ve orada yaşatan O'dur sözlerini ilave ettiğini zikreder. Hz. Âdem'in topraktan halkedilmesinin, bütün beşer bireylerinin de topraktan halkedilmesi anlamına geldiğini ve Âdem'in kıyamete kadar yaratılacak bütün zürriyetleri içine alan icmali bir misal olduğunu belirterek âyeti belâgat ve i'caz yönünden açıklar.

"Ey Sâlih dediler, bundan evvel içimizde gerçekten umulan biriydin. Atalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi alıkoymak mı istiyorsun? Doğrusu biz senin bizi davet ettiğinden derin bir kuşku içerisindeyiz".²⁷⁶ Müfessir, yani âyette; ey Sâlih, bundan önce biz sende doğruluk vasıflarını gördüğümüz için bize efendi ve danışman olmanı ümit ediyorduk denilmek istendiğini ifade eder. İbn Abbas'tan; biz senin, tabi olacağımız faziletli ve hayırlı bir insan olmanı ümit ediyorduk şeklindeki rivayeti verilmiş, başka bir rivayete göre ise; biz, senin de bizim dinimize ve bizim fikirlerimize katılmanı ümit ediyorduk şeklindeki rivayeti verilmiştir.

Zikredilen âyetin meâlinde geçen "*Bundan önce*" kelimesinin; bizi tevhid dinine ve putlarımıza tapmayı bırakmaya çağırmadan önce demek olduğunu belirtir. "*Doğrusu biz senin bizi çağırdığın şeyden derin bir şüphe içindeyiz.*" Yani âyette: Biz, bizi

²⁷⁵ "*Semûd halkına da kardeşleri Sâlih'i (göndermiştik). Ey halkım demişti, Allah'a ibadet edin, ondan gayrı bir mabudunuz yoktur. Sizi arzdan yarattı ve orada sizi imar yapmaya memur etti. O hâlde O'ndan mağfiret dileyin ve O'na yönelip tövbe edin. Muhakkak ki Rab-bim çok yakındır ve dualara icabet edendir*".

²⁷⁶ Hûd 11/62.

davet ettiğın tevhid, putları terk etmek, bağışlanma ve tevbe gibi hususlarda ciddi bir kuşku içindeyiz denilmek istendiğini izah eder.

Hûd sûresinin 63. âyetini²⁷⁷ müellif: Zikredilen bütün şeylerin Hz. Sâlih'e verildiği kati iken “Şüpheli” tanımının tercih edilmesi, Sâlih'in muhataplarının durumuna itibar etmek, onları kibirli makamlarından indirmek ve münakaşanın sükûnetini sağlamak için olduğunu belirterek âyeti belâgat ve i'caz yönünden izah eder.²⁷⁸

3.2.4.2. Hz. Sâlih'in Mûcizesi: Dağdan Çıkan Deve

Müellif konu ile ilgili âyetleri şöyle tefsir eder: “*Ey kavmim, size işte bir âyet olarak Allah'ın devesi, onu kendi haline bırakın Allah'ın toprağında yesin, içsin... Ona kötü amaçla dokunmayın, yoksa sizi çok geçmez bir azap sarıverir*”.²⁷⁹ Yani âyette; bu devenin Allah'a mâl edilmesinin, onun şerefini yükseltmek, yaratılış ve huy bakımından diğer develerden değişik olduğunu bildirmek için olduğunu açıklayarak âyeti belâgat ve i'caz yönünden beyan eder. Müellif: Hz. Sâlih, kavmine; bu deve benim peygamberliğimin hakikatini gösteren bir mucizedir, onu serbest bırakın. O deve, Allah'ın arzının bitirdiği bitkilerden istediği gibi yesin ve sularından içsin. Zinhar ona kötülükle yaklaşmayın demek istediğini belirtir.

Âyette yeryüzünün Allah'a mâl edilmesinin, devenin bu otlamaya hakkının olduğunu vurgulamak ve onun kendi haline bırakılmasının gerekçesini açıklamak için olduğunu izah eder. Deveye kötülük etmek amacıyla dokunulması kesinlikle nehyedilmiş, kesmek bir yana dövmek veya başka bir kötü maksatla ona yaklaşılması gerektiği belirtilmiş, yoksa inmesi yakın bir azabın onları yakalayacağı uyarısının altının çizildiğini açıklayarak âyeti belâgat ve i'caz yönünden belirtmektedir.

“*Sonunda o devenin ayaklarını keserek onu öldürdüler. Sâlih de yurdunuzda üç gün daha yaşayıp geçinin dedi, işte bu, yalanlanamayacak bir tehdittir*”.²⁸⁰ âyette; Hz. Sâlih'in “Üç gün sonra” azap geleceği sözünün uydurma olmayan bir vaîd olduğu

²⁷⁷ “O, ey kavmim dedi, ya ben Rabbinden apaçık bir delille gelmişsem ve kendinden bana bir rahmet vermişse, bu durumda Allah'a isyan edecek olursam O'na karşı bana kim yardım edebilir? Sizin kaybımı artırmaktan başka bana bir katkınız olmaz”.

²⁷⁸ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 220-222.

²⁷⁹ Hûd 11/64.

²⁸⁰ Hûd 11/65.

bildirilmektedir. “Nihayet hükmümüz gelince, Sâlih’i ve beraberindeki inananları katımızdan bir rahmet olarak helakten ve o sürecin zilletinden kurtardık. Muhakkak ki senin Rabbin sınırsız kuvvetli, her şeye galip gelendir”.²⁸¹ Müellif, âyette; azabımız yahut azabın gelmesine ilişkin emrimiz vaki olunca Sâlih’i ve onunla beraber olan müminleri katımızdan bir merhametle, Sâlih’i peygamberlik sebebi ile, inananları da imanları sebebiyle o günün zilletinden, o korkunç sayha ile helâk olmaktan kurtardık denildiğini belirterek âyeti belâgat ve i’caz yönünden izah eder.

“O zulmeden kimseleri ise, dayanılmaz gürültü yakaladı ve kendi evlerinde çöküp kaldılar”.²⁸² Müfessir, âyette; azabın inişi anlatılırken Allah’ın dostlarının kurtarılmasının bildirilmesi önemli addedildiğinden önce onların zikredildiğini ve burada ki korkunç sesin Cebrâil’in sesi olduğunu izah ederek âyeti, âyetler arasındaki ilişki, belâgat ve i’caz yönünden belirtir. Başka bir rivayette; semadan öyle korkunç bir ses geldi ki içinde hem yıldırım sesi hem de dünyadaki her nevi ses olduğu ve onlar bu sesi işitince yüreklerinin parçalandığı zikredilir. Müellif, bu sarsıntının, havanın dalgalanmasına neden olan o korkunç sayhadan sonra ortaya çıktığını belirtir.

“Kendi yurtlarında diz üstü çöke kaldılar”. Müfessir, burada onların böyle hareketsiz kalmalarının, azabın ilk geldiği anda olmuş olacağını ve azabın ne kadar dehşetli ve hızlı indiğinin bildirildiğini söylemektedir. “Sanki daha önce orada hiç yaşamamış gibi idiler. Kesinlikle bilin, şüphesiz Semûd halkı Rablerine kâfir olmuşlardı. (Yine) kesinlikle bilin ki, Semûd halkı Allah’ın rahmetinden uzak düşmüş, helâk olmuştur”.²⁸³ Semûd kavminin küfrünün, burada açık bir şekilde zikredilmesinin, onların durumlarını kınamak, onların Allah’ın merhametinden uzak ve helâk edilme bedduasına müstahak olduklarını açıklamak için olduğunu zikrederek âyeti belâgat ve i’caz yönünden belirtmektedir.²⁸⁴

3.2.5. Hz. İbrâhim, İsmâil ve İshak

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet tarafından en büyük ata (ced) ve temel referans olarak kabul edilen Hz. İbrâhim ile ilgili, Tevrat’ta, Yahudi ve Hristiyan kültüründe,

²⁸¹ Hûd 11/66.

²⁸² Hûd 11/67.

²⁸³ Hûd 11/68.

²⁸⁴ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 222-223.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve sonraki İslâmî literatürde diğer birçok peygambere nisbetle daha geniş bilgi bulunmaktadır. Bilhassa Yahudi ve İslâm kültüründe Hz. İbrâhim hakkında tevhid inancını benimsetmek üzere gösterdiği çalışmalar temel alınarak bilgi verilmiştir. Hz. İbrâhim, Kur'ân'da en fazla zikredilen ülü'l-azm peygamberlerden birisidir. İslâmî literatürde Hz. İbrâhim'in soy ağacı İbrâhim b. Târih (Terah) b. Nâhor b. Sârûğ (Serûc) b. Erğu (Reu) b. Fâliğ (Peleg) b. Âbir (Eber) b. Şâleh (Şelah) b. Fînân (Kaynân) b. Erfahşed (Arpaşad) b. Sâm b. Nûh şeklinde verilir. Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in adı altmış dokuz yerde geçmektedir.²⁸⁵

Hz. İbrâhim'in yaşı epey ilerlediği ve evlâdı olmadığından Allah'tan sâlih bir çocuk diler; kendine akıllı, halim bir evlat müjdelendir.²⁸⁶ Hz. İbrâhim'in ilk evlâdı hem Kur'ân'a hem de Tevrat'a göre Hz. İsmâil'dir. Arapça bir kelime olmayan İsmâil isminin aslının İşmavil olduğu, Süryânîce olup "Allah'a itaatkâr" mânasına geldiği aktarılır. Kur'ân'da on iki yerde zikredilir.²⁸⁷ İsmâil'den sonra İbrâhim'in Sâre isimli zevcesinden İshak adlı evlâdı dünyaya gelir. İshak, Tevrat ve Kur'ân'da ismi geçen bir peygamberdir. Yahudilerin Hz. İbrâhim'den sonra ikinci atasıdır ve takrîben milâttan önce ondokuzuncu ve onsekizinci yüzyıllarda yaşadığı bilinir. Kur'ân'da İshak kelimesi on yedi yerde zikredilir.²⁸⁸

Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in kıssası oğulları İsmâil ve İshak'ı da ihtiva ederek Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, En'âm, Hûd, Yûsuf, İbrâhim, Meryem, Enbiya, Şuarâ, Sâd, Sâffât sûrelerinde geçer.

²⁸⁵ İzzüddin b. el-Esir, *el-Kâmil fi't- Târîh*, C.1, 72-90; İmadüddin b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.1, 139-175; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 7; Harman "İbrâhim", *DİA*, C.21, TDV, 2000, 266-272.

²⁸⁶ es-Sâffât 37/99-101.

²⁸⁷ İmadüddin b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.1, 191-193; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 8-9; Harman "İsmâil", *DİA*, C.23, TDV, 2001, 76-80.

²⁸⁸ İmadüddin b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.1, 193-197; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 8-9; Harman "İshak", *DİA*, C.22, TDV, 2000, 519-521.

3.2.5.1. Hz. İbrâhim'in Kavmine Karşı Yürüttüğü Tevhid Mücadelesi

Ebüs-suûd Efendi, konu ile ilgili âyetleri şu şekilde tefsir eder: “*Muhakkak ki İbrâhim de onun (Nuh'un) taraftarlarından*”.²⁸⁹ Hz. İbrâhim'in şeriatının ayrıntıları farklı olsa da temel kural ve kaidelerde Hz. Nuh'un şeriatının benzeri olduğunu, her iki peygamberin şeriatleri arasında tam veya çoğunlukla uygunluk bulunduğunu belirtmektedir. İbn Abbas'tan: İbrâhim'in de Hz. Nuh'un dininden ve onun sünneti üzere olduğu rivayetini verir. Müfessir; Hz. İbrâhim'in de Hz. Nûh gibi Allah'ın dininde kararlı olduğunu ve dinini yalanlayanlara karşı verdiği mücadelede büyük sabır ortaya koyduğunu izah eder. “*Hani o, Rabbine kalb-i selîm ile yönelmişti*”.²⁹⁰ Müellif, zikredilen âyetin tefsirinde: “*Kalb-i selîm*”in; kalbî hastalıklardan yahut kalbi bütünüyle Allah'a yönelmekten engelleyen ilişkilerden arı olan kalp olduğunu dil ve gramer yönünden beyan eder. Hz. İbrâhim'in kalb-i selîm ile Rabbine yönelmesini Allah Teâlâ'ya karşı çok fazla derecede ihlâslı olduğu için şeklinde açıklar ve âyeti belâgat ve i'caz yönünden belirtir.

Sâffât sûresinin 85.-87. âyetlerini²⁹¹ müellif şöyle tefsir eder: Hz. İbrâhim'in âyette; Allah, âlemlerin Rabbi olduğu için ibadete tek lâyük olan O'dur. Bundan dolayı O'nun hakkında fikriniz nedir ki, özellikle O'na ibadet etmeyi terk ettiniz de yaratılmışların en kıymetsizini mi O'na ortak koştunuz. Yahut siz, O'na ortak isnat ettikten sonra size ne edeceği ve sizi nasıl cezalandıracağı hususunda O'nun hakkındaki zannınız nedir şeklinde demek istediğini zikreder. *Sonra İbrâhim yıldızlara bir göz attı ve ben doğrusu rahatsızım dedi. Böylelikle arkalarını çevirip ondan kaçtılar*”.²⁹² Müellif, âyetin tefsirinde: Bir rivayette: Hz. İbrâhim'in, gecenin belirli bazı saatlerinde gelen bir sıtma nöbeti olduğunun, o saatin gelip gelmediğini bilmek için yıldızlara bir göz attığının zikredildiğini belirtir. Müellif, bu rivayete göre onun “*Ben şüphesiz rahatsızım*” sözünde doğru olduğunu, bundan ötürü de Hz. İbrâhim'in, bayram törenine katılmamak için bu hastalığını mazeret olarak söylediğini belirtir.

²⁸⁹ es-Sâffât 37/83.

²⁹⁰ es-Sâffât 37/84.

²⁹¹ “*İbrâhim atasına ve kavmine demişti ki: Siz nelere tapınıyorsunuz. Asılsız şeyler uydurarak, Allah'tan başka düzmece tanrılar mı ediniyorsunuz. Peki, âlemlerin Rabbini ne zannediyorsunuz*”.

²⁹² es-Sâffât 37/88-90.

Hız. İbrâhim'in bir mütalaaya göre; "Onların küfründen ötürü benim kalbim rahatsız, canım sıkkın" demek istediği söylenir. Diğer bir mütalaaya göre ise, Hız. İbrâhim'in, ilmi'n-nücûma yahut hükümlerine baktığı, zira onun kavminin yıldızlarla ilgilenen bir toplum olduğu zikredilir. Bundan ötürü de Hız. İbrâhim'in, ilmi'n-nücûma göre, hastalanmak üzere olduğuna dair bir emare bulunduğunu ve kavmine iletildiği söylenir. İbrâhim'in bu hastalığı veba hastalığıydı, kavmine en çok isabet eden hastalığın bu olduğu ve İbrâhim'in kavminin bu hastalığın bulaşmasından korktukları belirtilir. Böylece Hız. İbrâhim'in de kendisinden uzaklaşınlar diye bunu zikrettiği bildirilir. Bunun sonucunda da kavminin hemen kendisinden uzaklaşp tören yerine gittikleri ve İbrâhim'i putların olduğu yerde bıraktıkları söylenir. "Onlar da arkalarını dönüp gittiler" cümlesinin, bunu anlattığını belirtir.

"İbrâhim onların putlarının yaklaşp yöneldi ve şöyle dedi: Yemiyor musunuz, ne oluyor ki, konuşamıyorsunuz? Sonra yaklaşp onlara sağ eliyle tanrı heykellerine bir darbe indirip parçaladı".²⁹³ Müfessir, Hız. İbrâhim'in bu sözlerinin alay için putlara dediği, kavminin oraya yemek getirmelerinin ise, o yemeklerin bereketlenmesi için olduğunu belirtir. "Onlara bir darbe indirdi" ifadesinin tefsirinde; Hız. İbrâhim'in, daha evvel yaptığı yemininden dolayı vurmak için putlara yöneldiğini ve kırdığını beyan eder. Hız. İbrâhim'in kavmi, bayram törenlerinden putların olduğu yere döndüklerinde, putlarının kırıldıklarına şahit oldular ve bunu kimin yaptığını sual ettiler, sonra Hız. İbrâhim'in bunu yaptığını kani oldular ve Hız. İbrâhim'in getirilmesini emrettiler şeklinde tefsir eder.

Sâffât sûresinin 94. âyetinde²⁹⁴ müellif: Hız. İbrâhim'i getirmeye görevlendirilenlerin koşarak Hız. İbrâhim'e geldiklerinin zikredildiğini söyler. "İbrâhim dedi ki: Yontmakta olduğunuz putlara mı tapıyorsunuz? Hâlbuki Allah sizi de yaptıklarınızı da yaratmıştır".²⁹⁵ Zikredilen âyetin meâlinde geçen "Hâlbuki sizi..." cümlesinin tefsirini müfessir, inkâr ve muahezeyi tekit için bahsedilmiş olduğunu, çünkü onların putlarının asılları ve maddeleri Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği şeklinde belâgat ve i'caz ile açıklamıştır. Putların biçimlerinin her ne kadar onların yaptıkları-

²⁹³ es-Sâffât 37/91-93.

²⁹⁴ "Hızla dönüp kendisine geldiler"

²⁹⁵ es-Sâffât 37/95-96.

nın ürünü gibi görünse de, Allah'ın onları buna güç yetirtmesiyle ve onlara imkân ve yetenekler yaratmasıyla oluşmakta olduğunu izah etmiştir.

Müfessir, onların yaptığı şeylerden gayenin putlar olduğunu belirtir. Ancak burada zamir kullanılmayıp bu belirgin anlatımın kullanılmasının, o putların Allah Teâlâ'nın mahlûku olmaları o putları sadece yontmaları yönüyle olmayıp aynı zamanda o putları biçimlendirme, süsleme gibi diğer fiillerin de buna dâhil olduğu hakikatini bildirmek için olduğunu nahiv, belâgat ve i'caz yönünden açıklar. “Onların yapmakta olduklarından” ifadesinin genel anlam içerdiğini zikreder. Buna göre putların da öncelikle yaptıklarına dâhil olduğunu ve her ne olursa olsun, onların bütün yapageldiklerinin Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını izah ettiğini i'caz yönünden belirtir.²⁹⁶

3.2.5.2. Hz. İbrâhim'in Ateşe Atılması

Ebüssuûd, konu ile ilgili âyetlerde: “Onun için yüksekçe bir bina inşa edin ve onu yanan ateşe atın dediler. Böylelikle ona bir tuzak irade ettiler. Biz de kendilerini çok alçak kimseler kıldık”.²⁹⁷ Hz. İbrâhim, onları delille yenip susturunca, onlar da millette karşı kendi acizliklerini gizlemek için Hz. İbrâhim'e tuzak kurmaya doğruldular. Lakin biz, Hz. İbrâhim'i yakmak için tutuşturdukları ateşi ona esenlik ve serinlik kılarak, Hz. İbrâhim'in büyük şanına bir delil kılmak suretiyle onların tuzaklarını boşa çıkardık ve kendilerini aşağılık kimseler kıldık denilmek istendiğini belirtir.²⁹⁸

3.2.5.3. Hz. İbrâhim'in Oğlu İsmâil'i Kurban Edişi

Ebüssuûd Efendi, “İbrâhim: Muhakkak ki ben Rabbime gidiyorum. O beni doğru yola eriştirecektir dedi. Rabbim, bana sâlihlerden armağan et”²⁹⁹ âyetinde yani; Hz. İbrâhim'in: Ben, Rabbimin emrettiği Şam'a veyahut kendimi yalnızca Rabbimin ibadetine vereceğim bir yere gidiyorum. Rabbim de bana, dinim için hayırlı olanı gösterecek demek istediğini belirtir. Müfessir; Hz. İbrâhim'in ummak ve yalvarmak şeklinde değil de böyle kati konuşmasını, daha önce bunun kendisine söz verilmesinden veya fazlasıyla tevekkül etmesinden kaynaklandığını belirterek âyeti, âyetlerin mâna ilişkisi yönünden tefsir eder.

²⁹⁶ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.7, 197-199.

²⁹⁷ es-Sâffât 37/97-98.

²⁹⁸ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.7, 199.

²⁹⁹ es-Sâffât 37/99-100.

Hız. İbrâhim'in, Allah Teâlâ'dan istediği sâlih çocuktan niyetinin, hakka davette ve taatte kendisine yardımda bulunacak ve yabancı, uzak ellerde ona arkadaş olacak bir çocuk olduğunu beyan eder. *“Biz de onu halîm bir oğul müjdeledik”*.³⁰⁰ Ebüssuûd Efendi bu ilâhî anlatımda, üç müjdenin olduğunu bunların; Hız. İbrâhim'e ihsan edilecek bir çocuk, erkek çocuk ve de çocuğun halîm olacağı müjdelerinin verildiğini beyan eder.

Sâffât sûresi 102. âyetini³⁰¹ müellif: Biz İbrâhim'e bir erkek evlat verdik, derken o büyüdü. Sonunda işlerinde ve ihtiyaçlarında kendisine yardım edecek çağa gelince, Hız. İbrâhim'in, İsmâil'e *“Rüyamda seni kurban ediyor”* halini aynen veya yorumsal olarak gördüm dediğini. Hız. İsmâil'in de kurban olarak kesilmeye veyahut da Allah'ın hükmüne sabredeceğim dediği şekilde tefsir eder. Zâhir ve en meşhur olan görüşe göre; Hız. İbrâhim'in kurbanlıkta, muhatabının Hız. İsmâil olduğu, zira Hız. İbrâhim'in Şam'a yolculuğundan sonra ona verilen çocuğun Hız. İsmâil olduğu. Hız. İshak'ın İbrâhim'e müjdenmesinin, Hız. İsmâil'den sonra olduğu zikredilerek, Hız. İbrâhim'in bu kurban olayının Mekke'de olduğu ve Hız. İshak'ın ise, Mekke'de olmadığı. Hız. İbrâhim'in kurban ettiği koçun boynuzlarının Kâbe'de asılı olduğu, Hız. İshak'ın ise orada olmadığı ve sonunda bu boynuzların, (Abdullah) İbn Zübeyr zamanındaki bir olayda yandığı belirtilir.

Müfessir; Hız. İbrâhim'in, evladını kurban edeceğine kesin karar kıldığı halde onla istişare etmesinin, Hız. İsmâil'in Allah Teâlâ'dan gelen bu imtihan hususundaki düşüncesini anlayıp da İsmâil'in bu durumdan yakınması olursa kararlı olmasını sağlamak. Kendini de önceden buna alıştıırıp bu zorlu, büyük imtihanın kolay geçmesini ve kadere boyun eğip fazlasıyla sevap kazanma durumunu elde etmek için olduğunu izah ederek âyeti belâgat ve i'caz yönünden belirtir. *“Her ikisi de hükme teslim olup, onu şakağı üzerine yatırdığında ona: ‘Ey İbrâhim’ diye seslendik. Gerçekten sen, rüyanın hükmünü doğruladın. Doğrusu muhsinleri böyle ödüllendiririz. Bu apaçık*

³⁰⁰ es-Sâffât 37/101.

³⁰¹ *“Böylece (çocuk) onunla birlikte yürüme olgunluğuna ulaşınca İbrâhim ona, yavrucuğum muhakkak ki ben seni uykuda kurban ediyor görüyorum. Bak bakalım, sen ne düşünüyorsun. Oğlu dedi ki: Babacığım emrolunduğun şeyi yap. Allah'ın izniyle beni sabredenlerden bulursun”*.

bir sınamaydı".³⁰² Müfessir: Bir görüşe göre; Hz. İbrâhim'in, Hz. İsmâil'i yan tarafına yatırdığı ve yüzünün bir yönünün yere geldiği. Başka bir görüşe göre ise; Hz. İsmâil'in, Hz. İbrâhim'in emriyle yüzüstü yattığı bunun sebebi ise, Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil'in yüzünü görüp de merhametinden dolayı, Allah'ın emrini yapmaya engel olmaması için böyle yaptığının zikredildiğini aktarır. Bu hâdisenin Mina'da veya Mina Mescidi'ne bakan bir yerde veya Mina'da kurbanların kesildiği yerde olduğunu nakleder. Hz. İbrâhim'in rüyasına sadık kalmasının; kendisine emredilen hükme gayret göstermesi ve yapacağı şeylerin hepsinin ön hazırlığını yerine getirmesi olduğunu beyan eder.

Ebüs-suûd Efendi, zikredilen âyetin meâlinde geçen "*Biz, muhsinleri...*" cümlesinin, Allah'ın neden Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil'e ihsanda bulunarak onlardan o belayı izale ettiğini açıkladığını, belirterek âyeti âyetlerin mâna ilişkisi yönünden izah eder. Hz. İbrâhim'e verilen emrin, ihlâslı bir mümini başkalarından ayıran imtihanın ta kendisi olduğunu zira bundan daha zor bir imtihanın olmadığını beyan eder.

"Ona bedel olarak büyük bir kurbanlık (koç) verdik. Sonrakiler içinde ona (şerefli bir nam) bıraktık. Selam olsun İbrâhim'e. Muhsinleri böylece ödüllendiririz. Muhakkak ki o mümin kullarımızdandır".³⁰³ Müfessir; âyette bahsedilen kurbanlığın büyük olmasını, "Ya cüssesinin büyük olması ya da manevî değerinin büyük olması" şeklinde izah eder. Bu kurbanlık koçun cennetten getirildiğini söyler.

Müfessir: İbn Abbas'tan; bu kurbanlığın, Hz. Âdem'in oğlu Hâbil'in kurban edip de makbul olunan koç olduğu ve bu koçun, Hz. İsmâil'in fidyesi oluncaya kadar cennette durduğu şeklindeki rivayetini nakleder. Hz. İbrâhim, oğlunu kurban etmeye götürürken şeytanın, kendisine vesvese verdiğini bundan dolayı da Hz. İbrâhim'in şeytana taş attığını ve yine bu kurbanlığın, şeytan taşlama yerinin yanından kaçtığı bu sebeple de Hz. İbrâhim'in, yedi taş atarak onu yakaladığı rivayetinin olduğunu. Bu olayın ise şeytan taşlamada dinî bir görev olduğunu izah ederek âyeti fıkıh yönünden açıklar. Hz. İbrâhim'in "*İhlâslı*" ve "*Müminlerden*" olmasının, mutmain derecesinde esaslı bir imana sahip olduğunun belirtildiğini beyan eder.³⁰⁴

³⁰² es-Sâffât 37/103-106.

³⁰³ es-Sâffât 37/107-111.

³⁰⁴ Ebüsuûd, *İrşâd*, C.7, 199-202.

3.2.5.4. Hz. İbrâhim'in İshak'la Müjdelmesi

Ebüs-suûd Efendi, “Ona sâlihlerden bir nebî olmak üzere İshak’ı müjdeledik. Onun üzerine de İshak’ın üzerine de bereket lütfettik. Her ikisinin nesillerinden muhsinler de vardı, kendine apaçık zulmedenler de”³⁰⁵ âyetinde: Hz. İbrâhim’in çocuklarına da Hz. İshak’ın çocuklarına da bereket verdik yahut biz, onlara din ve dünya bereketlerini verdik denilmek istendiğini zikreder. “Muhsinler de vardı, kendine apaçık zulmedenler de” ifadesinde her ikisinin nesillerinden, iman ve taat ile kendi nefesine muhsin olanlar da küfür ve günahlar sebebi ile nefislerine zulmedenler de olacağını zikredildiğini belirterek. Bu kelamın, soyun, nesebin; hidâyette ve dalâlette tesirinin olmadığına delâlet ettiğini söyler.³⁰⁶

3.2.5.5. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in Kâbe'yi İnşası ve Allah'a Yakarışları

Konu ile ilgili âyetleri müellif tefsirinde şöyle işliyor: “Kâbe’yi insanlar için güvenli sığınak yaptık. İbrâhim’in makamından namaz yeri edin. İbrahim ile İsmail’e de şöyle emrettik: Tavaf edenler, itikâfa çekilenler, secde eden, rükû edenler için evimi temiz tutun”.³⁰⁷ Kâbe’nin toplanma mekânı olmasının sebebinin, ziyaret edenlerin dağılıp gittikten sonra yine aynı maksatla orada toplanmaları olduğunu beyan eder. Kâbe’nin, insanlar için bir güven (eminlik) yeri kılındığını, bununla birlikte Kâbe’ye giren kimsenin, katil bile olsa oradan çıkıncaya kadar cezalandırılmaktan güvende olacağını, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin görüşünün (içtihadının) de bu şekilde olduğunu belirterek âyeti fıkıh yönünden izah eder.

Âyetteki, “Makam-ı İbrâhim’den bir namaz yeri edinme” emrinin sebebinin o yerin iyi ve güzel kabul edildiği için olduğunu zikreder. Başka bir deyişle âyette Makam-ı İbrâhim’de namaz yeri edinmenin müstehap olduğunun belirtildiğini izah ederek âyeti belâgat yönünden zikreder. Makam-ı İbrâhim’in mekânın, Hz. İbrâhim’in ayak izlerinin olduğu siyah taş ile üstüne çıkıp insanları hacca davet ettiği taşın bulunduğu yer ya da Hz. İbrâhim’in Kâbe’nin temellerini atarken üstüne çıktığı taş ile onun o vakit bulunduğu yer olduğunu belirterek. Taşın o zamanki yerinin de bugün bulunduğu yer olduğunu beyan eder. (Kâbe’nin) Beytin Allah’a bağlanılarak, “Beytimi”

³⁰⁵ es-Sâffât 37/112-113.

³⁰⁶ Ebüsuûd, *İrşâd*, C.7, 202.

³⁰⁷ el-Bakara 2/125.

şeklinde zikredilmesinin, Kâbe'ye şeref kazandırmak için olduğunu beyan ederek âyeti belâgat ve i'caz yönünden belirtir. “*Tahhirâ*” kelimesinin zikredilmesi ile de temizleme emrinin, Hz. İbrâhim ile İsmâil'in her ikisine beraber tevcih edildiği, temizlikten amacın; putlardan, maddi manevi kirlerden, cünüp olanlardan, hayızlı kadınların tavaf etmesinden ve Kâbe'ye uygun gitmeyen diğer şeylerden onu temizlemek olduğunu izah ederek âyeti nahiv ve belâgat yönünden belirtir.

Âyetteki; “*Âkifler*” kelimesinin Kâbe'nin etrafında oturan komşu vassında olanlar, itikâfa girenler veyahut namazda kıyamda bekleyenler olduğunu açıklayıp gramer yönünden izah eder. Bu durumda âyetin mânâsının “Beytimi, tavaf edenler ve namaz ikame edecekler için temiz tutun” anlamına geldiğini, çünkü “Kıyam, rükû ve secde, namazın kısımlarındandır” şeklinde açıklamak suretiyle tefsir eder. Başka taraftan bu âyetteki cümlenin Kâbe'yi ancak ibadet maksadıyla oraya gelecekler için ayırın, şeklinde de anlaşılabilceğini, bu anlama göre de âyetin; ibadet dışında insanların Kâbe ile ilişkisinin onu pisletmek, kirletmek anlamına gelebileceğini belirterek âyeti belâgat yönünden zikreder.

Bakara sûresinin 126. âyetini³⁰⁸ müellif: Hz. İbrâhim'in, bu duayı Kâbe'nin kurulacağı yere ilk defa geldiğinde yaptığını izah eder. Hz. İbrâhim'in duasında geçen Mekke halkının türlü nimetlerle rızıklandırılmasının; ya etrafında çeşitli ürünler yetiştiren köylük yerlerin kurulması ya da uzak memleketlerden bu ürünlerin gelişi ile olacağını zikreder. Bunun her ikisinin de olmuş olduğunu ve Hz. İbrâhim'in bu duasının; hem halkının iman etmesi için bir özendirme hem de küfürden menetme mânâsını da taşıdığını beyan eder.

Müfessir: İbn Abbas'tan; Tâif'in Filistin toprağında olduğu, Hz. İbrâhim duada bulunca Allah Teâlâ'nın, “Harem” halkına nimet olmak üzere Tâif'i, Filistin'den ayırıp bugünkü mekânına getirdiği rivayetini verir. Hz. İbrâhim'in, Rabbine karşı güzel edebi gözetmek, imanın yüksek izzetini göstermek ve iman ehline olan alakasını belirtmek için duasını; Allah'a ve ahiret gününe inanan kişilere has kıldığını belirtmektedir.

³⁰⁸ “*İbrâhim: Rabbim burasını emin bir mahal kıl ve ehlinden Allah'a ve gelecekte yaşanacak sürece inananları ürünlerle rızıklandır demişti. Rabbi: 'Kâfir olan kimseyi de kısa bir süre yararlandırır, sonra da cehennem azabına sürüklerim; ne kötü bir yerdir orası demişti'.*”

Bu kıssanın Kur’ân’da zikredilmesinin Ehl-i kitap ve Kureyşli puta tapanlar için bir teşvik ve ikaz olduğunu belirtir. Müellif, âyetteki: “*Rabbim, inkâr edenlerin de rızıkını verir*” cümlesinde inkâr edenlerin de rızık hususundaki dualarının, ceht ve gayretlerinin kabul olduğunu zikreder. Bu sözün, Hz. İbrâhim’in ve onun dinine uyan müminlerin, rızık; peygamberliğe ve ebedî mutluluğa kıyas etmemeleri için bir uyarı olduğunu, çünkü rızığın, dünyevî bir rahmet olup iyileri de kötülerini de kapsadığını belirtmektedir. “*Âhirette azaba uğratacağım*”; inkâr edenlerin dünyada kendilerine verilen imkânları zarara uğrattıklarından dolayı bunun zikredildiğini izah ederek âyeti, âyetlerin mâna ilişkisi yönünden belirtir.

Müfessir, âyetteki kıraat farklılıklarının cümlelerin anlamında birtakım farkları ortaya çıkardığını: Birinci kıraatte; “*Adtarruhû / zarara uğrattırım*” ifadesinin “*Nadtarruhû / zarara uğrattırız*” biçiminde olacağını, ikinci kıraatte ise; “*Feümettiuhu... adtarruhu*” ifadesinin “*Feem’ti’hu... idtarruhû*” şeklinde emir sîgasıyla okunduğunda anlamın “*Rızıklandır... zarara uğrat*” şeklinde olacağını, burada anlamın ince bir farkla değişeceğini kıraat yönünden belirtir. İki kıraate göre bu kelamın da İbrâhim’in duasından olduğunu beyan eder. Âyette kâfirler hususunda farklı bir anlatımın kullanılmasının sebebi, onların küfrünün cehennem azabına uğramaya mecbur bırakılmaları olduğunu belirterek âyeti belâgat ve i’caz yönünden beyan eder. “*İbrâhim, İsmâil’le beraber Beytullah’ın ana duvarlarını yükseltip: Rabbimiz, bizden kabul et, muhakkak ki sen işiten ve bilensin dediler*”.³⁰⁹ Müellif; “*Hani İbrahim, İsmâil ile evin (Kâbe’nin) ana duvarlarını yükseltip*” cümlesinin bir önceki âyetin başındaki “*Hani İbrahim: ‘Rabbim, burasını emin bir mahal kıl...’*” cümlesine atıf olduğunu açıklayarak âyeti gramer yönünden belirtir. Mazi zaman sîgasının kullanılmasının sebebi de bir mucize eseri olan Kâbe’nin yapımını, zihinde yaşatmak için şeklinde izah ederek âyeti nahiv, belâgat ve i’caz yönünden beyan eder. Müellif, Hz. İsmâil’in, babası Hz. İbrâhim’e taşları verdiği ve onun da duvarı ördüğü. Başka bir rivayette ise her ikisinin de Kâbe’nin iki tarafından duvarları ördükleri rivayetini verir.

Müfessir: Hz. İbrâhim’in, Kâbe’nin temellerini yükselttiğini, Hz. İsmâil’in de “*Rabbimiz, bizden (bunu) kabul buyur, muhakkak ki sen hakkıyla işiten, hakkıyla bilensin...*” duasını yaptığını belirtiyor. Ayrıca burada mefulün (tümlecini) belirtilmemesi-

³⁰⁹ el-Bakara 2/127.

nin bu yakarışın hem duayı, hem hac menasikini (hac ve umre sırasında yerine getirilen belirli davranışlar) hem de diğer ibâdetlerin tümünü ihtiva etmesi için olduğunu belirterek âyeti lugat ve nahiv yönünden zikrediyor. “*Muhakkak ki sen hakkıyla işiten, hakkıyla bilensin*”. Burada, ey Rabbimiz, muhakkak ki sen her şeyi ve başlıca duamızı da hakkıyla duyansın. Her şeyi ve başlıca bütün amellerimizdeki niyetlerimizi de hakkıyla bilensin denilmek istediğini belirtiyor.

Müfessir: “*Muhakkak ki sen hakkıyla işiten, hakkıyla bilensin*” cümlesinin, ilâhî kabulün gerekçesi olduğunu zikrederek, bunun gerekçe olmasının; Allah Teâlâ'nın, onların sadece yakarışlarını işittiği ve niyetlerini bildiğinden değil, Hz. İbrâhim ve İsmâil'in, niyetlerinin doğruluğundan ve amellerindeki ihlâstan da olduğunu belirtiyor. Cümlenin başında bulunan tekit “*Muhakkak*” kelimesinin zikredilmesinin, Hz. İbrâhim ile Hz. İsmâil'in, bu duaya karşı kesin imanlarının kemâlini belirtmek için olduğu şeklinde izah ediyor. Her şeyi işitme ve bilmeyi Allah'a mahsus kılmalarını; dualarının yalnız Allah'a ait ve Allah'tan gayrisından ümitlerinin tamamen kesilmiş olduklarını belirtmek için zikredildiği şeklinde açıklayarak âyeti belâgat ve i'caz yönünden beyan eder. Zikredilen âyetlerdeki ifadelerde, hadiseler arasında sıra gözetilmemesinin; doğrudan doğruya Allah Teâlâ tarafından uygulananları ayrı, Hz. İbrâhim ve İsmâil'den ortaya konan söz ve eylemleri de ayrı zikretmek için olduğunu belirterek âyeti nahiv, belâgat ve i'caz yönünden izah eder.

“*Rabbimiz, bizi sana boyun eğenlerden kıl ve neslimizden de sana boyun eğen bir topluluk oluştur. İbadet usullerimizi ve tevbemizi kabul eyle. Muhakkak ki sen, her zaman tevbeleri kabul edensin, merhamet buyuransın*”.³¹⁰ “*Müslimeyn*” kelimesinin iki ihlâslı ve itaatkâr insan demek olduğunu belirtip, “*Müslimeyn*” kelimesinin çoğul şekilde “*Müslimîn*” olarak da okunduğunu, çoğul olduğu zaman Hz. Hâcer'in de bu duaya dâhil olduğunu belirterek âyeti kıraat yönünden tefsir eder. Hz. İbrâhim ile İsmâil'in “*Neslimizden de sana teslim olmuş bir topluluk*” diye yakarış etmelerinin merhamete, şefkate kifayetli olmalarından, bir de onların ıslah olmalarının onlara uyanların da ıslah olacağı şeklinde düşündüklerini belirterek âyeti belâgat ve i'caz yönünden zikreder. Hz. İbrâhim ile İsmâil'in, kendi nesillerinden de zalimlerin olacağını bildiklerinden; dualarını kendi nesillerinden ancak bir bölümüne ayırdıklarını beyan eder.

³¹⁰ el-Bakara 2/128.

Zikredilen âyetteki tevbenin, Hz. İbrâhim ile İsmâil'in nesillerinin tevbesi olduğunu belirtmiş. Tevbenin ikisinin ortak dili ile zikredilmesinin sebebinin, inkâr edenleri tevbeye ve imana teşvik etmek yahut da onlardan yanlışlıkla sâdır olmuş ve olabilecek hatalardan tevbe, olabileceği şeklinde belirterek âyeti belâgat ve i'caz yönünden izah etmiştir.

*“Rabbimiz, onların içinden bir elçi ba's et, onlara öğretip okutsun, kitap ve hikmeti (sünneti) öğretsin ve onları temizlesin. Muhakkak ki sen Azîz ve hikmet sahibisin”.*³¹¹ Müefssir; onlara elçi gönderilmesinin, gönderilecek elçilerin kendilerinden olmasını icap ettirmediği için; dualarına *“İçlerinden”* ve *“Kendilerinden”* olması isteklerini de özellikle dâhil ettiklerini belirtip. Hz. İsmâil'in neslinden de Hz. Muhammed (s.a.v.)'den başka elçi gönderilmediğini beyan ederek âyeti belâgat ve i'caz yönünden açıklamıştır. Âyetteki bu duanın, gerçekleşen hadiselerle göre anlamının: Rabbimiz, sen onlara kendi içlerinden Muhammed (s.a.v.)'i elçi olarak gönder ki, kendisine vahyedilene onlara okusun ve tebliğ etsin. Kur'ân'ı ve hikmeti; yani onları kâmil edecek İslâm'ın ahkâmını ve gerçek bilgiyi, (irfanı) öğretsin şeklinde olacağını izah eder.

*“Kendini bilmeyenden gayrı kim, İbrâhim'in dininden döner? Şüphesiz, biz İbrâhim'i biz onu dünyada seçtik ve o, ahirette de sâlihlerdendir”.*³¹² Müellif, âyette geçen soru cümlesinin ret ve inkâr için olduğunu belirterek âyeti gramer yönünden izah eder. Akıl sahipleri içerisinde, sadece haktan ibaret ve tek doğru din olan Hz. İbrâhim'in dininden yüz çeviren kimsenin olmaması gerektiği, yani kendine değer vermeyen ve saygı göstermeyen kimseden başka kim, Hz. İbrâhim'in dininden yüz çevirebilir denilmek istendiğini belirtir.

Müellif: Abdullah b. Selâm, kardeşinin oğulları Muhacir ile Seleme'yi İslâm'a davet etmiş ve onlara: Biz Yahudi âlimleri olarak katıyetle biliyoruz ki Allah Teâlâ, Tevrat'ta: “Ben, İsmâil'in neslinden bir resul göndereceğim onun ismi Ahmed olacaktır. Artık o resule kim iman ederse, o hidâyete ermiş olur, kim de ona iman etmez ise, o da lanete müstahak olur buyurmuştur” demiş. Bunun üzerine Seleme'nin, Müslüman olduğu, Muhacir'in ise, Müslüman olmaktan kaçındığı rivayetini vermiştir. Müellif, zikredilen âyetin de bu sebepten ötürü nazil olduğunu bildirmektedir.

³¹¹ el-Bakara 2/129.

³¹² el-Bakara 2/130.

“Şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir” cümlesinde iki tekidin kullanıldığını belirtip. Âhret fiillerinin muhataplarca saklı olduğunu, bundan ötürü de onların tekide olan ihtiyacının, dünya fiilerinden daha da fazla olduğunu belirterek âyeti nahiv ve i’caz yönünden beyan eder.³¹³

3.2.5.6. Hz. İbrâhim’in Nemrud’a Karşı Yürüttüğü Tevhid Mücadelesi

Ebüs-suûd Efendi, konu ile ilgili Bakara sûresinin 258. âyetin³¹⁴ tefsirinde: Bu âyetin çok garip bir olayı hikâyeye ettiğini, o da mülk sahibi kâfirin, Allah Teâlâ hakkında tartışmaya kalkışmasını ve tartışma esnasında ahmaklığını ortaya koymasını anlattığını zikreder. Bu âyette; Allah’ın, Hz. İbrâhim aracılığıyla insanlara hidayetinin söz konusunun olduğunu belirtir. “Allah kendisine hükümdarlık verdiği için, şımarıp” cümlesini müellif: Bunun küfrün en çirkin hali olduğunu, zira kendisine şükür vacip olduğu halde Allah hakkında tartışmaya girdiğini belirterek âyeti belâgat ve i’caz yönünden beyan eder. Bu âyetin, Allah’ın kâfirlere hükümdarlık vermediğini savunanlara karşı bir delil olduğunu i’caz yönünden izah eder. Müellif: Hz. İbrâhim, kavminin putlarını kırınca zalim hükümdarın onu zindana attığı. Bir müddet sonra da Hz. İbrâhim’i zindandan çıkartıp, kendisine: “Senin insanları çağırdığın Rabbin kimdir” diye sual edince, Hz. İbrâhim: “Benim Rabbim hem yaşatır hem öldürür” dediği. Hükümdarın da: “Ben de hem yaşatır hem de öldürürüm” cevabını iletmediği rivayetini vermiştir.

“O zaman İbrahim: ‘Benim Rabbim odur ki, diriltir ve öldürür dediğinde; ben de diriltebilir, öldürebilirim demişti’. Bu cümlemin başlangıç cümlesi olduğunu, çünkü gizli bir sorunun, yani “O hükümdar ne söylemiş” sorusunun cevabı olduğunu izah ederek gramer ve belâgat yönünden belirtir. Bunun üzerine hükümdar, huzuruna iki adam emrettiği, birini öldürüp birini de serbest bıraktıktan sonra “Ben de yaşatır ve öldürürüm” sözlerini sarf ettiğini. Hz. İbrâhim’in de, hükümdara: “Allah, güneşi do-

³¹³ Ebüsuûd, *İrşâd*, C.1, 156-163.

³¹⁴ “Allah, kendisine mülk verdiği için, şımararak Rabbi konusunda İbrâhim’le tartışmaya gireni görmedin mi? O zaman İbrâhim: ‘Benim Rabbim odur ki, diriltir ve öldürür’ dediğinde; ben de diriltebilir, öldürebilirim demişti. İbrâhim: ‘Allah Güneş’i doğudan getirmektedir, hadi sen batıdan getir bakalım’ deyince, o inkârcı afallayıp kalmıştı. Allah zâlim kavme hidâyet etmez”.

ğudan getiriyor, senin de gücün yeter ise onu batıdan getir” dediği rivayetini vermiştir.

“İbrâhim: ‘Allah Güneş’i doğudan getirmektedir, hadi sen batıdan getir bakalım’ deyince, o inkârcı afallayıp kalmıştı”. Müfessir: İbrâhim’in, hükümdarın söylediği sözlerinin çürük ve geçersiz olduğunu bildiğinden, onun sözlerini reddetmeye kalkmadığını. Bunun üzerine Hz. İbrâhim, hükümdara öyle bir örnek getirdi ki, artık bunu sulandırmasının imkânının olmadığını belirtmektedir. Âyette “*O kâfir*” şeklinde zikredilmesinin; hükmün illetini açıklamak ve bu tartışmanın küfür olduğunu apaçık bir şekilde ifade etmek içindir şeklinde izah ederek âyeti belâgat ve i’caz yönünden belirtmektedir. “*Allah zalimler kavmine hidâyet etmez*”. Bu cümlenin, önceki cümlenin mânasını açıklayan bir ek niteliğinde olduğunu. Bunun anlamının da, Allah Teâlâ, kendilerini ebedî azaba uğratmakla nefislerine zulmeden topluluğa hidâyet etmeyecek demek olduğu şeklinde izah ederek âyeti nahiv ve belâgat yönünden açıklar.³¹⁵

3.2.6. Hz. Lût

Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi yedi mahalde ismen geçen Hz. Lût’un, Hz. İbrâhim’in tebliğini kabul ettiği, onunla beraber verimli beldeye ulaştırıldığı, diğer peygamberler gibi âlemlere üstün kılındığı, peygamberlerden olduğu, ona ilim ve hikmet verildiği, sâlihlerden olduğu ve ilâhî rahmete kabul edildiği zikredilmiştir. Hz. Nuh, Tevrat’ta Terah’ın çocuklarından olan Haran’ın oğlu ve İbrâhim’in yeğeni olarak gösterilmektedir. İslâmiyet öncesi Arap toplumunda meçhul olan Lût sözcüğünün İbrânîce veya Süryânîce olduğu savı ileri sürülmüştür.³¹⁶

Hz. Lût hikâyesi Kur’ân’da, kapsamlı bir şekilde Hicr ve Hûd, sûrelerinde, kısmi olarak da A’râf, Şuarâ, Neml, Sâffât ve Kamer sûrelerinde geçmektedir.

³¹⁵ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.1, 251-252.

³¹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t- Târîh*, C.1, 91-93; İbn. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C.1, 175-183; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C.1, 7-8; Harman “Lût”, *DİA*, C.27, TDV, 2003, 227-229.

3.2.6.1. Hz. Lût'a Meleklerin Gelmesi

Ebüs-suûd Efendi, konu ile alakalı âyetleri şöyle açıklar: *“Melekler şöyle dediler: ‘Gerçek şu ki biz mücrim bir millete gönderildik’.*³¹⁷ Bu suçlu toplumun Lût kavmi olduğunu zikreder. Onların suçlu bir millet olarak vasıflandırılmalarının ise, onların yerilmesi ve tahkir edilmesi için olduğunu belirtir. *“Lût ailesi bundan istisna, yalnız karısı hariç onların hepsini kurtaracağız. Biz onun helak olacak olanlarla birlikte uygun gördük”.*³¹⁸ Müellif âyeti; o melekler: Muhakkak ki biz, hepsi günah işlemiş bir kavme gönderildik, biz o kavmi helâk edeceğiz. Lakin Lût’un ailesini kurtaracağız ancak, Lût’un karısının kâfirlerle birlikte helâk olması için onun geride bırakılanlardan olmasını uygun gördük şeklinde denildiğini beyan eder.

*“Elçiler Lût’a geldiklerinde Lût onlara: ‘Hakikaten siz yadırganacak birilerisiniz’ dedi”.*³¹⁹ Müfessir, bu âyetlerde; suçlu kavmin helâk edilmesinin ve Lût kavminin kurtarılmasının açıklanmaya başlandığını bildirmektedir. Hz. Lût’un, *“Hakikaten siz yadırganacak kimselersiniz”* sözünü elçilere ilk başta söylemediğini bildirir. Hz. Lût’un, misafirlerini kurtarmak için var gücüyle mücadele verirken, onların kendisine yardımda bulunmadıklarını görünce, bu davranışlarını reddetmek anlamında bu sözü ifade ettiğini açıklayarak âyeti belâgat yönünden belirtir.

*“Dediler ki: ‘Bilakis biz sana kavminin şüphe edip durdukları azabı getirdik’.*³²⁰ Meleklerin: *“Biz, senin onlara vadedip de onların da seni tekzip ettikleri azabı, gerçekleştirmek için sana geldik”* dediklerini, onların bu sözlerinin, durumu tamamıyla açıkladığını, artık bundan sonra Hz. Lût’un üzülp sıkıntı duymasının nasıl mümkün olabileceğini belirtir. Meleklerin bu sözlerinin, Hz. Lût ile kavmi arasında olan mücadeleyi zikreden âyetlerden önce zikredilmiş olmasının sebebi, Hz. İbrâhîm’e, Lût’un kavminin helaki ve Lût’un ailesinin kurtarılması muştusunun verilmesinin bahsinden hemen sonra, Hz. Lût’a da bu muştunun verildiği. Bunun da kurtarılmanın nasıl olduğunun ve aşamalarının tertibinin açıklamasını gerektirdiğinden, önce buna kısa olarak değinildiğini, daha sonra da o kavmin yaptıkları ve onlara yapılanların

³¹⁷ el-Hicr 15/58.

³¹⁸ el-Hicr 15/59-60.

³¹⁹ el-Hicr 15/61-62.

³²⁰ el-Hicr 15/63.

zikredildiğini ve tahakkuk sırası başka mekânda gözetildiği için, burada bu sıranın bozulmasına bakılmadığını belirtmiştir.

*“Biz sana Hak olarak geldik. Muhakkak ki biz doğru söyleyenleriz”.*³²¹ Azabın bu şekilde anlatılmasının, Hz. Lût’tan şüpheyi daha kati olarak kaldırmak için veyahut bundan muradın, zikrolunan azabın geleceğini haber vermek için olduğunu beyan ederek âyeti belâgat ve ‘icaz yönünden belirtir. *“Muhakkak ki biz doğru söyleyenleriz”* cümlesinin de tehdit niteliğinde olduğunu. Yani biz sana ifade ettiğimiz hak haberle geldik ve muhakkak biz o haberde doğruyuz. Yahut biz her sözde doğruyuz. Buna göre de bu cümlenin, onların bu haberde de hak olduklarına delil olduğunu bildirdiğini beyan eder. *“Gecenin bir kısmında aileni al uzaklaştır, sen onları geriden takip et. İçinizden kimse ardına bakmasın, emredildiğiniz yöne gidin”.*³²² Burada onların kurtarılma basamaklarının anlatıldığını bildirmektedir. Yani gecenin bir kısmında veya gecenin nihai bölümünde veyahut da gecenin ilk karanlıkları bastıktan sonra aileni yola çıkar. Sen de onlara güç vermek, onları serileştirmek ve onların durumlarının bilgisini elde etmek için, arkalarından yürü anlamında olduğunu izah ederek âyeti belâgat ve ‘icaz yönünden tefsir eder.

Müfessir: Hz. Lût’un, kavminin arkasından yürümesinden amacın, onları götürmesi olduğu halde, bu anlatımın kullanılmayıp mevcut kullanımın tercih edilmesinin, anlama mübalağa vermek için olduğu. Çünkü götürmek bazen bir kısmının önünden, bazen de bir kısmının arkasından yürümekle olacağı. Böylece arkadakilerin durumundan bihaber kalınmayacağını ifade ederek âyeti ‘icaz yönünden tefsir eder. *“Sizden hiçbir kimse geriye bakmasın”.* Bir görüşe göre: Burada onların, hicrete şartlanmak için bundan men edildikleri. Yahut bundan isteğin, geride bıraktıklarına gönülden bağlı kalmamaları veyahut bu emrin hızlı bir şekilde yürümeleri için olduğu söylenir. Âyette Hz. Lût’un karısının istisna tutulmamasının, bu istisnanın gerçekleşmediği anlamında olmadığını. Çünkü bu istisnanın burada zikredilmemesinin, başka yerlerde birçok kez zikredildiği için olduğunu izah ederek, zikredilen cümleyi âyetlerin mâna ilişkisi yönünden belirtir.³²³

³²¹ el-Hicr 15/64.

³²² el-Hicr 15/65.

³²³ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.5, 82-84.

3.2.6.2. Hz. Lût'un Kavminin Helak Edilmesi

Müellif konu ile ilgili âyetleri şöyle izah ediyor: “*Ona şu işi hükmettik, sabaha çıkarlarken onların arkası mutlaka kesilecektir. Şehir halkı sevinç içinde geldiler*”.³²⁴ Yani biz, Lût'a kesinleşmiş bir hüküm olarak haber verdik ki, o çirkin vasıfları taşıyan günahkâr kavim sabaha çıkarken kesinlikle onların kökleri kazınmış olacak. Geride onlardan bir kişi bile hayatta kalmayacaktır denildiğini beyan eder. Daha önce de dikkat çekilip icmali olarak anlatıldıktan sonra burada da o kavmin, misafirlerin gelişini öğrenmeleri üzerine yaptıkları, söyledikleri ve bunlara gereken şeylerin anlatılmaya başlandığını açıklayarak âyeti âyetleri mâna ilişkisi yönünden beyan etmektedir.

“*Şehir halkı sevinç içinde geldiler*”. Müfessir: Sodom halkının, kötü niyetleri için misafirlerin geldiklerine sevinerek Lût'un evine geldiklerini, bundan dolayı Hz. Lût'un onlara Allah'tan korkun ve beni utandırmayın demiş. Hz. Lût, bu sözünde; o fuhşun kendisini açık bir şekilde yasaklamamış, çünkü bunun onlara faydasının olmayacağını biliyordu şeklinde izah etmiştir.

“*Lût dedi ki: Hakikaten bu kişilere benim misafirlerimdir. Beni rezil etmeyin*”.³²⁵ Hz. Lût'un onlara “*Misafirlerim*” demesinin, kendi kanaatine göre olduğunu, zira meleklerin, misafir kılığında bulduklarını ifade etmiştir. Hz. Lût'un bunu tekitli bir şekilde “*Hakikaten*” olarak ifade etmesinin, onların kendisinin misafiri olduğunu kavminin inkâr etmesi değil. Bu hakikati ortaya koyarak kendilerine değer verdiğini, haklarını gözetmek ve kendilerini fuhuştan korumak için mücadeleye hazır olduğunu göstererek, buna binaen de sakın beni rezil etmeyin dediğini belirtir. Yahut misafirlerimi rezil etmekle beni de rezil etmeyin. Çünkü bir insanın misafirine yapılan rezillik, kendisine yapılmış sayılacağını zikrederek âyeti belâgat yönünden beyan eder.

“*Allah'tan çekinin ve beni utandırmayın dedi*”³²⁶ Hz. Lût kavmini, beni utandırmayın sözüyle engelledikten sonra kavminin, misafirlerine kötülük yapmalarının kendisi için daha vahim ve daha çok utanç verici olacağını belirtir. Çünkü himaye edenin

³²⁴ el-Hicr 15/66-67.

³²⁵ el-Hicr 15/68.

³²⁶ el-Hicr 15/69.

haberi olmadan himayesi altındaki kimseye yapılacak fenalığın, hoşgörü ile karşılanabilse de haberi olup da onu savunmak için vaziyet aldıktan sonra yapılacak fenalığın, çok daha fazla utanç verici olacağını belirtmektedir. *“Biz, seni âlemin işine karışmaktan alıkoymamış mıydık mı dediler”*.³²⁷ Müellif; o günahkâr insanlar, yabancılara bu kötü işi yapıyorlardı. Hz. Lût da elinden geldiği kadar onlara mani olmaya çalışıyordu. Onlar ise Lût’un yabancılara korumasını engelledikleri için böyle söylediklerini ifade eder.

Hicr sûresi 71. âyetin tefsirinde³²⁸ müellif: Her ümmetin peygamberi, onların babası sayıldığından Hz. Lût’un, işte benim kızlarım sizin eşleriniz sayılır dediği yahut işte benim kızlarım onlarla evlenin demek istediğini belirtmiştir. *“Melekler Lût’a, yaşamına yemin olsun ki, onlar gafletten âdeti zevk şaşkınlıkları içinde, kör ve şaşkın bocalıyorlar dediler”*.³²⁹ Müellif âyette: Allah’ın, Peygamberimizin (s.a.v.) hayatına yemin etmesi olduğunu veyahut o meleklerin, Lût’un hayatına yemin etmeleri olduğunu beyan ediyor. Yani onlar, sapkınlıklarında yahut doğru ile yanlış ayırt ettiren akıllarını başlarından alan şiddetli azgınlıklarında bocalamakta idiler. Yani o durumda onlar nasihati nasıl dinlerlerdi denildiğini zikreder. Zikredilen âyette geçen *“Onlar”* zamirinin, bir görüşe göre Kureyş için olduğunu söylendiğini, buna göre de bu cümlenin bir ara cümle olacağını izah ederek âyeti gramer yönünden açıklar.

“Derken, tan yerinin ağarma vaktine girdiklerinde onları o korkunç ses yakalayiverdi. Orayı alt üst ettik. Üzerlerine çamurdan pişirilmiş taş yağdırdık. Hiç şüphesiz bunda, ibret alanlar için birçok ibret kaynakları vardır”.³³⁰ O korkunç yıkım sesi, *“Bir görüşe göre Cebrâil’in sesi”*, onları yakalayiverdi. Onların buldukları memleketin yahut kasabaların topraklarının üstünü altına getirdik. Bu alt üst olayı esnasında üzerlerine de taşlaşmış çamurlar veyahut üzerinde hedefinin ismi olan taşlar yağdırıldığı şeklinde tafsilatlı bilginin Hûd sûresinde olduğunu izah etmektedir. *“Hiç şüphesiz bunda, ibret alanlar için birçok ibret kaynakları vardır”* cümlesinde; yani gerçek şu ki, bunda derin bir kavrayışa sahip olan kimseler için ibretler vardır. Hiç şüphesiz bahsedilen bu kıssada; düşünenler, hakkı işaretlerinden tanımak ve bilmek için

³²⁷ el-Hicr 15/70.

³²⁸ *“Lût, işte kızlarım. Düşündüğünüzü yaparsanız (onlarla evlenin), dedi”*.

³²⁹ el-Hicr 15/72.

³³⁰ el-Hicr 15/73-74.

ferasetlerini kullanıp özenle bakanlar için, hakkın aslını gösteren birçok işaretler var denilmek istendiğini beyan eder.³³¹

3.2.7. Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsuf

Hz. Ya'kûb İshak'ın oğlu olup, Kur'an-ı Mübîn'e göre nebî, Yahudilerin akidesinde ise İsrâiloğulları'nın ataları şeklinde isimlendirilen üç şahıstan birisidir. Diğerleri. İshak ve İbrâhim'dir, Hz. Ya'kûb ayrıca İsrâiloğulları'nın da isim babasıdır. Ya'kûb ismi Kur'an'da on altı kez geçmektedir. İslâmî literatüre göre de Ya'kûb Arapça kökenli bir kelime değildir.³³² Kur'an'a göre Hz. Ya'kûb'un on iki evladı olduğu ve Hz. Yûsuf ile Bünyâmin'in de öz kardeş oldukları belirtilir. Yûsuf kıssası Tevrat'ta ve Kur'an'da detaylı bir şekilde anlatılmakta, bu iki ifade arasında geniş ölçüde benzerlik görülmektedir. Kur'an'da birtakım peygamberlere dair kıssalar farklı sûrelerde bulunduğu halde Yûsuf kıssası "Ahsenü'l-kasas" nitelemesiyle tek bir sûrede geçmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de Yûsuf ismi yirmi beş kez Yûsuf sûresinde, iki kez de başka sûrelerde³³³ olmak üzere yirmi yedi kez geçmektedir.³³⁴ Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsuf kıssa olarak Kur'an'da; Yûsuf sûresinde, şahsiyet olarak ise Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, En'âm, Meryem, Enbiyâ, Ankebût ve Mü'min sûrelerinde geçmektedir.

3.2.7.1. Hz. Yûsuf'un Gördüğü Rüeyayı Babası Hz. Ya'kûb'a Anlatması

Ebüssuûd, konuyla alakalı âyetleri tefsirinde şöyle izah ediyor: "*Bir zaman Yûsuf babasına, demişti ki: 'Muhakkak ki ben (rüyada) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm. Bir de baktım ki onlar, bana secde ediyorlar'*".³³⁵ Yûsuf kelimesinin Arapça değil, İbrânîce olduğunu belirtiyor. Müfessir; âyette anlatılan olayın Hz. Yûsuf'un rüyasında gerçekleştiğini, zira buna benzer harika olayların gerçek hayatta

³³¹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.5, 84-86.

³³² İbn. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.1, 197-220; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 9-18; Harman "Ya'kûb", *DİA*, C.43, TDV, 2013, 274-276.

³³³ el-En'âm 6/84; el-Mü'min 40/34.

³³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't- Târîh*, C.1, 104-119; İbn. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.1, 197-220; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 9-18; Harman "Yûsuf", *DİA*, C.44, TDV, 2013, 1-5.

³³⁵ Yûsuf 12/4.

geçerli olması hâlinde onları görmek sadece bazı kimselere özel kalmayacağını; herkesin hayatını mahveden büyük bir hadise olacağını ifade eder. Müfessir; Güneş ile Ay'ın, Yûsuf'un ana-babası başka görüşe göre de babası ile teyzesi olduğu, yıldızların da Yûsuf'un kardeşleri olduğunun söylendiğini beyan eder. *“Babası, yavrucuğum dedi: ‘Rüyayı sakın kardeşlerine anlatayım deme, sonra sana karşı bir hile kurarlar. Muhakkak ki şeytan insanlara apaçık bir düşmandır’”*.³³⁶ Hz. Ya'kûb'un bu rüya sebebi ile Allah'ın, Yûsuf'u peygamberlik için seçeceğini ve her iki cihan mutluluğunu ona vereceğini anladığını. Bundan dolayı, kardeşlerinin Yûsuf'u kıskanmasından ve ona bir kötülük yapmalarından endişe duyduğunu zikreder. Kardeşlerini, bu kötülükten ve Yûsuf'u da sıkıntılardan muhafaza etmek ve fazla zorluk çekmeden mutluluğa ulaşabilmesi için âyette belirtilen tavsiyede bulunduğunu ifade eder.

“Sonra sana karşı bir tuzak kurarlar” burada; Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin kendisine kuracakları kötü tuzağın, çetin ve derin tuzak olduğunu veyahut önleyemeyeceği, idrak edemeyeceği gizli bir tuzak demek olduğunu. Sakındırma makamına en uygun olanın da bu anlam olduğunu belirtir. Âyette geçen *“Yûsuf'un kardeşleri”*nden muradın tuzak ve sıkıntılardan korktuğu babaları bir olup, anneleri ayrı olan kardeşlerinin olduğunu belirtir.

Yûsuf sûresinin 6. âyetinde³³⁷ müellif: Nasıl ki Rabbin o yüksek ve ışıldayan cisimleri misal âleminde sana secde ettirdiği gibi, aynı şekilde onun icabı olarak ve ona uygun bir şekilde Rabbin, azameti ve kudreti için seni seçecek. Seni bütün yaratılmışların şerefliyelerinden ve insanlardan üstün kılacak ve gördüğün rüyayı tastamam olarak bu âlemde vuku bulduracak denilmek istendiğini belirtir. Buradaki benzetmeden muradın, misal âleminde görülen suretler ile bu âlemde gerçekleşen suret ve biçimler arasındaki benzerliği açıklamak olduğunu. Başka deyişle yani misal âleminde o koskoca cisimler sana boyun eğdikleri gibi, bu dünya âleminde de insanlar sana boyun eğecekler denildiğini belirtir. Bundan muradın ise, Hz. Yûsuf'un anne-babasının ve kardeşlerinin ona itaati olduğu, lakin Hz. Ya'kûb'un bunun işitilmesinden endişe

³³⁶ Yûsuf 12/5.

³³⁷ *“Rabbin seni seçkin kılacak, olayların yorumunu sana öğretecek ve nimetini, daha evvel iki atan İbrâhim ve İshak'a tam ve yeterli kıldığı gibi sana ve Ya'kûb ailesine de tamamlayacak. Muhakkak ki senin Rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir”*.

ettiği için bunu açık bir şekilde söylemediğini izah ederek âyeti belâgat ve ‘icaz yönünden belirtir.

Hz. Ya’kûb, “*Olayların yorumunu sana öğretecek*” söylemi ile bir izaha olarak; söylediklerini sağlamlaştırmak, gerçekliğini belirlemek ve anlattıklarıyla Hz. Yûsuf’u tatmin etmek istemekte olduğunu bildirerek bu cümleyi ‘icaz yönünden açıklar. Hadiselerin yorumundan muradın; rüya yorumu olduğunu belirtir. Bunun da o ilmin tamamı olduğu veyahut onun yararlı bir bölümü olduğu ki, onunla Hz. Yûsuf, babasının söylediklerinin bilgisini edinmiş olacağını bildirir.

Müellif: “*Nimetini, daha önce iki atan İbrahim ve İshak’a tamamladığı gibi, sana ve Ya’kûb ailesine de tamamlayacak*” cümlesindeki nimetin tamamlanmasının, peygamberliğe ek olarak hükümdarlığın da verilmesi ve peygamberlik için bir takviye kılınması demek olduğunu belirtir. Âyette zikredilen Hz. “*Ya’kûb’un ailesinin*” ve soyunun onun evlatları ve diğer zürriyetleri olduğunu beyan eder. Allah’ın Hz. Ya’kûb’un ailesine de nimetini tamamladığını, çünkü Hz. Yûsuf’un kendi kardeşlerini, rüyasında yıldızlar şeklinde görmesi, Allah’ın nimetlerinden olduğunu zikreder. Bu rüyanın Hz. Ya’kûb’un ailesinin geleceğinde de peygamberlik olduğunu belirtmekte olduğunu zikreder.

Müellif: “*Muhakkak ki senin Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir*” cümlesinde yani senin Rabbin, bahsedilen şeyleri yerine getirir. Zira O, her şeyi hakkıyla bilendir denilmek istendiğini belirtir. Bu durumda Allah’ın, kimin peygamberlik için seçilmeye, zikredilen öğretmeye ve umumî nimetlerin tamamlanmasına muvafık olanı da bildiğini. Zira O’nun, bütün fiillerini hikmet ve maslahatın gerektirdiği şekilde gerçekleştirdiğini izah eder.³³⁸

3.2.7.2. Hz. Yûsuf’a Kardeşlerinin Kurduğu Büyük Tuzak

Müfessir, konu ile ilgili âyetleri şöyle açıklar: “*Dediler ki: ‘Ey babamız! Yûsuf hususunda ne oluyor da bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun hayrını isteyenleriz*”.³³⁹ Onların babalarına “*Ey babamız*” diye söylemelerinin sebebinin, kendileri ile babaları arasındaki soy bağına hatırlatarak, Yûsuf ile aralarındaki kardeşlik ilişkisini hatırlatmak. Babalarının da kendilerinde haset işaretleri sezdiğinden babalarını, Yûsuf’u

³³⁸ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 251-255.

³³⁹ Yûsuf 12/11.

kendilerinden muhafaza etme fikrinden vazgeçirmek için olduğunu zikrederek âyeti belâgat yönünden belirtir. “*Hâlbuki biz, onun için hayır istiyoruz*” yani ona şefkatle, merhametle bakıyoruz, ona karşı nasihat ve muhabbetten ayrı hiçbir şey de beslemiyoruz, demek istediklerini belirtiyor. “*Yarın onu bizimle beraber yolla da serbestçe gezip oynasın, muhakkak biz onun koruyucularıyız*”³⁴⁰ burada bizimle birlikte gelsin de meyvelerden ve sair nimetlerden çokça yesin, içsin, oynasın, eğlensin denilmek istendiğini belirtir.

“*Babaları dedi ki: ‘Götürmeniz, cidden beni endişeye düşürür. Siz kendisinden bihaberken kurdun onu yemesinden korkarım*”.³⁴¹ Hz. Ya’kûb’un: Yani ben onun ayrılığına tahammül edemeyeceğim için onu götürmeniz beni üzer. Siz yemekle, eğlenmeyle meşgul olduğunuz esnada veyahut onu korumayı pek önemsemeyeceğinizden ötürü haberiniz olmadan, onun bir kurdu yemesinden endişe duyarım demek istediğini belirtir. Çünkü o bölgede kurdun çok olduğunu zikreder.

Yûsuf sûresinin 14. âyetini³⁴² müellif: Biz bu kadar kişi, tedbirlerimizle tehlikeli durumları savabilecek kuvvet ve kudrette iken, eğer Yûsuf’u kurda kaptırırsak bize yazıklar olsun. Muhakkak biz zayıflık ve âcizlikten heba olmuşuz, ya da heba olmaya müstahak olmuşuz veyahut o takdirde hüsrân ve mahvolma bedduasına müstahak oluruz denilmek istendiğini zikreder. Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin, babaları Ya’kûb’a verdikleri cevapta, yalnızca kurda kaptırma korkusu ile yetindiklerini, çünkü zahirde Hz. Yûsuf’un kardeşleri ile gönderilmemesinin en büyük nedeninin bu olduğunu, Hz. Ya’kûb’un üzülecek olmasından dolayı olmadığını belirterek âyeti, âyetlerin mâna ilişkisi yönünden izah eder. “*Nihayet onu alıp götürdükleri ve onu kuyunun dibinde bırakmaya karar verdikleri zaman biz ona: ‘Onların seni tanımadıkları bir ortamda kendilerine bildireceksin’, diye vahyettik*”.³⁴³ Bu kuyunun Ürdün’de, başka bir görüşe göre Mısır ile Medyen arasında bir yerde, sair bir görüşte ise kuyunun, Hz. Ya’kûb’un, Kenan’daki evine üç fersah uzaklıkta bulunduğunun söylendiğini bildirmektedir.

³⁴⁰ Yûsuf 12/12.

³⁴¹ Yûsuf 12/13.

³⁴² “*Dediler ki: ‘Andolsun ki, güçlü bir grupken onu kurt yerse o zaman biz gerçekten ziyankârlardan oluruz*”

³⁴³ Yûsuf 12/15.

Yûsuf sûresinin 16.-17. âyetlerinde³⁴⁴ müellif: Hz. Ya'kûb onların ağladığını duyunca telaşlandı ve ne oluyor size Yûsuf nerede dedi. Onlar da, biz koşuda ve ok atmada yarışmak için gittiğimizde, Yûsuf'u elbiselerimiz, yiyecek ve diğer eşyalarımızın yanında bıraktık. Sonrasında biz onu kontrol etmek için gidip bakacak kadar bir vakit bulamadan kurt gelip onu yemiş dedikleri rivayetini verir. Müfessir, Hz. Ya'kûb'un oğullarının, babalarına zikredilen âyette şöyle: Biz onu korumakta kusur göstermedik ve onu gözetmekte dikkatsiz olmadık. Aksine onu bizim emin bir yerimizde, toplantı yerimizde ve hemen bakıp görebileceğimiz bir yerde bıraktık. Ama olanlar oldu Yûsuf'u kurt yedi. Biz, senin inancına göre doğru ve emin kimseler olsak da sen bizim, Yûsuf hakkında kusur sahibi olmadığımızı belirten bu sözümüzü onaylamazsın. Zira senin Yûsuf'a haddinden fazla sevgin var. Sen bizim hakkımızda kuşku sahibi iken ve bizim sözümüze itimat etmiyor iken, seni bize nasıl inandırabiliriz dediklerini zikreder.

*“Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. Ya'kûb dedi ki: ‘Bilakis, nefisleriniz size kötü bir işi güzel gösterdi. Böyle bir işe sürüklemiş. Artık bana güzellikle sabır gerekiyor. Anlattıklarınıza karşı sığınağım da ancak Allah'tır’.*³⁴⁵ Müellif, onların bir kuzu kestikleri ve kanını Yûsuf'un gömleğine sürdüklerini zikrederek gömleği parçalamayı düşünemediklerini belirtiyor. Hz. Ya'kûb, Yûsuf'un malum haberini alınca sesi çıktığı kadar feryadı figan edip, gömlek nerede dedikten sonra gömleği yüzüne koyarak ağlamaya başladığı. Sonunda gömleğin kanı yüzüne de bulaştığında, Hz. Ya'kûb'un Allah'a yemin olsun bugüne dek böyle sakin kurt görmedim. Benim evladımı öldürmüş lakin gömleğini yırtmamış dediği şeklinde rivayete yer verir.

*“Bir kafile geldi sucularını kuyuya gönderdiler. Sucuları kovasını saldı kuyuya: ‘Müjde! Burada bir erkek çocuk var’ dedi. Onu satıp ticaret yapmak için gizlediler. Allah, yapmakta olduklarını bilendi’.*³⁴⁶ Zahirî göre bu kuyunun, ana yol üzerinde bulunduğunu, zira “*Gelmek*” fiilinin kervana mutlak olarak atfedilmesinden ilk anlaşılan anlamın da bu olduğunu belirtiyor. Zikredilen âyetteki “*Büşrâ*” kelimesinin,

³⁴⁴ Yûsuf'u kuyunun içine atıp, akşam olduğunda babalarının yanına ağlar vaziyette geldiler. Babamız, doğrusu biz gittik, yarışıyorduk, Yûsuf'u da elbiselerimizin başında bırakmıştık. Bu sırada onu kurt yemiş. Ne var ki biz doğruyu söylesek bile sen bize inanacak değilsin”.

³⁴⁵ Yûsuf 12/18.

³⁴⁶ Yûsuf 12/19.

müjde mânasında olmayıp suçunun bir arkadaşının ismi olduğu; kovasını tutan Yûsuf'u kuyudan çıkarmak için onu o isimle yardımına çağırdığını iddia edenler de olduğunu belirtir. *“Onu az bir pahaya, birkaç dirheme sattılar. Zaten onu yanlarında alıkoymak istemiyorlardı”*.³⁴⁷ Hz. Yûsuf'u kuyuda bulup çıkartanların Mısır'a geldiklerinde onu fiyat olarak düşük dirhemden, tartıyla değil, sayı hesabı ile birkaç dirheme sattıklarını, çünkü normal olarak kırk dirheme kadar olan ölçülerde işlemlerin tartı ile değil, sayı ile olduğunu zikreder.

“Yûsuf'u satın almış olan Mısırlı adam, karısına: ‘Ona iyi bak. Umulur ki bize bir yararı dokunur veya onu evlat ediniz’ dedi. Biz işte Yûsuf'u oraya yerleştirdik ki, ona rüyadaki olayların yorumunu talim edelim. Allah hükmü yerine gelir, lakin insanların çoğu bunu bilmez”.³⁴⁸ Müfessir; âyette geçen bu “Adam”ın isminin Kıtfir veya Itfir olduğunu ve Mısır'ın mali işlerine bakan bir vezir olduğunu belirtir. Bu kişinin Mısırlı olduğunun zikredilmesinin ise bahsedilecek konularla irtibat kurulması için ve de bu kişinin Hz. Yûsuf'u kuyuda bulanlardan ucuz bir pahaya satın alandan başka bir kişi olduğunun üstü kapalı şekilde belirtilmesi için olduğunu beyan eder.

Zikredilen vezirin, karısının ismi Raîl veya Züleyha olduğu, bir görüşe göre de ismi Raîl, lâkabının Züleyha olduğu zikredilmiştir. Müfessir: Vezirin, karısına hitaben: Yûsuf'a iyi bak; olur ki, arazimizde ve mallarımızda bize yararı dokunur. İşlerimizde bize yardım eder veya onu çocuk ediniz dediğini, çünkü vezirin kendindeki feraseti ile Yûsuf ta birçok soyluluk ve dürüstlük işaretlerini gördüğünü belirtir. *“Yûsuf'u oraya yerleştirdik”* cümlesinin yani: Biz, Yûsuf'a Azîzin evinde güzel bir muamele ve gönlünde de yüksek bir yer nasip ettiğimiz gibi, bütün Mısır'da da ona yüksek bir yer nasip ettik denilmek istendiği belirtilir.

“Ona rüyadaki olayların yorumunu öğretelim” cümlesinde gelecek âyetlerde anlatılacak olan hükümdar ile iki zindan arkadaşının rüyaları olan bazı rüyaların yorumuna muvaffak kılmak için bunu yaptık dendiğini zikreder. *“Allah hükmü yerine gelir”* cümlesini ise: Hiçbir işin Allah'a zor gelmeyeceğini ve hiçbir şeyin O'na mani olmayacağını; O, bir şeyi dilediği vakit ona ol der, o da hemen olur şeklinde izah eder.

³⁴⁷ Yûsuf 12/20.

³⁴⁸ Yûsuf 12/21.

Müellif, Yûsuf sûresinin 22.-23. âyetlerinde³⁴⁹: Yûsuf, beden ve güç olarak “*Erginlik çağına gelince...*” bu çağın, otuz ila kırk yaşına kadar olan çağ veya gençlik dönemi olduğunu, lakin birinci görüşün daha zahir olduğunu zikrederek. “*Ona hüküm ve ilim verdik*” tanımına da uygun olanın bu olduğunu belirtir. Burada hükümden muradın hikmet olduğunu yahut ona insanlar içinde hükmetmeyi veyahut ona peygamberlik verdik demek olduğunu belirtir. Zikredilen anlamları ifade eden kelimelerin âyette belirsiz (nekire) olarak gelmesinin, ta’zim mânasını ifade etmek için olduğunu. Yani biz ona öyle büyük bir hikmet ve ilim verdik ki, onların mahiyetini kimse idrak edemez denilmek istendiğini zikrederek âyeti lugat ve nahiv yönünden belirtir.

“*Evinde kaldığı kadın murat almak istedi ve kapıları sımsıkı kapatarak, arzularım senin içindir, gelsene dedi*”. Müfessir: Bu cümle ile Azîzin, hanımına; Yûsuf’a iyi bakmasını söyledikten sonra Azîzin evinde olan olayların izahına dönüldüğünü belirtir. Ayrıca kadının isminin açık bir şekilde zikredilmemesini, onun sırrını açığa vurmamak için yahut bu işin edebe aykırı (müstehcen) olmasından ötürü olduğunu zikreder. Hz. Yûsuf, Züleyha’nın emrinde olmasına rağmen ve her zaman Züleyha’nın güzelliğini gördüğü halde onun bu isteğini ret etmesinin Yûsuf’un iffetli, ahlaklı ve temizliğin zirvesinde olduğunu izah eder.

Züleyha’nın kapatma girişiminde bulunduğu kapıların yedi tane olduğu rivayetini zikreder. Bundan dolayı kapatma fiilinin mübalağa kalıbı ile zikredildiğini, bir görüşe göre ise, mübalağa anlamının kapıların sımsıkı ve sağlam bir şekilde kapatıldığını ifade etmek için bu kalıpla geldiğini izah eder. “*O ise, Allah’a sığınırım*”. Bu cümle, Hz. Yûsuf’un bu fiilden içtinap ettiğini en mükemmel şekilde anlattığını ve bu fiilin kendisinden kurtulmak için Allah’a sığınılması gereken dehşetli, korkunç bir haram olduğuna işaret ettiğini zikrederek âyeti belâgat yönünden belirtmektedir. Bunun sebebinin de Hz. Yûsuf, Allah’ın kendisine gösterdiği bedîhî delil sayesinde o fiili gerçek olarak, son derece çirkin biçimiyle görmesinden dolayı olduğunu belirtir.

“*Zira senin kocan benim efendimdir. Bana güzel davrandı*” cümlesinde Hz. Yûsuf’un, o çirkin istekten dolayı Züleyha için etkili olabilecek, bazı dışsal sebepler

³⁴⁹ “*Aklını kullanacak yaşa erdiğinde ona hüküm ve bilgi verdik. Muhsinleri böyle ödüllendiririz. Evinde kaldığı kadın murat almak istedi ve kapıları sımsıkı kapatarak, arzularım senin içindir, hadi dedi, beri gel. Yûsuf karşı çıkıp: ‘Allah’a sığınırım, muhakkak ki kocanız benim efendim, yerimi iyi tutmuştur. Muhakkak ki zalimler kurtuluşa eremezler’ demişti*”.

gösterdiğini belirtir. Yani benim efendim olan senin kocan o Azîz; bana iyi muamelede bulundu. Hakikaten sana da, bana iyi bir şekilde muamele etmeni emrettiği halde onun haremde kendisine hainlik ederek ona kötülük etmem nasıl olabilir demek istediğini belirtir. “Zalimler kurtuluşa eremezler” burada zalimden muradın, kim olursa olsun, zulmeden herkesin olduğu. Bundan ötürü Allah’ın emrine karşı gelenler ve iyiliğe kötülükle karşılık verenlerin de buna dâhil olduğunu belirtir. Bir görüşe göre de, burada zalimden maksadın zina edenlerin olduğu; zira onların hem kendilerine hem de zina ettikleri kimselere zulmetmekte olduklarını belirtildiğini zikreder.

“Gerçek şu ki kadın ona meyletti. Rabbinin burhanını görmeseydi, Yûsuf da onu arzulamıştı. Biz ondan nefsanî duyguları ve şehveti geri çevirmek için kesin delilimizi hatırlatmış olduk. Zira o, ihlâslı kullarımızdandır”.³⁵⁰ Müellif, âyette; kadın (Züleyha), ondan murat almayı istemek, kapıları sıkıca kapatmak ve haydi gel ifadesiyle onu çağırarak gibi birtakım ön hazırlıklarını yaptıktan sonra hiçbir şeyin kendisini bu fiilden caydıramayacağı bir kararlılıkla buna azmetti denilmek istendiğini belirtir. Hz. Yûsuf’un da beşeri fitrat olarak ve erginlik şehveti ile ona arzu duyduğu, lakin bu isteği yaratılış gereği olduğu için ona bir sorumluluk yüklemeyeceği. Çünkü Yûsuf’un seçimlik bir kastının olmadığı şeklinde izah ederek âyeti ‘icaz yönünden belirtir. Daha önce de belirtildiği üzere Yûsuf’un temizlik ve nezihliği dolayısı ile bu fiilden son derece nefret ettiği bildirilmekte. Kendisinden de bu kastın ortaya çıkmasının imkânsız olduğunun kuvvetli bir delilinden başka bir şey olmadığını beyan eder.

“Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, Yûsuf da onu arzulamıştı”. Burada, Hz. Yûsuf, o anda zinanın çok çirkin ve kötü olduğunu gösteren Rabbinden kuvvetli işaret ve hüccetini almamış olsaydı, yaratılış fitratı gereği olan o arzusunu gerçekleştirecekti denilmek istendiğini belirtir. Hz. Yûsuf’un bu delili görmesinden muradın, son derece inanması ve yakîn derecesine varan bir müşahede ile şahitlik etmesi olduğunu belirtir. “Biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık”. Yani biz, efendisine hainlik etme fiilinin de içinde olduğu bütün kötülükleri ve fuhşu ondan uzaklaştıralım denilmek istendiğini zikreder. Zinaya ise, çok çirkin bir şey mânasında olan “Fuhuş” kelimesinin zikredilmesinin, aşırı derecede çirkin bir iş olmasından ötürü olduğunu belirtir. “Çünkü o, ihlâslı kullarımızdandı”. Bu cümle-

³⁵⁰ Yûsuf 12/24.

nin, önceki cümlelerin sebebi olduğunu belirtir. “İhlâslı kılınmış olan kullar”ın ise; Allah’ın o kulları, tâate zarara verecek şeylerden korumakla emrine hâlis kıldığı kişiler olduğunu zikrederek âyeti, âyetlerin mâna ilişkisi yönünden beyan eder.³⁵¹

3.2.7.3. Hz. Yûsuf’un Melikin Rüyasını Yorumlaması ve Yönetime Geçmesi

Konu ile ilgili Yûsuf sûresinin 43. âyeti³⁵² Ebüssuûd, tefsirinde şu şekilde açıklar: Âyette yedi kuru başağın, yedi yeşil başağa üstün gelişininmiş bahsedilmemesini, ineklerin durumunun zikredilmesiyle iktifa edildiği şeklinde belirtir. Âyette yani: Ey âlimler ve filozoflar, eğer siz bu rüyanın ne mânaya geldiğini biliyorsanız, benim bu rüyamı da tabir edin ve onun hükmünü bana da anlatın denilmek istendiğini zikreder. “Dediler ki: ‘Bunlar karmakarışık rüyalarlardır. Biz böyle rüyaların tevilini bilmiyoruz’.”³⁵³ Müfessir, âyetin tefsirinde: Melikin çevresi olan âlimler ile filozoflar dediler ki; bu senin bahsettiğin rüyalar, şeytanın vesvesesi ile ruhî telkinlerin birleşiminden oluşup rüyada görülen yalan hayallerdir. Bunların gerçekliği yoktur. Biz böyle yalan, asılsız rüyaların tevilini bilenlerden değiliz. Yani bunların tevilini var da biz bilmiyoruz, değiliz; tersine bunların tevilini olmadığı için biz bilmiyoruz demek istediklerini belirtir.

Müfessir, onların bu ifadelerinin rüya tevilini hususunda kendi ilimlerinin yetersiz olduğunu, bu hususta mütehasşis olmadıklarını itiraf etmek veya bu rüyaların aslında tevillerinin var olduğunu kabul etmek mânasında da olabileceğini belirterek. Gerçekten âlim ile filozofların, Melikin sözlerine farklı kelamla verdikleri cevaptan da bu anlamın çıkarılabileceğini zikrederek âyeti, âyetlerin mâna ilişkisi yönünden belirtir. “Zindandaki iki kişiden kurtulana, daha sonra Yûsuf’u hatırlayarak: ‘Ben bunun tevilini öğrenirim, hele beni zindana ulaştırın’ dedi”.³⁵⁴ Hz. Yûsuf’un hapis tutulduğu yerdeki iki refikinden kurtulan şarapçı, epey bir vakit sonra Melikin rüyasını anlatıp önde gelenlerin bunun tevilinden âciz kalmaları üzerine, Hz. Yûsuf’u, kendisinde

³⁵¹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 257-267.

³⁵² “Melik: ‘Muhakkak ki ben rüyamda yedi semiz inek gördüm ki onları yedi cılız ineğin yediğini; bir de yedi yeşil başak diğerleri ise kupkuru gördüm. Ey ileri gelenler, eğer rüya yorumlayabiliyorsanız, rüyam hususunda yoruma dayalı hükmünüzü bana verin’ dedi”.

³⁵³ Yûsuf 12/44.

³⁵⁴ Yûsuf 12/45.

gördüğü özellikleri ve onun tavsiyesini hatırlayarak dedi ki: Bunun ilmini bilen bir kişiden yorumunu öğrenip size bilgi verebilirim. Bunun için beni hemen zindana, Yûsuf'a göndermeniz gerekir dediğini zikreder. *“Zindana gidince: ‘Yûsuf, ey Sıddık! Rüyada görülen yedi semiz ineği, yedi cılız inek yiyor ve yedi yeşil başağı da diğer yedi kuru başak konusunda bize fetva ver. Umarım ki insanlara dönerim, onlar da senin kıymetini anlarlar’ dedi”*.³⁵⁵ İki arkadaşından kurtulan kişiyi Hz. Yûsuf'a gönderdiklerinde onun, Hz. Yûsuf'u överek söze girmesi, onu gördüğü, şahit olduğu gibi çok doğru sözlü olarak nitelendirmesinin sebebi, bu rüyanın hükmünü ondan doğru bir şekilde almak. Ve onun ilminden, nurundan tam olarak faydalanmak için olduğunu izah ederek âyeti belâgat ve 'icaz yönünden belirtir.

“Umarım ki insanlara dönerim” cümlesinde zikredilen zatın kesin söylemeyip umarım, belki ifadelerini kullanmasının, edepli konuşmak ve rastgele konuşmaktan sakınmak için olduğunu. Çünkü o insanların eski durumlarından dönüş yapacakları konusunda kati bilgi sahibi olmadığı, onun aksinin de olabileceği veyahut sonuçların umulduğu gibi çıkmayabileceğini belirttiğini ifade eder.

Yûsuf sûresinin 47.-49. âyetlerini³⁵⁶ müellif şöyle açıklıyor: Hz. Yûsuf; yedi semiz inek ile yedi yeşil başağı, bol bereketli yıllar olarak ve cılız ineklerle kuru başakları da kıtlık yılları olarak tevil etmiş. Onlara haber vererek, yedi sene ekecekler ve bol mahsul almak için çok çaba sarf edecekler demiş. Devamında Hz. Yûsuf onlara; her sene yiyeceğiniz az bir miktar müstesna, biçtiklerinizi başağında bırakıp stok yaparsınız. Müellif: Mahsulün, başağında bırakılmasının, Mısır tahıllarında görülen güve, kurt vb. böceklerin mahsulü yememeleri için olduğunu belirtmiştir. Mısırlıların da böyle stok yapma âdeti olmadığı için Hz. Yûsuf'un onlara bunu emrettiğini beyan etmiştir.

Müfessir, âyetteki: *“Az bir kısmı”* ifadesinden, Hz. Yûsuf'un, yeme içmede de tasarruf etmelerini emrettiğini, Hz. Yûsuf'un bu emrinin zorunluluk zamanına özel oldu-

³⁵⁵ Yûsuf 12/46.

³⁵⁶ *“Dedi ki: Âdetiniz üzere yedi sene ziraat yapın. Yediğinizin az bir kısmı dışında, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi şiddetli kurak yıl gelecektir, sakladığınız birazı hariç aha önce biriktirdiğinizi yiyecek. Sonra bunun arkasından bir sene gelecektir ki, onda insanlar bol bol yağmura kavuşturulacak. O zaman bol rızka kavuşup sıkıp sağacaklar”*.

ğuna dikkat çekildiğini belâgat yönünden izah eder. “*Sonra bunun ardından bir yıl gelecek ki, onda insanlar bol yağmura kavuşturulacak. O zaman bol rızka kavuşup sıkıp sağacaklar*” âyette: O anlatılan kıtlık günlerinin ve stok edilmiş olan tahılın yendiği seneleri müteakip bir yıl gelecek ki o yılda üzüm, susam, zeytin gibi mahsul-lerin bolluğundan bereketinden bunlar sıkılıp suları, yağları çıkarılacak. Yahut o yıl- da sütler sağılacak veyahut da o yılda halk yağmura, bol bereketli yağışlara kavuşa- cak denilmek istendiğini belirtir. Müellif: Bereketli yılın hükümlerinin, melikin rüya- sından çıkarılmadığını; lakin Hz. Yûsuf’un, o rüyayı yorumlayıp, gerekli önlemleri almalarını istedikten sonra bunu vahiyyle öğrenip kendilerine müjdelediğini belirtir. Rüyaların tevili ile de olsa, bu olayların olacağı hususunda hiç kimsenin, Hz. Yûsuf’un bu ilmine, bilgisine ortak olmadığını beyan eder.³⁵⁷

3.2.7.4. Hz. Yûsuf’un Kardeşleriyle Buluşması ve Aralarında Geçen Diyaloglar

Müellif, konuyla ilgili âyetleri tefsirinde şöyle izah eder: “*Oğullarım, gidin Yûsuf’tan ve kardeşinden araştırın. Allah’ın cana can katan rahmetinden umutsuzlu- ğa düşmeyin. Zira kâfirler topluluğundan başkası cana can veren Allah’ın rahmetin- den umudunu kesmez*”.³⁵⁸ Hz. Ya’kûb’un, evlatlarına hemen Yûsuf ile kardeşi Bünyâmin’i, iyice araştırmalarını istediğini, Hz. Ya’kûb’un bu kelamının, oğullarını “*Ve ben sizin bilmediğiniz şeyleri Allah bildirmesiyle biliyorum*” sözünde kapalı kalan bazı hakikatlere işaret olduğunu belirterek âyetlerin mâna ilişkisi yönünden açıklar.

Hz. Ya’kûb’un, “*Muhakkak kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden umudunu kesmez*” kelamının sebebi, emrinin gereğini yapmamaktan oğullarını sa- kındırmaktır. Ya’kûb: Yani ey oğullarım, Allah’ın merhametinden umudunuzu kes- mayin. Zira sıfatlarını idrak etmeyen ve Allah’ı bilmeyen kâfirler kavminden gayrı- sı, O’nun merhametinden umudunu kesmez. Müfessir: Ya’kûb’un, arif olan kişiler hiçbir zaman Allah’ın rahmetinden ümitlerini kesmezler, demek istediğini beyan eder.

“*Yûsuf’un huzuruna girdikleri vakit: ‘Ey Azîz! Biz ve ailemiz büyük darlık ve sıkıntı- ya düştü. Pek değerli olmayan bir sermayeyle geldik. Bize tam ölçek ver, bize tasad-*

³⁵⁷ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 280-284.

³⁵⁸ Yûsuf 12/87.

duk et fazladan. Muhakkak Allah bağıştta bulunanları ödüllendirir' dediler".³⁵⁹ Ya'kûb'un oğullarının, babalarının emrinde tekrar Mısır'a döndükten sonra sonunda "Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde..." şeklinde zikredildiğini ve onların bu emri hızlı bir şekilde yerine getirdiklerini kapalı bir şekilde bildirmek için olduğunu izah eder. Bu kapalılığın da; zikretmeye ve açıklamaya ihtiyaç olmayan bir husus olduğundan dolayı bu kısmın zikredilmediğini izah ederek âyeti, âyetlerin mâna ilişkisi yönünden belirtir. Onların getirdiği "Sermaye"nin, Bedevî Arapların malları olan tereyağı ve yün olduğu veya kuru yemiş ile çam kozalağı olduğunun zikredildiğini bildirir.

Müfessir: Dahhâk ile İbn Cüreyc'in, âyette zikredilen "Tasadduk"un, kardeşleri Bünyâmin'in kendilerine verilmesi olduğunu, babalarının emrine göre en uygun olan mânanın bu olduğunu zikrettiklerini. Yahut da hoşgörü gösterip pek değerli olmayan sermayeyi kabul etmek ve ölçüğü tam olarak vermek anlamında olacağını zikrettiklerini belirtir. Hz. Ya'kûb'un oğullarının kendi zayıf durumlarını gösterip karşı tarafın kalbini yumuşatarak merhamet ve şefkati kendilerine çekmek için, önce babalarının emri olan Yûsuf'u ve kardeşini araştırma işinden başlamadıklarını belirtir.

Onların: "Bizlere tasadduk et fazladan. Muhakkak Allah bağıştta bulunanları ödüllendirir" ifadelerinin, her iki mânaya da yorulabileceğini ancak Hz. Yûsuf'un onların bu kelâmını birinci mâna olan kardeşlerinin verilmesine yorduğunu beyan eder. "Dedi ki: 'Siz cahiller iken Yûsuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı hatırlar mısınız'?"³⁶⁰ Hz. Yûsuf'un kelimasında sadece onların kardeşi Bünyâmin'in halini mevzu etmesi gerekirken, kendine yaptıklarını da mevzu ettiğini. Çünkü Yûsuf'un kardeşlerinin gerçekleştirmek istediklerinin, her ikisinin de aleyhine olduğunu belirtir.

"Siz cahiller iken", kelimasında yani yaptıklarınızın çirkin olduğunu yahut sonucunu bilmediğiniz için etmiş olduğunuz o fiillerin çirkinliğini veyahut sonucunu idrak ettikten sonra, ondan tevbe ettiniz mi denildiğini bildirir. Müfessir, Hz. Yûsuf'un bu kelâmının, onları kınamak veya ayıplamak için değil, kendilerine acıdığı için onlara nasihat olarak ve kendilerini tevbeye teşvik etmek için söylediğini belirtir. Hz. Yûsuf'un, vahiy ve ilham yoluyla babasının öğütlemesine ve onları, kendisinin ve kardeşinin araştırılması için gönderdiğine vâkıf olmuş. Onların başka şeylerle iştilal

³⁵⁹ Yûsuf 12/88.

³⁶⁰ Yûsuf 12/89.

ettiklerini görünce, bu kelamı söylemiş olacağının da ihtimal dairesinde olduğunu beyan eder.

*“Yoksa sen gerçekten Yûsuf musun”, dediler. O da: ‘Evet Yûsuf’um ve bu da kardeşimdir. Allah bize lütufta bulundu. Zira kim kötülükten sakınır ve sabrederse, muhakkak Allah iyilikte bulunanların karşılığını boşa çıkarmaz dedi’.*³⁶¹ Müfessir: Hz. Yûsuf’un kardeşleri, *“Yoksa sen, gerçekten Yûsuf musun”* kelamını bunu yadırgadıkları ve şaşırtdıkları için söylediklerini zikreder. Bir görüşe göre de, Hz. Yûsuf’un konuşurken kardeşlerinin onu şeklinden ve davranışlarından tanıdıklarının zikredildiğini beyan eder. *“Ben Yûsuf’um bu da kardeşimdir”*. Hz. Yûsuf’un bu kelam ile onlara cevap verirken, kendini daha çok tanıtmak, kardeşinin şanını yüceltmek ve *“Siz Yûsuf’a ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz”*, cümlesiyle de anlatılanları tamam etmek için *“Bu da benim kardeşim”* cümlesini zikrettiğini beyan eder. *“Kim kötülükten sakınır ve sabrederse muhakkak ki Allah iyilik yapanların karşılığını boşa çıkarmaz”*. Bu cümlede, yani kim; bütün davranışlarında takva üzere olursa yahut kendi nefsinin Allah’ın gazabından korusa ve bu yolda zorluklara veya hüt nefsinin arzu ettiği günahlara karşı sabrederse, muhakkak Allah da iyilikte bulunanların karşılığını boşa çıkarmaz denildiğini bildirir.

*“Tallahi dediler: ‘Allah gerçekten seni bizden üstün kılmıştır. Biz kesinlikle hataya düşenlerdendik’. Dedi ki: ‘Bugün size karşı sorgulama, ayıplama yoktur. Allah sizi affetsin. O, merhamet edenlerin en merhamet edenidir’.*³⁶² Müfessir, âyetin tefsirinde: Kardeşleri, *“Tallahi”* Allah, gerçekten bahsettiğin üstün vasıflarla seni bize üstün kılmış ve bizim sana karşı gerçekten bilinçli bir şekilde günah işlemişiz. Bundan ötürü Allah seni azîz, bizi ise zelil eyledi demek istediklerini zikreder. Onların bu sözlerinin dolaylı olarak tevbe ve istiğfar ifade ettiğini bildirerek âyeti belâgat yönünden belirtir. *“Bugün size kınama yok”* cümlesinde yani *“Bugün bile”* sizi kınamak yok, başka günler nasıl olabilir. Bugün Allah sizi bağışlar denildiğini zikreder. *“O, merhamet edenlerin en merhametlisidir”* Allah Teâlâ, küçük günahları olduğu gibi büyük günahları da affeder ve tevbe edenin tevbesini kabul etmekle ona lütufta bulunur şeklinde cümleyi tefsir eder.

³⁶¹ Yûsuf 12/90.

³⁶² Yûsuf 12/91-92.

“Şu gömleğimi alın götürün de babamın önüne koyun ki, görür hale gelsin ve bütün ailenizi toplayıp bana gelin”.³⁶³ Bu gömleğin, o an sırtında olan gömlek olduğu veya Hz. İbrâhim’den miras kalan ve Hz. Yûsuf’un boynundaki muskada bulunup da kuyuda üstsüz kaldığında Cebrâîl’in ona giydirdiği gömlektir şeklindeki görüşleri zikreder. Hz. Yûsuf’un bu gömleği babasına göndermesini vahiy meleği Cebrâîl’in emir buyurduğunu. Yûsuf’a vahiyle: “Cennet rüzgârının nesimi, kendisi sebebi ile musibete uğramış olana isabet edince, mutlaka şifa bulacak” dendiğini belirtir. Müfessir, “Aile”den amacın, Hz. Ya’kûb ile ailesinden sayılan kadınlar ve çocukların olduğunu zikreder.

“Kafîle (Mısır’dan) ayrılmaya başladığı zaman babaları: ‘Doğrusu bana yaşlandı; ne dediğinin farkında değil demezseniz, kesinlikle ben Yûsuf’un kokusunu hissediyorum’ dedi”.³⁶⁴ Müellif: Allah Teâlâ’nın, gömleğe sinen Yûsuf’un kokusunu, Hz. Ya’kûb’a seksen fersahlık yerden aldırıldığını zikreder. Âyette³⁶⁵ Hz. Ya’kûb’un yanındakiler ona: “Senin Yûsuf’a olan gereğinden fazla sevginden, her zaman onu zikretmeden ve ona kavuşabilmeyi ümit ettiğinden dolayı sen hâlâ eski yanlışlığında-sın” demek istediklerini belirtir. Müfessir, Hz. Ya’kûb’un yanındakilerin Yûsuf’un öldüğünü zannettiklerini izah eder. “Nihayet müjdecî gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz görür oldu. Ya’kûb: ‘Muhakkak ki ben Allah hakkında sizin bilemediğinizi bilirim dememiş miydim’ dedi”.³⁶⁶ Müellif, âyette yani: Ya’kûb’un oğlu Yehuda müjdecî olarak nihayet gelip, gömleği Ya’kûb’un yüzüne koyduğunu veyahut onun kendisi, gömleği yüzüne koyduğunu belirtir.

Hz. Ya’kûb’un söylediği, “Sizin bilemediğiniz” ifadesinden amaçladığı; eğer ben hakikaten Yûsuf’un kokusunu duyuyorum cümlesi ise onun bu sözünün, Kenan ilinde yanında bulunan kişiler için olduğudur. Şayet Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin cümlesi ise, bu sözün oğulları için olduğunu “Muhakkak sizin bilemediğiniz şeyleri ben bilirim” ifadesine en uygun olanın da oğulları için olduğunu izah ederek âyeti belâgat yönünden belirtir. “Yûsuf’un kardeşleri dediler ki: ‘Ey babamız, (Allah’tan) bizim için günahlarımızın affını dile... Gerçekten biz hata edenler olduk’

³⁶³ Yûsuf 12/93.

³⁶⁴ Yûsuf 12/94.

³⁶⁵ “Onlar da: ‘Tallahi muhakkak ki sen, hâlâ geçmişteki yanlışlığında-sın’ dediler”.

³⁶⁶ Yûsuf 12/96.

dediler".³⁶⁷ Hatasını itiraf eden kimsenin, itham edilmemek ve kendisi için af istemek hakkı doğduğu için güya onların; Hz. Ya'kûb'un kendilerini affedeceğinden emin olduklarını. Bundan ötürü de onların, kendileri için af dilenmesi talebiyle yetindiklerini ve hatalarının itirafını da bunun içine sıkıştırmış olduklarını belirtir. "*Ya'kûb: 'Rabbimden sizin için bağışlanma dileyeceğim. Muhakkak ki O, çok affedendir, çok merhamet sahibidir' dedi*".³⁶⁸ Müfessir: Hz. Ya'kûb'un bu kelimada, kendisinin onları affettiğini üstü kapalı bir şekilde zikrettiğini 'icaz yönünden belirtir. Hz. Ya'kûb, duasının kabul vaktini yakalamak için onlara bağışlanma dilemeyi seher vaktine kadar, başka bir görüşe göre ise, cuma gecesine kadar ertelediği zikredilir. Bir görüşte ise, Hz. Ya'kûb'un bu kelimadan muradın, bu duayı devamlı bir şekilde yapacağı olduğu söylenir. Buna bağlı olarak Hz. Ya'kûb'un, yirmi küsur sene her cuma gecesi oğulları için bağışlanma niyazında bulunduğu belirtilir.³⁶⁹

3.2.7.5. Hz. Yûsuf'un Ana-Babasına Kavuşması ve Rüyasının Te'vili

Konuyla ilgili âyetleri müellif şöyle beyan ediyor: "*Onlar Yûsuf'un yanına girdikleri vakit; Yûsuf anne babasına sarıldı: '(İnşaAllah) Allah'ın dilemesiyle emniyet içinde Mısır'a hoşgeldiniz' dedi*".³⁷⁰ Hz. Yûsuf'un, karşılama yerine bir çadır kurduğunu; onların da orada Yûsuf'un huzuruna girdiklerini belirtir. Hz. Yûsuf'un da onları bağrına bastığını ve onlara inşaAllah, tüm sıkıntılardan ve kötülüklerden güven içinde Mısır'a girin, dediğini beyan eder.

Yûsuf sûresinin 100. âyetinde³⁷¹ müellif: Yani onlar hep birlikte Mısır'a geldikten sonra Yûsuf, kardeşlerine gösterdiği hürmetin, ağırlamanın ötesinde anne-babasına saygı olarak onları tahtına oturttu. Anne-babası ile kardeşleri, Yûsuf'u selâmlamak

³⁶⁷ Yûsuf 12/97.

³⁶⁸ Yûsuf 12/98.

³⁶⁹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 302-306.

³⁷⁰ Yûsuf 12/99.

³⁷¹ "*Anne ve babasını tahta oturttu. Hepsi ona saygı ile yere kapandılar. Dedi ki: 'Babacığım, işte bu önceden ki rüyamın tevilidir. Gerçekten Rabbim onu gerçek kıldı. Benimle kardeşlerimin arasına Şeytan fitne soktuktan sonra; beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirmekle bana lütfetti. Muhakkak ki Rabbim, dilediğini pek ince düzenleyip tedbir edendir. Muhakkak O, gerçekten bilen, hüküm sahibidir*".

üzere secdeye kapandılar denildiğini zikreder. Müellif: Ayağa kalkmak, el sıkışmak ve el öpmek gibi davranışların, yüceltme ve saygının ifadeleri olarak insanların arasında müteammim âdetlerden oldukları gibi, Hz. Yûsuf'un zamanına göre de secdenin; selamlamak ve iyi temenni de bulunmanın ifadesi olduğunu belirtir. Bir görüşe göre, bu secdenin; alını yere değdirmeden sadece eğilmekten ibaret olduğunu söyleildiğini. Lakin âyette “*Yere kapandılar*” ifadesinin kullanılmasının, bu görüşe mani olduğunu lugat ve nahiv yönünden beyan eder. Hz. Yûsuf'un kardeşleri ile arasını bozma fiilini “*Şeytan*”a dayandırmakla da hakikaten kardeşlerine fazlasıyla ihsanda bulunduğunu belirtir.

“*Rabbim, dilediği şeyi çok ince düzenleyendir*” cümlesinin yani Rabbim, dilediği kimse için dilediği şeyi güzellik ve kolaylıkla lütfeder, ihsan eder. Ne miktar zorluklar olursa da Allah'ın tedbirine göre gayet kolaylıkla hallolunur şeklinde olacağını zikreder. “*O, hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sahibidir*” cümlesinin ise yani gerçekten Allah her şeyi, özetle bütün meseleleri de bilir ve her işi hikmetinin mucibi gereği olarak ortaya koyar demek olduğunu belirtir. “*Rabbim! Sen bana mülkten ihsan ettin ve bana olayların yorumunu bellettin. Ey semayı ve arzı halkeden! Dünyada da, ahirette de velim sensin. Beni Müslüman olduğum hâlde vefat ettir ve salihlerin arasına ilhak et*”.³⁷² Rüya tabirinin Hz. Yûsuf'a öğretilmesinin, haddi zatında büyük bir nimet olduğu bilinse de, hükümdarlığın verilme işi ondan önce zikredildiği için, hükümdarlığın ondan daha büyük bir nimet olduğunu belirtir. “*Ey semayı ve arzı halkeden! Dünyada da, ahirette de velim sensin. Beni Müslüman olduğum hâlde vefat ettir ve salihlerin arasına ilhak et*” cümlesinde Hz. Yûsuf'un; yani ey gökleri ve yeri yoktan var eden Rabbim, dünyada da âhirette de her şeyimin mâliki sensin. Sen bana dünya nimetlerini tamamladığın bir zamanda Müslüman olarak canımı al ve mertebe ile şerefte beni atalarımın ilhak eyle demek istediğini beyan eder. Hz. Yûsuf'un da bu şekilde niyazda bulunduğu zaman Allah'ın, onu hoş ve temiz şekilde vefat ettirdiğini belirtir.³⁷³

3.2.8. Hz. Şuayb

Şuayb, Kur'ân'da “Medyen” ahalisine irsal olduğu zikredilen peygamberdir. Hz. Şuayb'ın soyu, ismi, peygamber olarak gönderildiği halk, Hz. Mûsâ ile ilişkisi ve

³⁷² Yûsuf 12/101.

³⁷³ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 306-308.

âkıbeti hususunda farklı rivayetler aktarılır. İbn Sa'd ile İbn Habîb, Hz. İbrâhim'in soyundan olduğunu belirterek ismini Şuayb b. Yevbeb b. Ayfâ b. Medyen b. İbrâhim şeklinde vermişlerdir. İbn Sa'd onun Hz. Sâlih'ten sonra, Hz. Mûsâ ve Hârûn'dan önce gönderildiğini aktarır.

Şuayb'ın ismi Kitâb-ı Mukaddes'te bulunmaz. "Ahd-i Atîk" te Hz. Mûsâ'nın yardımında bulunduğu kızların babası "Yithro" şeklinde adlandırılır. İslâm literatüründe Hz. Şuayb'ın risâlet görevini yaptığı yerin Hûd ve Sâlih peygamberlerin yeri gibi Kuzevbatı Arabistan ve Akabe körfezinin doğu kıyıları olduğuna inanılır.

Kur'ân'da Şuayb ismi on bir mahalde zikredilmekte, gönderildiği kavmin ismi ise Eyke ve Medyen şeklinde zikredilir. Kur'ân'da Medyen, çoğunlukla kavim biçiminde zikredilir. Medyen halkının dehşetli bir ses ve zelzeleyle, Eyke topluluğunun ise "Gölge günü" azabıyla ortadan kaldırıldığı malumatından yola çıkarak bazı ulema Şuayb'ın Medyen ve Eyke halkına iki kez peygamberlikle görevlendirildiği savını ileri sürmüşlerdir.³⁷⁴

Hz. Şuayb'ın kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de A'râf, Hûd, Şuarâ ve Ankebût sûrelerinde geçmektedir.

3.2.8.1. Hz. Şuayb'ın Kavmini İkazi

Ebüs-suûd konu ile alakalı zikredilen âyetlerden Hûd sûresinin 84. âyetini³⁷⁵ şöyle tefsir ediyor: "Medyen" kelimesi; İbrâhim'in oğlu Medyen yahut galebe yolu ile kabilenin ismi veyahut Medyen halkı olabileceğini zikrederek, Medyen'i; bu zatın kurduğu ve bundan dolayı onun isminin verildiği şehir olarak da belirtir. Şuayb'ın onlara kardeşliğinin soy kardeşliği olduğunu belirtir. Şuayb, "Mîkîl'in oğlu, o da Yeşcur'un, o da Medyen'in oğlu" şeklinde zikreder. Hz. Şuayb'ın, kavmine hitabı çok iyi olduğu için, kendisine "Peygamberlerin hatibi" denildiğini zikreder. Müfessir, "Ölçmeyi ve tartmayı noksan yapmayın. Ben sizi bir hayır ve bereket içinde görüyorum" cümlesi-

³⁷⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't- Târîh*, C.1, 119-120; İbn. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.1, 183-191; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 19; Mehmet Ümit, "Şuayb", *DİA*, C.39, TDV, 2010, 222-223.

³⁷⁵ "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı göndermiştik de kavmim demişti: 'Allah'a ibadet edin, ondan gayri bir mabudunuz yoktur. Ölçmeyi ve tartmayı noksan yapmayın. Ben sizi bir hayır ve bereket içinde görüyorum. Bununla beraber hileye devam ederseniz, ben, sizi kuşatacak olan bir günün azabından korkuyorum".

nin tefsirinde: Allah'ın önce onlara dinin temel ilkesini ve mükelleflere ilk vacip olan şeyi emrettikten sonra bu cümlede de kendilerine onların sürekli olarak alışkanlık edindikleri eksik tartıp fazla almak umdesini yasakladığını belirtir.

Müellif, Hz. Şuayb'in: İnsanların haklarını eksik vermek için ölçmeyi ve tartmayı noksan kullanmaya girişmeyin. Çünkü sizi bol servet içinde görüyorum, bundan ötürü bu servet içinde olmanız buna imkân bırakmamakta olduğunu zikreder. Yahut ben sizi Allah'ın nimeti içinde görüyorum. Bu nimetin hakkı ve şükürü olarak siz buna, haksızlık ve insanlara üstünlük taslamak ile mukabele etmemelisiniz. Yahut da ben sizi hayır içinde görüyorum, siz bu hayrı daima içinde bulunduğunuz şer ile izale etmeyiniz. Devamla eğer siz bu yaptıklarınızı sona erdirmezseniz, ben sizin için o denli bir azaptan korkuyorum ki, sizden hiç kimse ondan kurtulamayacaktır şeklinde açıklamak istediğini belirtir. *“Ben, sizi kuşatacak olan bir günün azabından korkuyorum”*. *“Azap”*tan muradın, kıyamet gününün azabı yahut tamamen mahvedici olan azap olduğunu zikreder. Bu cümlenin, geçen olumlu ve olumsuz her iki emrin de nedeni mahiyetinde olabileceğini belirtir.

“Kavmim, ölçmeyi ve tartmayı adaletli olarak tastamam yerine getirin, insanların hakkını eksiltmeyin. Bozguncular olarak arzda taşkınlık yapmayın”.³⁷⁶ Müellif, *“Kavmim, ölçmeyi ve tartmayı adaletli olarak tastamam yerine getirin”* cümlesinin tefsirini: Ölçüyü ne eksik ne de fazla kullanın. Çünkü kendi malından başkası için ölçerken ve tartarken fazla vermek, övülmeye layık ise de ölçü ve tartı aletlerinde fazlalık desisesi yapmak da başkasının hakkını eksik vermek gibi sakıncalı olacağı şeklinde belirtir. Daha önce ölçü ve tartının eksik tartılmaması emredildikten sonra burada da her ikisinde adaletin açık bir şekilde emredilmesi, insanları adaleti tam olarak tahakkuk ettirmeye ve hakları eksiltmemeye ziyadesiyle yönlendirmek için olduğunu belirterek cümleyi âyetlerin mâna ilişkisi yönünden belirtir. Bir de şu noktaya dikkat çekmek için o da; onların sadece hakları eksik vermekten vazgeçmelerinin yeterli olmadığı, fakat bozdukları ve haksızlıklarına ölçü ve düşmanlıklarına kanun yaptıklarını da düzeltmeleri gerektiğini zikreder.

“İnsanların hakkını eksiltmeyin”. Yani insanların ölçü, tartı ile satın aldıkları şeyleri, ölçü, tartının eksik olmaları ve adaletli olmamaları sebebi ile noksan vermeyin denildiğini belirtir. Bu hususun, daha önceki emirler ışığında anlaşıldığı halde burada açık

³⁷⁶ Hûd 11/85.

bir şekilde zikredilmesinin, hakların eksik verilmesine ilişkin zikredilen korkutmadan sonra, buna fazlasıyla değer atfetmek ve hakların ödenmesini özendirmek için olduğunu belirterek belâgat yönünden izah eder. “*Bozguncular olarak arzda taşkınlık yapmayın*”. Çünkü yeryüzünde “*Taşkınlık*” yapmak demek hırsızlık, yol kesmek ve çapulculuk yapmak demek olduğunu. Ancak bu âyette “*Bozguncular*” olarak zikredilmesinin faydasının, Hızır’ın gemiyi delmesi ve o çocuğu öldürmesi gibi, düzeltme maksadıyla yapılanları bundan ayrı tutmak için olduğunu belâgat yönünden belirtmektedir. Bir görüşe göre, yani ahiret hayatınızı ve dinî hayırlarınızı mahvederek bozgunculuk yapmayın dendiğini zikreder.

“*Eğer inanan insanlar iseniz, Allah’ın helâlinden size bıraktığı kâr sizin için en hayırlısıdır. Sonra ben sizi, çirkin işlerden koruyacak bekçiniz değilim*”.³⁷⁷ Müellif âyetin tefsirinde: Yani siz haramlara girmekten beri kaldıktan sonra Allah’ın size bıraktığı helal kazançlar, sizin başkasının hakkını noksan verip kendi hakkınızı ise fazla almakla toplayacağınız kazançtan daha hayırlıdır denildiğini. Çünkü bu kazanç, savrulan toz gibi hatta siz onda hayır olduğunu savsanız da bütünüyle şerdir. Ancak bu sizin mü’min olmanıza bağlıdır. Zira bunun daha hayırlı olması, felahı ve mükâfatı gerektirmesiyle olduğunu, bunun ise mecburi olarak iman etme şartına bağlı olduğunu belirtir.

Âyette geçen “*Allah’ın bıraktığı*” şeyin itaatler olduğu savını ileri süren bir görüşün de olduğunu zikreder. “*Ben sizi, çirkin işlerden koruyacak bekçiniz değilim*”. Yani ben sizin amellerinizi gözetip onların karşılığını verecek değilim. Ben ancak nasihat ile tebliğ ediciyim ve bunda mazeretliyim çünkü sizi ikaz ettim. Bunun için hiçbir himmetimi de esirgemedim. Yahut siz yaptığımız kötülükleri bitirmediğiniz takdirde Allah’ın nimetlerini tutacak değilim anlamında olduğunu açıklamıştır. “*Ey Şuayb: ‘Babalarımızın taptıkları putları bırakmamızı ya da mallarımızda dilediğimiz gibi davranmaktan vazgeçmemizi sana yöneldiğin mi emrediyor. Doğrusu sen yufka yürekli ve reşîd bir adamsın dediler*”.³⁷⁸ Hz. Şuayb’in, onların putlara tapmamalarını da ihtiva eden ve yalnız Allah’a ibadet etmeleri emrine onlar bu şekilde karşılık verdikleri. Şuayb’in kavmi, cevaplarında da o kadar haddi aşmışlar ki dalâletin en uç derekesine vardıklarını belirtiyor. Nitekim onların, bu emri zikreden vahyi inkâr et-

³⁷⁷ Hûd 11/86.

³⁷⁸ Hûd 11/87.

mekle iktifa etmeyip bu emrin; akıl ve izan işi olmadığını, vesvese ve cinnet akibetlerinden olduğunu iddia ettikleri. Sorularını bunun üzerine bina ederek alay yoluyla: Vesvese akibetlerinden ve delilerin işlerinden olan namazın mı bizim babalarımızdan bize miras kalan putlara tapmayı terk etmemizi emrediyor dediklerini ifade ediyor.

Müfessir: Hz. Şuayb'den zuhur eden, Allah'a ibadet emri ile diğer dinî hükümler olduğu halde, onlar bu sözlerinde kendilerini memur saydıkları. Çünkü Hz. Şuayb'ın kendiliğinden onlara bunu emretmediğini, Allah'tan aldığı vahiy ile bunu emrettiğini ve vahyi kendilerine tebliğ etmekle görevli olduğunu onlara bildirdiğini. Onlarsa, peygamberlik hükümleri içerisinde emri namaza tahsis ettiklerini, zira Şuayb'ın çok namaz kılmakla meşhur olduğunu zikreder. Onlar, Şuayb'ın namaz ikame ettiğini gördüklerinde gözleriyle birbirlerine işaret edip gülüşmekte oldukları, bundan sebep sair dinî ilkeler içerisinde namaz onların maskarası haline geldiği şeklinde izah eder.

Müfessir, onların: *“Mallarımızda istediğimizi yapmayı”* Hz. Şuayb'ın, hakları yerine getirmeleri ile ölçü ve tartıda adaleti gerçekleştirmelerine ait emrine yönelik cevabı, bu söz ile verdiklerini belirtiyor. Yani senin namazın mı, bizim mallarımızı istediğimiz gibi fazla veya noksan verip almayı bırakmamızı emrediyor şeklinde dediklerini bildiriyor. *“Doğrusu sen yufka yürekli ve reşid bir adamsın”* kavminin, Hz. Şuayb'ı bu iki vasıf ile vasıflandırmalarının, alay yollu dediklerini asıl kasıtlarının ise, kendilerini bu vasıfların zıtları ile vasıflandırmak olduğunu belirterek âyeti 'icaz yönünden beyan eder.

Hûd sûresinin 88. âyetinde³⁷⁹ müellif: Şuayb'ın kavmi, onun emir ve yasaklara ilişkin sözlerini dayanaksız addetmelerine karşın Şuayb da, Allah'ın kendisine verdiği peygamberliği ve hikmeti kesin delil olarak onlara ifade ettiğini belirtir. Hz. Şuayb'ın kesin bir delile dayandığı kati iken, bunu zahiren kuşku bildiren şart cümlesiyle zikretmesinin, daha önce benzerlerinde bahsedildiği gibi tartışmada güzelliği ve muhatapların durumunu gözetmek için olduğunu bildirerek âyeti belâgat yönünden izah

³⁷⁹ *“Şuayb: ‘Kavmim deyin bakalım, ya Rabbimden kesin bir beyyine üstüneysem ve tarafindan bana güzel rızık vermişse, size aykırı hareket etmekle, sizi alıkoyduğum şeylere, kendim düşmek istemiyorum. Takatim el verdiğince sizi ıslah etmek istiyorum. Zaten muvaffakiyetim yalnız Allah'ın nusretiyledir. Ben yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim' dedi”.*

eder. Burada “Güzel rızık”tan muradın, yine peygamberlik ve hikmet olduğunu, onların da bu şekilde ifade edilmelerinin, peygamberlik ile hikmetin, kesin delil olmakla birlikte aynı zamanda güzel rızık olduklarına da dikkati çekmek için bu şekilde zikredildiğini beyan eder.

Müellif, “Ben sizi men ettiğim şeylerin tersini uygulayarak size ters düşmek istemiyorum, gücüm yettiğince sizi düzeltmek istiyorum” cümlesinde Hz. Şuayb’ın: Adaletsiz ölçü ve tartıyı size yasaklamaktan maksadım, sizi bundan vazgeçirdikten sonra size muhalefet ederek kendim de bu adaletsizliği yapmam değil. Bilakis benim bu emir ve yasaklardan yegâne maksadım, gücüm yettiği kadar öğütlerim ve nasihatlerimle sizi ıslah etmek demek istediğini belirtir. Buradaki “Gücüm yettiği kadar” kaydının, Hz. Şuayb’ın kısmi düzeltme ile yetinmediğini anlatmak için zikredildiğini, yoksa kendi imkânında olmayan düzeltmeyi amaçlamadığını belirtmektedir.

“Muvaffakiyetim yalnız Allah’ın nusretiyledir” bu cümlede Hz. Şuayb’ın: Benim fırsatını gözettiğim ıslahınızı başarabilmem, ancak Allah’ın tevfiğiyle mümkün olabilir. Islahı yaratan ancak Allah’tır. Ben ise ancak onun görünen unsurlarımdım. Benim yapıp yapmadığım bütün fiillerimde hakka ve doğruya başarı sağlamam, ancak Allah’ın hidayeti ve tevfiği ile olabilir demek istediğini izah eder. “Ben sadece O’na tevekkül ettim ve yalnız O’na döneceğim” bu ifadenin zatî ve fiilî tevhide alamet olduğunu bildirerek, yani “Ben bütün fiillerimde bütün varlığımla yalnız Allah’a dönerim” demek olduğunu belirtir. Tevekkül için geçmiş fiil zamanı kullanıldığı halde dönmek için gelecek fiil zamanının kullanılmasının, bunun sürekliliğini anlatmak için olduğunu nahiv yönünden belirtmektedir.

“Ey kavmim bana karşı olmanız, Nuh halkının, Hûd halkının yahut da Sâlih halkının başlarına gelenlerin benzerinin sizin başınıza da getirmesin. Lût kavmi de uzak değil sizden”.³⁸⁰ Müfessir, âyette: Sizin bana olan düşmanlığınız, sakın ola ki Nûh kavminin başına gelen tufânda boğulma akıbeti yahut Hûd kavminin başına gelen fırtına akıbeti gibi veyahut da Sâlih kavminin başına gelen korkunç sayha ve sarsıntı akıbeti gibi size de bir musibet getirmesin denilmek istendiğini zikreder. Bu ilâhî ifadenin, hakikatte en güzel ve müthiş bir üslupla, kâfirlerin Hz. Şuayb’e düşmanlık etmelerini men ettiğini bildirmektedir.

³⁸⁰ Hûd 11/89.

“*Lût kavmi de sizden irak değildir*” cümlesi: Yani zaman veya mekân olarak Lût kavmi de sizden uzak değildir demektir. Yahut Lût kavmi de küfür ve günahlar bakımından sizden uzak değildir şeklinde olduğunu belirtir. Bu durumda onların başına gelen akıbetin, sizin başınıza da gelmesi hiç de uzak bir ihtimal değildir anlamında olacağını beyan eder.

“*Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra ona tövbe ediniz. Muhakkak ki Rabbim çok esirgeyen, çok severdir*”.³⁸¹ Hz. Şuayb’ın onları, yaptıklarının kötü akıbeti ile ikaz ettikten sonra, içinde zorlanmakta oldukları azgınlıklarından döneceklerini bekleyerek kendilerini bağışlanma dilemeye ve tevbeye yöneltmek istediğini söyler. “*Muhakkak ki Rabbim çok esirgeyen, çok severdir*” Şuayb: Muhakkak ki benim Rabbim, tevbe edenler hakkında azim merhamet sahibi ve kendisini sevene lütfu ve ihsanı gayet geniştir. Bu cümlenin bağışlanma dilemek ile tevbe emrinin sebebi ve onları teşvik etmek için olduğunu zikrederek âyeti belâgat yönünden belirtir.³⁸²

3.2.8.2. Kavminin Hz. Şuayb’ı Tehdidi ve Helak Olması

Ebüs-suûd konu ile ilgili âyetleri şöyle açıklar: “*Dediler ki: ‘Ey Şuayb, senin dediklerinden birçoğunu anlamıyoruz, seni de içimizde hakikaten zayıf görüyoruz. Eğer arkanda saydığımız aşiretin olmasaydı, kesinlikle seni taşıyarak öldürürdük. Zaten sen bizce itibarlı biri değilsin*”.³⁸³ Şuayb’ın kavminin, yani apaçık gerçek beyyinelelerini en mükemmel bir şekilde kendisinden işittikleri, çareler bitip, mazeretler tükendikten sonra ve doğru yoldan sapıp düşmanlık yolunda ilerlemekten başka onunla tartışmak için bir yol bulamadıkları. Bunun üzerine de; senin dediklerinin çoğundan ne demek istediğini anlamıyoruz, demek istediklerini beyan eder.

Müfessir: Nitekim kati beyyinelerle susturulanların huyu bu olup, onlar apaçık delillere bağırıp çağırarak ve sövmekle karşılık verdiklerini. Böylece onlar, Şuayb’ın çeşitli öğütlerini, ilim ve irfan içeren sözlerini, mânası anlaşılmayan sözler türünden sayıp üstü kapalı olarak da Şuayb’ın öğüt ve sözlerinin en büyük cezayı gerektirdiğini bildirdiler. Bundan dolayı onların; biz seni aramızda zayıf olarak görüyoruz. Bize bir zarar veya fayda vermek, bir şeyi gerçekleştirmek veya def etmek kuvvet ve kud-

³⁸¹ Hûd 11/90.

³⁸² Ebüsuûd, *İrşâd*, C.4, 231-235.

³⁸³ Hûd 11/91.

retinden mahrum görüyoruz dediklerini belirtir. Onlar, “Eğer senin aşiretin olmasa, seni mutlaka taşlardık”. Yani, eğer biz senin aşiretinin hatırını gözetmeseydik. Seni mutlaka taşlardık denildiğini, yoksa senin o aşiretin bize mani olmasa, seni bize karşı savunmasa şeklinde olmadığını bildirir. Yani onların; bizim seni taşlamaktan imtina etmemiz. Bizim dinimizde sağlam duran, seni bize tercih etmeyen ve sana ittiba etmeyen aşiretine hürmeten dedikleri şeklinde beyan eder.

“Şuayb, dedi ki: ‘Ey kavmim, aşiretim size Allah’tan daha mı güçlü ve karşı konulmaz ki, O’nu arkanızda, unutulmuş bir şey edindiniz. Muhakkak ki Rabbim sizin yaptıklarınızı kuşatmıştır’”.³⁸⁴ Onların bu büyük sözlerinden gayelerinin; Şuayb’in Rabbi tarafından verilmiş apaçık bir beyyine üzerinde olması ve Allah’ın katından destek bulması. Yalnız O’ndan muvaffakiyet dilemesini ve yalnız O’na tevekkül etmesinin gereği olan ilâhî kuvvet ve izzete sahip olmasını tanımamak ve itibar etmemek olduğundan ötürü Hz. Şuayb’in de onlara bu meâlde geçen şekliyle karşılık verdiğini. Şuayb’in; çünkü sadece Allah’tan kuvvet alan bir kimseyi hor görmek, Allah’ı hor görmek sonucuna varacağı şeklinde zikrettiğini belirterek âyeti ‘icaz yönünden açıklar.

“Muhakkak ki Rabbim sizin yaptıklarınızı kuşatmıştır” Hz. Şuayb’in; benim Rabbim muhakkak ki sizin yapmakta olduğunuz kötü amelleri ve başlıca O’nun tarafını kollamamanızı sınırsız ilmiyle kuşatmış. Siz onları tamamen unutmuş addetseniz de onlardan hiçbir şey kendisine gizli kalmaz. Şu halde Allah, kesinlikle o amellerinizin cezasını verecektir dediğini bunun üzerine müfessir: Şuayb’in bu ifadesinin ret ve yalanlama anlamında da olabileceğini belirtmiştir.

“Ey kavmim, imkânınızın elverdiğini yapın, ben de işimi yapıyorum. Kime kendisini aşağılatıcı azabın geleceğini ve kimin yalancı olduğunu göreceksiniz. Siz gözetleyip durun, ben de sizinle birlikte gözetleyeceğim”.³⁸⁵ Yani, Hz. Şuayb onların küfürde direndiklerini, içinde buldukları günahlardan caymamalarını, kendisini aşağılamalarını ve hatta aşireti olmasa, kendisini taşlamaya bile kararlı olduklarını belirterek. Kavminin çok büyük işlere cüret gösterdiklerini görünce, gözdağı vermek yoluyla onlara: Siz olanca gayretlerinizle elinizden geleni yapın. Ben de Allah’ın bana vereceği her türlü takviye ve başarı ile elimden geldiğince vazifemi yerine getireceğim

³⁸⁴ Hûd 11/92.

³⁸⁵ Hûd 11/93.

dediği şekilde izah eder. Şuayb'in bu sözlerinin nedeni; onların güçlü oldukları ve onların arasında kendisinin kuvvetli olmayan bir aciz olduğu yönündeki iddialarını geri çevirmek için böyle dediğini. Yahut da sizin içinde bulunduğunuz inkâr, bana olan düşmanlığınızda ve diğer hayırsız amellerinizde sebat edin. Bana zarar vermek, bana karşı tutduğunuz kötü niyetinizi gerçekleştirmek için bütün gayretlerinizi harcayın, şeklinde dediğini belirtir.

“Kime kendisini aşağılatıcı azabın geleceğini ve kimin yalancı olduğunu göreceksiniz” Müfessir: Hz. Şuayb'in, azabı rezil etmek vasfıyla nitelendirmesinin, onların kendisine vadettikleri taşlama işine tariz olduğunu belirtir. Çünkü taşlamanın azap olmakla birlikte aynı zamanda açık bir rezillik olduğunu, ancak büyük bir günahın onu gerektireceğini beyan eder. Hz. Şuayb'in, yalancının kim olduğunu yakında bileceksiniz şeklindeki sözlerinin; onların, kendisine vadettikleri taşlamaya gücünün oldukları iddiasında bulunmalarında, Şuayb'in kendisine acizlik, değersizlik isnat etmelerinde ve aşiretini gözetmeleri iddialarında yalancı olduklarına bir dokundurma olduğunu bildirerek zikredilen cümleyi belâgat yönünden belirtir. *“Siz gözetleyip durun, ben de sizinle birlikte gözetleyeceğim”* yani siz, benim söylediklerimin sonucunu bekleyin; ben de sizinle beraber bunu beklemekteyim denildiğini beyan ederek, ben de sizinle birlikte ifadesinin ek edilmesinin, Hz. Şuayb'in kendine olan öz güvenini gösterdiğini belirtmektedir.

*“Emrimiz gelince Şuayb'ı ve onunla beraber inanmış olanları, tarafımızdan bir rahmet sayesinde kurtardık. O zalimleri ise, şiddetli titreşimli bir gürültü yakaladı da evlerinde çöküp helâk oldular”.*³⁸⁶ *“Emrimiz gelince”* demek azabımız gelince yahut azabımızın vakti gelince, demek olduğunu bildirmektedir. Burada Allah tarafından ihsan edilen rahmetin, O'nun tarafından başarılı kılındıkları iman yahut O'nun tarafından kendilerine ihsan edilen merhamet olduğunu bildirmektedir. Cebrâîl'in dehşetli bir sayha ile onlara gürlediği, onların da hemen helâk oldukları şeklinde bir görüşe yer verir. Hz. Şuayb ve onunla birlikte iman edenlerin kurtarılmasının, kavminin helakinden önce bahsedilmesi, kurtarılmaya daha fazla önem atfedildiğini belirtmek ve ilâhlığın icabı olan “Rahmetin”, onların günahlarının icabı sonucu ortaya çıkan

³⁸⁶ Hûd 11/94.

“Gazaptan” önce geldiğini göstermek için olduğu şeklinde açıklayarak âyeti ‘icaz yönünden beyan eder.³⁸⁷

3.2.9. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn

Hz. Mûsâ Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet’te önemli bir yeri olan nebîdir. Mûsâ’nın hakkında “Ahd-i Atîk” ve “Ahd-i Cedîd” de bazı yönden malumat olmakla beraber onunla alakalı yegane literatür Tevrat ve Kur’an’dır. Hayatını geçirdiği döneme ilişkin başka literatürlerde Mûsâ’dan söz edilmemektir. Kitâb-ı Mukaddes’te Mûsâ haricinde bu isme haiz olan gayrı bir şahıs zikredilmemektedir. Hz. Mûsâ Tevrat’ta nebîlerin en büyüğü şeklinde zikredilir.

Mûsâ, Kur’ân’ın otuz dört sûresindeki yüz otuz altı yerde zikredilen, Kur’ân’da ismi en fazla geçen peygamberdir. Kur’ân ve hadislerde, geçmiş nebîler içerisinde zatından en fazla bahsedilen nebî ve resuldür. Kur’ân’da Mûsâ’nın soyu zikredilmemekte, sair İslâm literatüründe ise soyu “Mûsâ b. İmrân b. Kahes b. Lâvi b. Ya’kûb veya Mûsâ b. İmrân b. Yeshur b. Kahes b. Lâvi b. Ya’kûb” olarak bilinmektedir. Kur’ân, İsrâiloğulları hususunda anlaşmazlık içerisinde olduğu hadiselerin birçoğunu zikretmekte,³⁸⁸ bu bağlamda Mûsâ ile Firavun’un haberlerinden bir bölümünü gerçek şekliyle nakletmektedir. Kur’ân’da Mûsâ’ya yönelik bildirilen malumatlar önemli çapta Tevrat’la benzerlik göstermekte ve İslâm literatüründe bulunan malumatların birçoğu Yahudi kaynaklarında da vardır.³⁸⁹

Hz. Hârûn; Mûsâ’nın kardeşi, ona yardımcı seçilmiş ve peygamber olarak İsrâiloğulları’na gönderilmiştir. “Hârûn” lafzının kaynağı hakkında malumat bulunmamaktadır. Tevrat’ta “Aharon” biçiminde kaydedilen kelimenin Filistin Süryanicesinden Arapçaya geçtiği düşünülmekte ve “Parlayan” anlamında olabileceği söylenmektedir. Hârûn Tevrat’ta da fazla yer almamakta ve Hz. Mûsâ’nın yanında ikinci planda kal-

³⁸⁷ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.4, 235-237.

³⁸⁸ en-Neml 27/76.

³⁸⁹ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t- Târîh*, C.1, 130-135; İbn. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C.1, 237-319; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C.1, 19-27; Harman, “Mûsâ”, *DİA*, C.31, TDV, 2006, 207-213.

maktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi yerde ismi geçmekle beraber hayatı ve yaptıkları ile ilgili fazla bilgi bulunmayan Hârûn umumiyetle Hz. Mûsâ ile zikredilmektedir.³⁹⁰

Hz. Mûsâ ve Hârûn’un kıssası Kur’ân-ı Mübîn’de; Bakara, Mâide, A’râf, Yûnus, Kehf, Tâhâ, Şuarâ, Neml, Kasas, Mü’min ve Naziât sûrelerinde geçmektedir.

3.2.9.1. Hz. Mûsâ’nın Ateş Görmesi ve Allah ile Mükâlemesi

Ebüsuûd, konu ile ilgili âyetleri şu şekilde tefsir eder: “*Mûsâ’nın haberi sana geldi mi*”?³⁹¹ Mûsâ’nın hayatının, Peygamberimize nakledilmesinin nedenini; peygamberliğin ağır yükünü taşıması ve elçilik hükümlerinin tebliğinde karşılaştığı güçlüklerle sabretmesi ve teselli bulması için şeklinde yorumlamıştır. “*Hani bir ateş görmüştü de ailesine: ‘Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm oraya gidiyorum. Umarım ondan size bir kor ateş getiririm yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum’ demişti.*”.³⁹² Müfessir: Hz. Mûsâ annesi ve kardeşinin yanına gelmek için Hz. Şuayb’den müsaade istedi ve izin aldıktan sonra ailesi ile yola çıktı. Şam hükümdarlarından korktuğu için normal yollardan yürümüyordu, farklı yolları tercih ediyordu. Lakin Tûr Dağının batı tarafında bulunan Tuvâ vadisine varınca, yolunu kaybetti. Koyunları da etrafa dağıldı ve yanında suyu da bulunmuyordu. Karanlık bir kış gecesi idi ve kar yağıyordu. Bu gece ise bir cuma gününe tekabül ediyordu, işte o gece orada Hz. Musa’nın karısı bir çocuk doğurdu. Hz. Mûsâ, ateşi bir an evvel yakmak için çakmağını çakmaya çalışıyordu. Bu esnada, Tûr’un sol yanında bir “Ateş” gördü şeklinde zikredildiğine yer verir.

Bundan ötürü ehline, siz; yerinizde durun dediğini zikrederek yani Hz. Mûsâ, kendisi ateşin yanına doğru giderken, ailesinin kendisini takip etmemesini, orada beklemelerini emrettiğini. Yoksa başka bir yöne gitmemeleri için bunu kastetmediğini zikreder. Müellif, zira bunun, akla gelebilecek bir şey olmadığını belirir. Hz. Mûsâ’nın, bu emri ile karısına, çocuğuna ve hizmetçisine hitap ettiğini beyan eder. Âyette geçen “*Rehber*”den (ateşin yanında bir rehber bulurum) kasıt, din işlerine rehberlik edebilecek bir rehberdir. Zira iyi kulların düşünceleri, her zaman din işleri ile meşguldür; hiçbir şey onları bundan uzaklaştırmaz. “*Ateşin yanına varınca, ona şöyle denildi:*

³⁹⁰ Harman, “Hârûn”, *DİA*, C.16, TDV, 1997, 254-256.

³⁹¹ Tâhâ 20/9.

³⁹² Tâhâ 20/10.

Ey Mûsâ".³⁹³ Müfessir: İbn Abbas'tan; Hz. Mûsâ, yeşil bir ağaç gördü. Bu ağacı kökünden başına dek bembeyaz bir ateş çevrelemiş ve ağaç fazlasıyla büyük bir ışık saçıyordu. Hz. Mûsâ, orada bir müddet durdu ve bu ateşin şiddetli ışığından, ağacın da şiddetli yeşilliğinden şaşkınlıklar içerisinde kaldı. Ne ateş ağacın yeşilliğini geçersiz kılıyordu, ne de ağacın bol suyu, o şiddetli ışığı azaltabiliyordu şeklindeki rivayetini verir.

Müellif: Ateş dört çeşittir derler. Bir çeşidi hem ışığı var hem de yakması var. Bu, dünya ateşidir. Bir çeşidi de ışığı da yok yakması da yok. Bu ise yaş ağaçların içerdiği ateştir. Bir çeşidi de ışığı var olan, yakması yok olan. Bu da Hz. Mûsâ'nın gördüğü ateştir. Bir çeşidi de yakması vardır, ışığı yoktur buyurmuştur. Bu da cehennem ateşidir. Rivayet olunur ki, o ağaç, böğürtlen ağacı idi. Diğer bir görüşe göre de sakız ağacı idi. "*Şüphesiz ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuva'dasın*".³⁹⁴ Hz. Mûsâ'ya seslenilince, Mûsâ: Konuşan kimdir, dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ben senin Rabbinim, buyurdu. O sırada İblîs; belki bu işittiğin, şeytanın sözüdür diye vesvese verdi. Hz. Mûsâ'nın ise: Ben bunun Allah'ın kelâmı olduğunu biliyorum; zira ben bu kelâmı bütün yönlerden ve bütün bedenimle işitiyorum dediği rivayeti verir.

Hz. Mûsâ'nın kelâmı, gerçeğin ta kendisidir; zira böyle olmayan bir sesi işitmek, ancak Allah'ın sesinin kendisi değil, O'nun eserlerindedir demiştir. Hz. Mûsâ'ya, ayakkabılarını çıkarması emredildi, çünkü yalın ayak olmak, tevazu ve edebe daha uygundur. Bunun içindir ki, eski zamanda büyük zatların, Kâbe'yi yalın ayak tavaf ettiklerini belirtir. Diğer başka görüşe göre ise, o kutsal vadi ile bereketlenmek için ayaklarının o toprağa temas etmesi için böyle emredildi. Bir başka görüşe göre ise, kalbini, ailenden ve maldan arındır, demek olduğunu zikreder. "*Ben seni peygamber olarak seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle. Muhakkak ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O halde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl*"³⁹⁵ Müfessir: İlâhlığın Allah'a mahsus olması, ibadeti O'na tahsis etmeyi lazım gerektirmektedir. Namaz da bir ibadet olduğu halde, sadece onun ayrıca zikre tahsis edilmesi, diğer ibadetlerden faziletli olmasından ötürüdür. Zira namazda, mâbud

³⁹³ Tâhâ 20/11.

³⁹⁴ Tâhâ 20/12.

³⁹⁵ Tâhâ 20/13-14.

anılmakta ve hem kalp hem de dil O'nun zikriyle birlikte olmaktadır. Bunun içindir ki, beni anmak için denilmiştir. Zira Allah'ın zikri, lâıyk veçhile mücerret ibadet ve namaz zımında gerçekleşmektedir. Yahut zikrimi hâlis kılmak için, sadece benim rızamı talep etmek için, ona hiç riya bulaştırmadan ve başka bir amaç gütmeyen namaz kıl, demek olduğunu belirtir. *“Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecektim”*.³⁹⁶ Bu kelâmı, ibadet ifasının ve namaz kılmanın zarurî olmasının nedenini açıklamaktadır şeklinde gramer ve nahiv yönünden ifade etmiştir. Kıyametin kopmasının, gelecektir şeklinde ifade edilmesi, onu, kesin ve muhataplara doğru gelmekte olan bir hâdis olarak göstermek gayesi ile gerçekleşeceğini tahkik etmek içindir.

Eğer İlâhî bir lütfu kerem olmasa ve onların mazeretlerinin önünü kapatmak için olmasa, kıyametin vaktini gizli tuttuğum gibi geleceğini de gizleyecektim. Yahut herkesin, yapmış oldukları şeyin bedelini bulması için nerede ise, kıyameti gerçekleştirecektim. Zikredilen âyetin meâlinde geçen *“Herkesin işlemekte olduğu”* şeyden, mutlak amelin de kastedildiğini belirtmiştir. *“Buna inanmayan ve nefsinin isteğine uyan kimseler seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helak olursun”*.³⁹⁷ Bu âyetin tefsirini şöyle ifade etmiştir: Kıyamete inanmayan ve nefsinin hissi ve fani arzularına tabi olan kimseler, sakın seni kıyamete imandan ve kıyameti hatırlamaktan ve gözetmekten alıkoymasınlar. Aksi hâlde helâk olursun. Çünkü kıyametten ve onun azabından kurtaran amellerin tahsilinden gafil kalmak, ister istemez, helaki gerekli kılmaktadır. Bu emir, Hz. Mûsâ'nın heyecanına heyecan katmak ve onun aşkını alevlendirmek içindir. Yoksa bunun tersi Hz. Mûsâ hakkında asla düşünülemez. Bu emir, zahire göre her ne kadar kâfirlerin Hz. Mûsâ'yı, kıyamete inanmaktan ve onu düşünmekten alıkoymalarını önlemek için ise de hakikatte en belîğ ve kuvvetli şekilde, kendi kendine de bu duruma düşmekten onu alıkoymak için olduğunu belâgat ve 'icaz yönünden beyan eder.

“Seni alıkoymasınlar” bu olumsuz emri müellif şöyle ifade etmiştir: Hz. Mûsâ'nın, o kâfirlere karşı yumuşak iltifat ile yaklaşması hakkında olabilir. Zira bu tutum, onların Hz. Mûsâ'yı kıyamete imandan alıkoyma gayretine girmelerine neden olabilir. Sağ elindeki nedir ey Mûsâ? Hz. Mûsâ'nın, kendi nefsiyle ilgili emir bulunduğu özel halle-

³⁹⁶ Tâhâ 20/15.

³⁹⁷ Tâhâ 20/16.

rin hikâye edilmesinden sonra burada da onun, yaratılışla ilgili sorumlu olduğu konuların hikâye edilmesine başlanmaktadır. Müellif, bu istifhamı; Hz. Mûsâ'ya görünecek acayip hallere önceden ikaz ve dikkat çekmek içindir şeklinde belâgat ve 'icaz yönünden yorumlamıştır. “*Mûsâ dedi ki: ‘O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelirim. Onda benim için başka yararlar da vardır’*”.³⁹⁸ âyeti şu şekilde yorumlamıştır: Hz. Mûsâ'nın, asâyı kendi nefesine izafe etmesi, asanın ne maksatla sağ elinde olduğunu tahkik için ve ileride kendisine isnat edilecek fiillere bir ön hazırlık aşaması olması içindir. Yani o, benim asâmdır. Yorulduğumda ve sürümün başında bulunduğumda ona dayanırım; onunla davarlarıma yaprak silkerim yahut onunla davarlarımı sürerim ve benim onda bunların dışında başkaca ihtiyaçlarım da vardır. Allah'ın bunu sormasından maksat, asânın hakikatini ve o güne değin görülen yararlarını bildirmek idi. Ta ki, bu hakikatin ve menfaatlerin dışında birkaç harikalar görüldüğünde, onların, Allah'ın ihdas buyurduğu açık âyetler ve kahredici mucizeler oldukları ve aslında onların, asâdan husul bulan özellikler olmadıkları anlaşılın şeklinde yorumlamıştır.

Asânın hakikatini ve menfaatlerini tafsili ve icmali olarak zikretmek, bu asânın da diğer asâlar cinsinden olduğunu ve onların menfaatlerini ihtiva ettiğini açıklamak içindir demiştir. “*Allah: ‘Onu yere at ey Mûsâ! Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün asâ, hızla kıvrılıp giden bir yılan olmuş’*”.³⁹⁹ Müellif bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır: Yani ey Mûsâ! O asâyı elinden bırak ki, o asanın şanından, hiç aklına gelmeyen fevkalâdelikler göresin. Hz. Mûsâ, asâyı elinden yere bırakınca, değnek kalınlığında bir sarı yılan oluverdi; sonra şişip kalınlaşmaya başladığı rivayetini vererek, işte bundan dolayıdır ki, bazı âyetlerde küçük sarı yıla benzetilmiş ve bazı âyetlerde de ejderha olarak isimlendirilmiş olduğunu belirtir. Burada ise, her iki hali kapsayan bir ifade kullanılmıştır.

Diğer bir görüşe göre ise, asâ, baştan ejderhaya dönüşmüş. Bu makama uygun olan da bu mânadır. Nitekim o hemen apaçık bir ejderha oluverdi âyetinin zahiri de bunu ifade etmektedir, ince sarı yılanı benzetilmesi ise, cüssesinin küçüklüğü için değil, fakat celadeti ve süratli hareketi içindir. “*Allah buyurdu: ‘Al onu, korkma. Onu sana*

³⁹⁸ Tâhâ 20/17-18.

³⁹⁹ Tâhâ 20/19-20.

ilk halinde iade edeceğiz".⁴⁰⁰ İbn Abbas'tan; Asâ, ağaç, taş, önüne ne çıkarsa hepsini yutan bir erkek ejderha meydana geldiği ve Hz. Mûsâ olanları görünce korkup kaçtığı rivayetini verir. Zaten beşer olarak bir insan, pek korkunç şeyleri gördüğü vakit korkmamak ve kaçmamak için kendine malik olamaz.

Hz. Mûsâ'nın korkmadan asâyı tutması üstün bir meziyettir ve onun eski haline döndürülmesi, bir başka mucizenin gösterilmesidir ve onun, Mûsâ'nın emrinde bulunduğunu bildirmektedir. Sonunda, Mûsâ, Firavun'a karşı davasını izah ederken kendinden emin olsun ve en ufak bir sarsılma geçirmesin. Yani ey Mûsâ! Sen onu tutunca, biz onu eski hak olan asâyı döndüreceğiz. Denilir ki, Hz. Mûsâ'ya o anda tam bir öz güven geldi. Hatta elini o ejderhanın ağzına sokuyor ve onun çenelerinden tutuyordu denilmek istendiğini ifade eder. *"Sana büyük mucizelerimizden birini daha göstermemiz için elini koynuna sok ki bir başka mucize olarak, alaca hastalığı gibi bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir halde çıksın"*.⁴⁰¹ Hz. Mûsâ, yılanı tuttuktan ve yılan eskisi gibi asâyı döndürdükten sonra kendisine böyle emir olunduğunu belirtmiş. Zikredilen âyetin meâlinde geçen *"Kusursuz"*u, müellif: Alaca hastalığı olmaksızın demek şeklinde yorumlamış ve Hz. Mûsâ, elini gömleğinden çıkardığında gözleri kamaştıran güneş ışığı gibi bir ışık saçtığı rivayetini vermiştir.⁴⁰²

3.2.9.2. Hz. Mûsâ'nın Kardeşi Hz. Hârûn'la Desteklenmesi

Ebüs-suûd, konu ile ilgili âyetleri şöyle izah ediyor: *"Git Firavun'a, hakikaten o iyice azmıştır"*.⁴⁰³ Bu emrin, daha önce zikredilen emirlerden ayrı olarak zikredilmesi, esas amacın bu olduğunu bildirmek içindir. Müfessir âyette şöyle: Yani ey Mûsâ! Gördüğün büyük mucizelerle Firavun'a git, onu ibadetime çağır ve onu benim gazabımla korkut. Çünkü o, tekebbürde, gaddarlıkta ve azgınlıkta haddi aşmış ve en sonunda beşer için en büyük cürüm olan ilâhlık iddiasında bile bulunmuş denildiğini ifade eder. *"Mûsâ dedi ki: 'Rabbim! Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü iyi anlasınlar"*.⁴⁰⁴ Müfessir bu âyetin tefsirini:

⁴⁰⁰ Tâhâ 20/21.

⁴⁰¹ Tâhâ 20/22-23.

⁴⁰² Ebüsuûd, *İrşâd*, C.6, 6-11.

⁴⁰³ Tâhâ 20/24.

⁴⁰⁴ Tâhâ 20/25-28.

Allah o büyük işi Hz. Mûsâ'ya emir buyurunca, Hz. Mûsâ; Rabbim, gönlüm daralıyor ve dilim dönmüyor diyerek Rabbine yalvardı, aczini gösterdi. Rabbinden, gönlünü genişletmesini, kalbine ferahlık vermesini, kendisini Hakkın şanlarını ve halkın hallerini bilen, karşılaşılabileceği sıkıntıları ve hoş olmayan halleri güzel sabır ve sebatla, cesur bir yürekle ve ferah bir gönül göğüsleyebilecek halîm ve dayanıklı bir kimse kılmasını ifade etmiş. Bununla, en büyük, en zorlu ve en korkunç vazife olan bu vazifesini, imkânlarını bahşetmek ve engelleri kaldırmak suretiyle kolaylaştırmasını niyaz etti şeklinde ifade etmiştir.

Hz. Mûsâ'nın küçüklüğünde bir gün Firavun onu kucağına aldı. Hz. Mûsâ, Firavun'un sakalından tutup çekiştirdi. Çünkü Firavun'un sakalına takmış olduğu parlak mücevherler, Hz. Mûsâ'nın ilgisini çekmişti. Firavun, Hz. Mûsâ'nın, böyle sakalını çekiştirmesinden dolayı çok öfkeleni ve Hz. Mûsâ'nın öldürülmesini emir etti. Bunun üzerine Firavun'un hanımı Âsiye, yaşanan duruma müdahale edip: O. henüz ateş kuru ile yakutu birbirinden ayırt edemeyen çok küçük bir çocuktur dedi. O halde bunu test etmek için yakut ile ateş kuru Hz. Mûsâ'nın önüne konuldu. Hz. Mûsâ, ateş korunu alıp ağzına koyduğu rivayetini zikreder.

Hz. Mûsâ'nın, eli de yandı ve Firavun, onun elini tedavi ettirmeye çalıştı; fakat eli tam anlamıyla iyileşmedi. Sonra Hz. Mûsâ, Firavun'u hakka davet edince, Firavun, ona: Beni hangi İlâha davet ediyorsun, dedi. Hz. Mûsâ da: Senin iyileştirmekten âciz kaldığın eli iyileştiren İlâha davet ediyorum dedi. Hz. Mûsâ'nın bu duasından sonra dilindeki peltekliğin tamamıyla ortadan kalktığı konusunda ihtilaf edilmiş olduğunun söylenildiğini ifade eder. *“Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hârûn'u. Onunla gücümü artır. Onu işime ortak et ve seni çok tesbih edelim diye, seni çok zikrederim diye. Kuşkusuz sen bizi hakkıyla görmektesin”*.⁴⁰⁵ Bana ailemden bir de mükellef kılındığım ağır yükleri taşımada bana yardımcı yahut fikrine başvuracağım bir sığınmak yahut bir kuvvet olarak kardeşim Hârûn'u ver. Onun sayesinde kuvvetimi pekiştireyim ve onu peygamberlik işime ortak kıl ki, peygamberliği lâıyk veçhile edâ etmek, için ikimiz yardımlaşalım şeklinde yorumlamıştır.

Bu âyetleri müellif, son üç duanın gayesini olarak belirtmiştir. Zira tesbih ve zikrin her biri, diğerine ilâve olması suretiyle birbirini katladıkları ve arttırdıkları gibi, birbirlerini takviye ve teyit etmekle de birbirini arttırmaktadır. Zira tesbih ve zikirde

⁴⁰⁵ Tâhâ 20/28-35.

murat, kalben veya yalnızlıkta yapılanları değildir ki, ikisi bir arada oldukları zaman da, tek başına olduğu zaman da hak değişmesin. Ancak müellif bunlardan muradın, peygamberliğin edası ve azgın meretleri hakka davet esnasında ifa edilenleri olduğunu belirtmiştir.

Hiç şüphesiz bu zikir ve tesbih, ikisi bir arada buldukları zaman ile Hz. Mûsâ tek başına bulunduğu zaman farklı olur. Zira bu durumda zikir ile tesbih, onlardan diğereğinin desteğiyle, hakkı göstermesi ile sâdır olur ki, bu durum, Hz. Mûsâ tek başına olduğunda mevcut değildir. Yani ta ki seni, sana yakışmayan sıfatlardan, fiillerden ve ezcümle azgın Firavun'un iddia ettiği ve isyankâr grubun kabul ettiği İlâhlıktaki ortaklık iddiasından seni tenzih edelim ve seni, sana lâıyk olan kemâl, cemâl ve celâl sıfatlarıyla vasıflandıralım. Bunları çokça, her zaman ve ezcümle Firavun'u davet ve karşılıklı olarak deliller gösterilen sırada yapalım. Şüphesiz, sen, bizi ahvalimizi ve senden olan dileklerimiz bizim maslahatımıza olduğunu ve sorumlu kılındığımız peygamberlik vazifesinin ifasında bizim için yararlar olduğunu ve Hârûn'un da emir olduğum vazifenin yerine getirilmesinde en güzel yardımcı olduğunu bilirsin denilmek istendiğini izah eder.⁴⁰⁶

3.2.9.3. Hz. Mûsâ'ya Doğum, Çocukluk ve Gençlik Yıllarının Hatırlatılması

Müellif, konuyla ilgili âyetleri şöyle açıklar: “Allah dedi ki: *İstediğın sana verildi ey Mûsâ*”.⁴⁰⁷ Hz. Mûsâ'nın isteklerin verilmiş olması, ilâhî iradenin, o taleplerin kesin olarak hâsıl olmalarına taallûk etmesi ve Allah'ın o talepleri kesin olarak takdir buyurmasıdır şeklinde belirtmiştir. Bu itibarla, işinin kolaylaştırılması ve arkasının pekiştirilmesi gibi o taleplerin bazılarının bilfiil vâki olmasının henüz bekleme aşamasında olsa da hepsi mutlaka hâsıl olacaktı. Bunun içindir ki, seni kardeşinle destekleyeceğiz denilmişti. Âyette “*Ey Mûsâ*”, diye hitap edilmesini, Hz. Mûsâ'nın, duasının kabul edilmesiyle şereflendirilmesinden sonra doğrudan doğruya hitap ile de şereflendirilmesi olarak belirtmiştir. “*Andolsun, biz sana bir kere daha iyilikte bulunmuştuk*”⁴⁰⁸ bu kelâmın şunu beyan etmiş olduğunu açıklıyor: Evvelden onun duası ve isteği olmadan Allah, o büyük nimetleri kendisine bahşettiğine göre, kendisi talep ve dua ettiği takdirde elbette ki o nimetlerin benzerini bahşedecektir. Bu

⁴⁰⁶ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 11-14.

⁴⁰⁷ Tâhâ 20/36.

⁴⁰⁸ Tâhâ 20/37.

kelâmın başında yemine yer verilmesi, konuya son derece önem verildiğini belirtmek için olduğunu belâgat ve ‘icaz yönünden zikreder.

Tâhâ sûresinin 38.-39. âyetlerini⁴⁰⁹ müellif şu şekilde tefsir ediyor: Burada vahiy etmekten murat, o zamanın bir peygamberine yapılmış vahiy olabilir. Nitekim biz, Havarilere vahiy ettik âyetindeki vahiy de bu kabildendir. Yahut melek yoluyla peygamber olmayan bir kimseye vahiydir. Tıpkı Allah’ın, Meryem’e vahiy buyurması gibi yahut bu vahiyden murat ilhamdır. Yahut rüyada göstermektir. Vahiy edilen şey de Hz. Mûsâ’yı sandığa koyup Nil nehrine bırakma emridir. Vahiy edilen şey, ilgi çekmek ve önemini vurgulamak için önce örtülü bir şekilde zikredilmiş, sonra açıklanmıştır ki, daha iyi hazmedilsin.

Onun hakkında endişe ettiğin zaman, onu büyük suya "El-Yemm" bırak, âyetindeki bırakmaktan murat da Hz. Mûsâ’yı sandığa koyduktan sonra sandığı suya bırakmaktır; yoksa sandık olmadan suya bırakmak değildir. Büyük suyun, onu sahile atması, İlâhî iradenin gereği olarak mutlaka olacak bir konu olduğundan, o büyük su, bununla emir olunmuş temyiz sahibi bir itaatli varlık gibi kabul edilmiştir. Âyetin metninde düşman kelimesinin iki kez tekrar edilmesini, mübalağa için, emri belirginleştirmek için ve bir de şu gerçeği bildirmek için olduğunu yani: Firavun’un, Hz. Mûsâ’ya olan düşmanlığı şüphesiz olduğu halde onu etkilemez ve ona zarar vermez; aksine muhabbetine sebep olur şeklinde açıklamıştır. Zira zahiren helâk sebebi olan bir şeyi, yani büyük suya atılmasını ve hem Allah’ın düşmanı hem de kendisinin düşmanı olan Firavun’un eline düşmesini emretmek, bize bildiriyor ki, zahirî bir kahır altında gizli bir hikmet var olduğunu belirtir. Âyet meâlinde geçen "Sahil"den kastın; sahlin kendisi değil, suyun ortası olmayan ve sahile yalan olan ve suyu, Firavun’un bahçelerine giden kanallara akan kısım olarak belirtmiştir.

Tâhâ sûresi 40. âyetini⁴¹⁰ müellif şöyle tefsir ediyor: Hz. Mûsâ’nın ablası, Firavun ve karısı Âsîye’nin, onun için, memesini kabul edecek bir sütanne aradıklarını görünce

⁴⁰⁹ "Hani annene ilham edilmesi gereken şeyleri ilham etmiştik: 'Onu sandığın içine koy ve denize (Nil'e) bırak ki, deniz onu kıyıya çıkarırsın da kendisini hem bana düşman hem de ona düşman olan birisi alsın. Sana da ey Mûsâ: 'Sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bıraktım'".

⁴¹⁰ "Hani kız kardeşin (Firavun ailesine) gidiyor ve size onun bakımını üstlenecek kimseyi göstereyim mi, diyordu. Derken, gözü aydın olsun, üzülmesin diye seni annene döndürdük.

bu teklifte bulunduğunu zikretmiştir. Çünkü Hz. Mûsâ, hiçbir kadının memesini kabul etmemiş ve bir kadının ona bakıp kendisini büyütmesi için de Hz. Mûsâ'nın, onun memesini kabul etmesi, lazım gelmekteydi. Mısır'da haber fazlaca intişar edildi ki, Firavun ehli, Nil nehrinde kaybolmuş bir erkek bebek ellerine geçmiş ve bebek, hiçbir hatun kişinin göğsünü emmemiş ve bundan ötürü kadın (sütana) tetkik etmek zorunda kalmış olduklarını belirtir.

Mûsâ'nın bacısı Meryem'inde ondan bir duyum alabilmek için evden çıkıp kim olduğunu gizleyerek saraya ulaştığını ve onlara diyeceklerini dedikten sonra onlar da söyleyeceklerini söyledikleri, bacısının da ardından gidip annesini getirdiği ve Mûsâ'nın, annesinin memesini kabul ettiği rivayeti verir. Sen, bir Kıptî'nin kavga ettiği İsraili şahsın senden yardım istemesi üzerine o Kıptî'yi öldürdün de biz seni bağışlamakla, katlinden dolayı korktuğun İlâhî azaptan yahut Medyen'e hicret etmen ile seni Firavun'un kisasından kurtarmıştık ve seni iyiden iyiye denedik ve seni defalarca kurtardık. Bu Hz. Mûsâ'nın, Medyen'e hicret yolculuğunda karşılaştığı zorlukların icmali ifadesidir ki, bunlar; vatanından göç etmesi ile sevdiklerinden ayrılması, yaya olarak yürümesi ve azığının bulunmaması gibi zorluklar olduğu açıklamasını yapar. *“Medyen halkı içinde yıllarca kaldın sonra peygamber olman için Tûr'a geldin ey Mûsâ”*. Yani karanlık bir kış gecesinde yolunu şaşırman ve koyunlarının dağılması gibi hâdiseler olduktan sonra tayin ettiğim vakitte seninle konuşmak ve seni peygamber seçmek ile ilgili takdir buyurduğum kaderi icabı olarak, ateş gördüğün, ilâhî nida duyduğun ve yakardığın mekâna geldin. Sen ne önce ne de sonra tam bu kadere uygun olarak buraya geldin. Yahut sen, peygamberlere vahiy edilmesi için takdir edilmiş olan kırk yaşının basında buraya geldin şekline izah eder.

Âyetin sonunda *“Ey Mûsâ”*, denilmesini, Hz. Mûsâ'yı teşrif için ve birinciden sonra ikinci kez anlatılan hikâyenin sonuna gelindiğine dikkat çekmesi için denildiğini belâgat ve 'icaz yönünden belirtmiştir. *“Ben seni kendim için seçtim”*.⁴¹¹ Allah'ın, bazı özellikleriyle hükümdar yanında Hz. Mûsâ'ya yakınlık kazandırması, onu Kendisi için elçi seçmesi ve bazı büyük vazifeler için temsilci göstermesi, ona bahşettiği

Sana baktı, büyüdü ve kazara bir cana kıydın da biz seni kederden kurtardık seni sıkı bir denemeden geçirdik ve kaçıp Medyen'e gittin. Medyen halkı içinde yıllarca kaldın sonra peygamber olman için Tûr'a geldin ey Mûsâ”.

⁴¹¹ Tâhâ 20/41.

manevî haşmetin temsilî anlatımları olduğunu belâgat ve ‘icaz yönünden beyan eder.⁴¹²

3.2.9.4. Hz. Mûsâ’ya Allah Tarafından Tebliğ Metodunun Öğretilmesi

Ebüs-suûd Efendi, konu ile ilgili âyetleri tefsirinde şöyle açıklıyor: “*Sen ve kardeşin mucizelerim ile gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin*”.⁴¹³ Bu âyetten muradın beyaz el ile asa olduğunu belirtmiştir. Bunlar iki mucize ise de her biri, birçok mucize içermektedir, Zira asânın hayvana dönüşmesi bir mucizedir. Onun tasvir edilemeyecek kadar büyük bir ejderha olması da bir başka mucizedir. Onun cüssesinin pek büyük olmasına karşın süratli hareketi de başka bir mucizedir. Hz. Mûsâ’nın, elini ejderhanın ağzına sokup da ejderhanın ona zarar vermeyerek, emrine boyun eğmesi de başka bir mucizedir. Sonra onun tekrar asâya dönüşmesi de başka bir mucizedir. Keza, beyaz el, elin ışık neşretmesi, en sonunda eski durumuna dönmesi de başka bir mucize şeklinde belirtir. Siz ey Mûsâ ve Hârûn! Benim mesajlarımı ve davetimi tebliğ ederken de beni, yüce sıfatlardan ve güzel fiillerden bana yakışanlarıyla anmakta da gevşeklik göstermeyin denilmek istendiğini izah eder. “*Firavun’a gidin. Çünkü o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar*”.⁴¹⁴ Mısır’da iken Hârûn’a, Mûsâ ile buluşması için vahiy edildiği rivayetini ve yine Hârûn, Mûsâ’nın geldiğini duydu ve onunla buna binaen buluştu. Yumuşak söz, inatçıların inadını kırar ve azgınların huyunu yumuşatır şeklinde başka bir rivayeti zikreder.

Firavun’a künyesiyle hitap edin, demek olabileceği görüşünü de verir. Ebû Velid, Ebû Murre ve Ebû Abbas şeklinde Firavun’un üç künyesinin olduğunu belirtir. “*Belki öğüt alır yahut korkar*”. Müellif: Belki Firavun, ona tebliğ edeceğiniz öğütlerimden öğütlenir ve teşvik ettiğiniz nimetlere rağbet gösterir ve benim azabımdan çekinir denildiğini beyan eder. “*Mûsâ ve Hârûn şöyle dediler: ‘Ey Rabbimiz! Şüphesiz biz, onun bize karşı aşırı davranmasından yahut azmasından korkuyoruz*”.⁴¹⁵ Müellif; bunu söyleyenin hakikatte Hz. Mûsâ olduğu halde bu sözün her ikisine isnat edilmesini, şunu bildirmek için olduğunu açıklamıştır: Bu tebliğ ve irşatta, asıl olan

⁴¹² Ebüsuûd, *İrşâd*, C.6, 14-17.

⁴¹³ Tâhâ 20/42.

⁴¹⁴ Tâhâ 20/43-44.

⁴¹⁵ Tâhâ 20/45.

Hız. Mûsâ'dır; Hız. Hârûn ise, bütün yaptıklarında ona tâbidir. Mümkindür ki, Hız. Hârûn, ikisi buluştuktan sonra bunu söylemiş; sonra âyet nazil olduğunda Hız. Hârûn'un sözü de Hız. Mûsâ'nın sözü ile hikâye edilmiştir. Zira bu hitap da bize çoğul kipiyle hikâye edilmiştir. Oysaki bu peygamberlerin her birine ayrı olarak hitap edilmiştir. Zira o peygamberlerin beden olarak bir araya gelmeleri imkânsız olduğunu belirtmiştir.

“Bize karşı aşırı davranmasından yahut azmasından korkuyoruz” cümlesinin yani: biz Firavun'un kahrından yahut hükümdarlığının elden çıkma kaygısıyla davetimizi tamamlamamıza ve mucize göstermemize sabretmeden bizi cezalandırmasından veyahut fazlasıyla cüretkâr ve kaba olmasından ötürü taşkınlık gösterip senin şanın hakkında yakışksız şeyler söylemesinden korkuyoruz denildiğini söyler. Burada mutlak olarak taşkınlığın zikredilmesi, hüsnü edepten olduğunu zikreder. *“Allah şöyle dedi: ‘Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İştir ve görürüm’*⁴¹⁶ âyetin tefsirini: Vehmettiğiniz her iki şeyden de korkmayın; çünkü ben sizinle beraberim şeklinde açıklamıştır. Çünkü Ben sizinle beraberim ifadesi, Hız. Mûsâ ile Hız. Hârûn'a ziyadesiyle teselli olmuştur. Allah'ın Onlarla beraber olmasından kasıt, onlara kemâliyle yardım etmek ve kendilerini korumaktır. Nitekim *“İştir ve görürüm”* ifadesi de bunu bildirmektedir. Yani Hız. Mûsâ ile Hız. Hârûn'un Firavun arasında cereyan edecek konuşmaları ve fiilleri ben iştir ve görürüm demektir. Onun için zarar ile şerri defetmek ve fayda ile hayrı celp etmek gibi her duruma uygun olanı kesinlikle sizin için yapacağım demektir. *“Ona gidin ve şöyle deyin: ‘Şüphesiz biz Rabbinin elçileriyiz. İsrâiloğulları'nı serbest bırak ve bizimle gönder. Onlara işkence etme. Sana Rabbinin katından bir mucize getirdik. Selam, doğru yola uyanlara olsun’*⁴¹⁷ Müellif, bu şekilde emir olunmalarını, daha en baştan hakkı tahkik etmek için olduğunu nakletmiştir. Ta ki, o azgın, onların şanını bilsin de cevabını ona göre versin. Ayrıca burada Rab unvanının zikri de bunun için olduğunu belâgat ve 'icaz yönünden belirtir.

Onların Rablerinin iki elçisi olmaları, sözlerinin dinlenip İsrâiloğulları'nın kendileriyle beraber serbest bırakmasını gerektirmektedir. Bundan istenilen murat, İsrâiloğulları'nın esaretten ve baskıdan kurtarılmaları ve Firavun'un zulmünün altından

⁴¹⁶ Tâhâ 20/46.

⁴¹⁷ Tâhâ 20/47.

çıkarılmalarıdır; aksi halde onlarla birlikte Şam'a gitmelerini teklif etmek değildir. Nitekim artık onlara işkence etme ifadesinden bu anlamın çıkarılmakta olduğunu zikreder. Doğrusu İsrâiloğulları'nı, içinde buldukları işkencede tutma, demektir şeklinde yorumlamıştır. Zira İsrâiloğulları, Kıptîlerin yönetimi altında yaşıyorlardı, taş taşımak ve hafriyat gibi ağır ve onur kırıcı işlerde çalışıyorlardı. Ayrıca Kıptî idareciler, onların oğlan çocuklarını iki yılda bir öldürüyorlardı. Kadınları ise öldürmeyip hizmetlerinde çalıştırdıklarını beyan eder.

Hz. Mûsâ ile Hârûn'un, peygamberliklerini açıklamaları ve davalarının doğruluğuna işaret eden mucize getirmelerinin zikri ile salıverilme hükmünün zikredilmesini, önemini belirtmek için olduğunu; bir de bu şekilde Firavun'a teklif edilen şeyin, hafifletilmiş olduğunu belirtmiştir. Zira âdete göre, peygamberliğin hükmü olduğu üzere, Firavun'a ve onun kavmine ağır yükümlülükler getirmeden sırf İsrâiloğulları'nın serbest bırakılması, çok ağır bir teklif değildir. Bir de mucizenin getirilmesinin söyleminde, göreceğimiz gibi, bir nevi uzatma vardır. Bu hikmetle salıverilme hükmünün, mucizenin getirilmesinin zikrinden sonraya bırakılması, âyetin nazımının insicamına hâlel getireceğini belâgat ve 'icaz yönünden belirtir.

Onların "*Allah tarafından mucize*" getirmelerini: Peygamberliklerini tahkik ve izah etmekte ve emirlerine uyulmasını zorunlu kılmaktadır şeklinde yorumlamıştır. Hz. Mûsâ ile Hârûn'a müteaddit mucizeler getirdikleri halde bir mucize denmiştir, çünkü burada hedeflenen, davayı delili ile ispat etmektir; yoksa hüccetlerin müteaddit olduklarını açıklamak değil şeklinde nakletmiştir. Her iki cihanda da selâmeti sağlayan Allah, melekler ve Müslümanların selâmı, hakka erdiren Allah'ın âyetlerini tasdik ederek hidâyete erişen kimseler üzerine olsun kelâmının, Hz. Mûsâ ile Hârûn'a uymalarını en kibar biçimde açıkça teşvik etmekte olduğunu belirtir. "*Şüphesiz bize, azabın yalanlayan ve yüz çevirenlerin başına geleceği vahyolundu*".⁴¹⁸ Müellif âyetin tefsirini: Hiç şüphesiz Rabbimiz tarafından bize vahiy olundu ki, dünyevî ve uhrevî azap, Allah'ın âyetlerini yalanlayan ve onları kabul etmekten yüz çeviren kimselere erişecektir şeklinde yapmıştır. Bu azap ifadesinde de son derece nezaket gösterilmiştir. Zira ona azap edileceği açıkça direkt olarak söylenmediğini belâgat ve 'icaz yönünden belirtir.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Tâhâ 20/48.

⁴¹⁹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 17-19.

3.2.9.5. Hz. Mûsâ'nın Firavun'ü Tevhîde Davet Etmesi

Konu ile ilgili âyetleri Ebüssuûd şöyle açıklıyor: “*Firavun: ‘Sizin Rabbiniz de kim, ey Mûsâ’, dedi*”.⁴²⁰ Hz. Mûsâ ile Hârûn Firavun’a ulaşip emir olunduklarını ona tebliğ ettikten sonra Firavun dedi ki... Bunların zikredilmemesi, icaz için ve onların aldıkları emirleri, hiç gecikmeksizin hızlıca yerine getirdiklerini ve bir de bunların açıklıkla zikrine gerek olmayacak kadar açık olduklarını zımnen bildirmek içindir. Hz. Mûsâ ile Hârûn; Biz şüphesiz Rabbinin elçileriyiz. Biz gerçekten Rabbinden sana bir mucize getirdik derken sözlerinde Firavun’a senin rabbini dedikleri halde, Firavun’un benim Rabbim de kim? dememesi, son derece azgınlığının ve serkeşliğinin dışavurumudur.

“*Sizin Rabbiniz de kim*” demiş, çünkü elçileri gönderenin, elçilerin Rabbi olması lazımdır. Nitekim Hz. Mûsâ ile Hârûn, Şüphesiz biz, âlemlerin Rabbinin elçisiyiz sözlerinde Rablerinin, herkesin Rabbi olduğunu sarahatle belirtmişlerdi. Burada yalnız, Firavun’un Rabbi olduğunu zikretmekle yetinmeleri, burada kastedilen için yeterli olmasından dolayıdır. Yani siz Rabbinizin iki elçisi iseniz, öyleyse bana söyleyin; sizi gönderen rabbiniz kimdir demek olduğunu beyan eder. Firavun’un her ikisine hitap ettiği halde seslenmeyi Hz. Mûsâ’ya tahsis etmiş “*Ey Mûsâ*” demiş olmasını peygamberlikte asıl olan Hz. Mûsâ’dır; Hz. Hârûn ise, onun veziridir şeklinde belirtmiştir. Bir görüşe göre ise, Firavun, Hz. Mûsâ’nın dilinde pelteklik bulunduğunu bildiği için bundan yararlanıp onu susturmak istiyordu. Ancak Firavun’un, Hz. Mûsâ’da gördüğü o ümidini boşa çıkaran güzel beyanı, bu görüşü reddetmektedir. “*Mûsâ: ‘Rabbimiz her şeye yaratılış özelliklerini veren, sonra da onlara işin yolunu gösterendir’, dedi*”.⁴²¹ Bizim Rabbimiz, her şeye kendisine uygun olan suretini, şeklini ve ona bağlı olan özellikleri ve faydaları verendir şeklinde açıklamıştır. Yahut bizim Rabbimiz, yaratılmışlarına muhtaç oldukları ve faydalandıkları her şeyi verendir. Yahut yaratılıştaki ve surette her canlıya bir eş yaratmıştır demek şeklinde olduğunu belirtir.

Nitekim erkek atı kısraqla, erkek deveyi dişi deve ile ve erkeği kadınla çiftleştirmiş ve hiçbir hayvanı emsinden olmayan bir hayvanla çiftleştirmemiştir. Rabbimiz, her şeye verdiği yetenek ile bundan faydalanma ve yardım görme yolunu da göstermiş ve

⁴²⁰ Tâhâ 20/49.

⁴²¹ Tâhâ 20/50.

kemaline nasıl erişip, kalıcılığını nasıl sürdüreceğini de öğretmiştir. Bu, hayvanlarda ihtiyarîdir. Cansızlar ile bitkilerde ise tabiidir. Hz. Mûsâ, üstün ve uygun bir üslupla Firavun'a cevap vermiştir. Şöyle ki; Allah'ın Âlim ve Kâdir olduğunu, âlemdeki her şeyin Yaratıcısı olduğunu ve her şeye ona uygun olan bütün nimetleri lütfu keremiyle bahşettiğini açıklamış ve bunun için bildirmiştir ki, Allah'ın, kendisini o azgına göndermesi, onun o azgına olan yol göstermesi cümlesindedir. Daha önce ise Allah, kâinattaki delillerle ona hakkı göstermişti. Nitekim o delilleri idrak için ona akıl, duyular ve zahirî ile batini vasıtalar bahşetmiştir şeklinde izah etmiştir.

*“Firavun: ‘Ya gelip geçen nesillerin hali ne olacak’, dedi. Mûsâ şöyle dedi: ‘Onlar hakkındaki bilgi Rabbimin katında bir kitaptadır. Rabbim ne yanılır ne de unuttur’.*⁴²² Firavun'un, Hz. Mûsâ'nın, delil konusunda açık hüccetleri mükemmel bir tarzda beyan ettiğini görünce, Hz. Mûsâ'nın sözlerinin haklılığının ve kendi hurafelelerinin bâtil olmasının insanlarca anlaşılmasından ürkerek Hz. Mûsâ'yı alakasız ve konu dışı hikâyelere çekmeye ve maksadın dışına çıkarmaya çalıştığını belâgat ve 'icaz yönünden belirtir. Müellif, bundan amacını; belki Hz. Mûsâ için bir nevi gaflet ortaya çıkarda de o da bu fırsatı kullanıp kavmine bilgiçlik taslar ümidi olduğunu belirtmiştir. Bunun için dedi ki: Öyleyse, geçmiş milletlerin ve eski ümmetlerin hakkı nedir; onların başına gelen hâdiselerin tafsilatı nedir? Hz. Mûsâ da ona cevaben şöyle dedi: Onların halleriyle alakalı bilgiler, bütün tafsilatıyla Allah batındadır. Ancak benim bu tebligatımla ilgisi yoktur.

Âyette geçen *“Kitap”*tan maksat, levh-i mahfûzdur. Onların bilgisi tüm tafsilatıyla levh-i mahfûzda kayıt edilmiştir şeklinde nakletmiştir. Bu ifade bu bilginin, Allah'ın imkânı dâhilinde ve ilmi içinde olmasının, âlimin, bilgileri hıfzetmesi ve kâtiplerle kayıt altına almasıyla temsil etmek kabilinden de olabileceğini belirtir. *“Doğrusu Rabbim ne şaşırır ne de unuttur”* cümlesi de buna işaret etmektedir. Yani Rabbim, baştan şaşırılmaz ve daimî olan ilmi sonradan da gitmez; çünkü O'nun ilmi ebediyen sabittir. Zira şaşırılmak da unutmak da Allah için imkânsız olduğunu belirtir. *“Rabbim, yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve size gökten yağmur indirir. Böylece onunla sizin için yerden her çeşitte bitkileri çift çift çıkardık”.*⁴²³ Hz. Mûsâ'nın Firavun'un sualine pek harika bir cevap verdiğini ve bu cevabında hakkın

⁴²² Tâhâ 20/51-52.

⁴²³ Tâhâ 20/53.

üstündeki perdeyi kaldırmakla beraber, sadedin dışına çıkmadığını; Allah'ın yüce şanlarını beyan etmeye devam ettiğini; sonra da yine tamamıyla konuya dönerek Allah'tan hikâye etmek yoluyla böyle dediğini açıklamıştır. Yani Allah, yeryüzünü size beşik gibi yapmıştır; siz onu beşik gibi, yatak gibi kullanmaktasınız. Allah, sizin için yeryüzünde, dağların arasında, vadilerde ve çöllerde yollar meydana getirmiştir. Siz ihtiyaçlarınızı karşılamak ve yeryüzünün imkânlarından ve nimetlerinden faydalanmak için bu yolları kullanarak bir ülkeden diğer gidiyorsunuz.

Burada fiilin “Çıkarmışsındır” biz kipiyle zikredilmesini müellif: Bundaki sonsuz kudret ve hikmete olan açık delâlete dikkat çekmek için olduğunu bildirmek. Ve bu işin, ancak her şeye Kâdir olan, şanı pek yüce olan, buyruğuna boyun eğilen ve bütün eşyanın, iradesine izan gösterdiği bir Hâkim kuvvet için müyesser olabileceğini bildirmek için olduğunu belâgat ve ‘icaz yönünden açıklamıştır. Âyette; işte biz, gökten indirdiğimiz yağmur suyu ile sınıf sınıf çiftler, zira onlar arasında da bir çeşit izdivaç vardır ve tatları, kokuları, şekli ve yararları farklı olan bitkiler çıkarıldı. Bunların bir kısmının, insanların farklı şekillerde faydalandıkları bitkilerdir; bir kısmı da hayvanların faydalandıkları bitkiler olduğunu belirtilir şeklinde zikreder.

“Yiyin, hayvanlarınızı yayın. Kuşkusuz bunda akıl sahipleri için deliller vardır”.⁴²⁴ Müellif âyeti: Biz, yerden türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık ve dedik ki: Yiyiniz ve davarlarınızı da otlatınız. Yani onları bizzat faydalanmanıza hazırlayınız ve biliniz. Allah'ın zatının yüce şanlarına, sıfatlarına, fiillerine ve Hz. Mûsâ ile Hârûn'un peygamberliğinin sıhhatine açıkça delâlet eden çokça büyük işaretler vardır şeklinde yorumlamıştır. Bunların işaretler içermesi, bütün âlemler için geçerli olduğu halde anılan akıl sahiplerine tahsis edilmesi, o işaretlerden faydalananlar ve aksine davranmaktan alıkoyanların o akıl sahipleri olmaları itibarıyla olduğunu belâgat ve ‘icaz yönünden izah eder.⁴²⁵

3.2.9.6. Firavun'un Hz. Mûsâ'dan Mucize İstemesi

Müfessir, konuyla alakalı âyetleri tefsirinde şöyle açıklar: “Andolsun, biz ona (Firavun'a) bütün mucizelerimizi gösterdik de o bunları yalanladı ve reddetti”.⁴²⁶ Bundan

⁴²⁴ Tâhâ 20/54.

⁴²⁵ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 19-22.

⁴²⁶ Tâhâ 20/56.

önce, hakkı kabul edip ona boyun eğmeyi gerektiren, Hz. Mûsâ'nın zikrettiği, Allah'ın o büyük nimetlerinin hikâye edilmesinden sonra burada da Mûsâ ile Firavun arasında cereyan edenler, icmali olarak hikâye edilmektedir. Müellif, âyetin başında yemin edilmesini, içeriğine son derece önem verildiğini göstermek için olduğunu açıklamıştır. Yani Allah'a kâsem olsun, Firavun'a mucizelerimizin hepsini gösterdik; fakat o, Hz. Mûsâ'nın doğruluğunu gösteren elindeki kanıtları gördüğü halde, hiç tereddüt etmeden ve gecikmeden, inat olarak Hz. Mûsâ'yı yalanladı ve azgınlığı ile kibrinden dolayı iman ve itaatten kaçındı denildiğini ifade eder. *“Dedi ki: ‘Ey Mûsâ! Sihrin ile bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin’*”.⁴²⁷ Dedi ki; ey Mûsâ, Gösterdiğin sihirle bizi Mısır'dan yollamak amacıyla mı, bizden ayrılıp gurbete gittikten sonra oradan, tekrar bize geldin? Ya da bunun için mi bize karşı cephe aldın? Bu senin yaptığın, akli başında kimsenin yapmaya kalkışacağı bir şey değildir. Çünkü bu, imkânsız olan bir şeye yeltenmek demek olduğunu zikreder.

Firavun'un, Hz. Mûsâ'nın gösterdiği açık mucizeleri büyü olarak vasıflandırmasını, kavmini Hz. Mûsâ'ya karşı koymaya cesaretlendirmek için olduğunu belirtmiştir. *“Biz de mutlaka sana karşı onun gibi bir sihir yapacağız. Bunun için seninle bizim aramızda; uygun bir yerde, senin de bizim de caymayacağımız bir buluşma vakti belirle’*”.⁴²⁸ Lânetli Firavun'un bu seçimi Hz. Mûsâ'ya bırakmasını müellif: Çekindiği ve mücadeleye dermanı kalmadığı söylenmesinden kaçındığı için, celâdet açığa çıkması için ve süre uzun da olsa, kısa da olsa, karşı koyma imkânlarını hazırlamaya ve üstün gelmek için alet ve edevatını düzenlemeye muktedir olduğunu göstermek için olduğunu açıklamıştır. *“Mûsâ: ‘Buluşma vaktimiz, bayram günü, ahalinin toplandığı kuşluk vaktidir’ dedi’*”.⁴²⁹ Bir görüşe göre ziyet günü, âşûrâ günüdür. Yahut nevruz günüdür. Yahut onların her sene bayram olarak kutladıkları bir gün diyerek farklı görüşleri verir.

Hz. Mûsâ'nın, böyle bir günü belirlemesini müellif; son derece kuvvetli olduğundan, kendine özgüveni bulunduğundan ve onlara hiç aldırmadığını göstermek açısından olduğunu değerlendirmiştir. Çünkü o gün onların var olan güçlerini gösterdikleri gündür. Bir de hakkın zahir olması ve bâtılın perişan olması, çok sayıda şahitler hu-

⁴²⁷ Tâhâ 20/57.

⁴²⁸ Tâhâ 20/58.

⁴²⁹ Tâhâ 20/59.

zurunda olsun ki hazır bulunanlar veya bulunmayanlar bütün halk arasına yayılması için olduğunu belâgat ve ‘icaz yönünden belirtir. *“Bunun üzerine Firavun dönüp gitti, hilesini kuracak sihirbazlarını topladı, sonra geldi”*.⁴³⁰ Firavun, o meclisten kalkıp gitti; sihirbazları ve aletlerini topladı, sonra topladıkları ile belirlenen yere geldi. *“Sonra”* kelimesinin; firavun, hemen geri gelmediği; bir hayli zamanı müteakip geri geldiğini gösterir şeklinde belirtir.

“Mûsâ onlara şöyle dedi: ‘Yazıklar olsun size! Allaha karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder. Allah’a karşı yalan uyduran mutlaka perişan olur’.”⁴³¹ Müfessir, Mûsâ’nın onlara: Firavun’un yaptığı gibi sakın, Allah’ın mucizeleri benim elimle gösterilirken siz de sihir gibi kabul ederek Allah’a karşı iftira etmeyin. Yoksa son derce korkunç bir azapla kökünüzü keser. Zaten ne vakit nerede, ne biçimde vukua gelirse gelsin, ona iftira eden, mutlaka hüsrana uğrar. Şu halde burada yasaklanan iftira da, öncelikle buna dâhildir. İftira eden Firavun, perişan olmuştur; siz de onun gibi olmayın demek istediğini belirtir. *“Sihirbazlar, işlerini kendi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını gizli tutmaya çalıştılar”*.⁴³² Sihirbazlar, Hz. Mûsâ’nın sözlerini dinleyince, kızdılar ve ona üstün gelmek için aralarında istişare ettiler ve Hz. Mûsâ’ya yönelik uygulayacakları yöntemleri de Mûsâ’ya duyurmadan gizlice aralarında konuştular ki, Hz. Mûsâ, duyup da taktiklerine vâkıf olmasın denilmek istendiğini belirtir. *“Şöyle dediler: ‘Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil’*.”⁴³³ Müfessir, onlar kendi aralarında gizlice görüşükten sonra şu sonuca vardılar: Bu iki adam, iki sihirbazdan başka bir şey değildirler. Bunların maksadı, daha önce gösterdikleri büyüleriyle, ülkeniz Mısır’ı istila ederek sizi oradan çıkarmak ve kendi dinlerini yüceltip sizin en üstün olan dininizi ise ortadan kaldırmaktır.

Sihirbazların, kendi dinlerinden kastı, Firavun’un kavminin dini idi; yoksa sihirbazlığı kastetmiyorlardı, çünkü onlar, sihri din olarak kabul etmiyorlardı demiştir. Bu iki şahıs, sizleri memleketinizden çıkarmak ve dininizi yok etmek istediklerine göre,

⁴³⁰ Tâhâ 20/60.

⁴³¹ Tâhâ 20/61.

⁴³² Tâhâ 20/62.

⁴³³ Tâhâ 20/63.

öyle ise, siz de bütün hilelerinizi toplayınız, hepiniz uyum içerisinde olunuz; bir kişi bile geride kalmayın ve hepiniz bir yaydan ok atar gibi birlikte hareket ediniz ve sonra sıra hâlinde geliniz şeklinde açıklamıştır. Bu şekilde emir olunmaları, seyredenler için daha heybetli olduğu için ve orada bulunanların kalplerine korku salmak için daha etkili olmasından ötürüdür.

Firavun'un sihirbazları yetmiş bin idiler ve hepsinde bir ip, bir de asâ bulunuyordu ve hep beraber Mûsâ'ya teveccüh ettikleri zikredilir. Diğer bir görüşe göre ise, yetmiş iki sihirbaz idiler. İki tanesi Kıptî'lerden, diğerleri ise İsrâiloğulları'ndan idiler. Başka bir görüşe göre ise, bunlar, dokuz yüz sihirbaz idiler. Bunların üç yüzü Rumlardan, üç yüzü de Faslılardan ve üç yüzü de İskenderiyeli idiler. Bir görüşe göre ise, bunlar on beş bin kişi idiler. Bir görüşe göre de otuz bin küsur idiler. Şeklinde farklı görüşleri verdikten sonra "Allah en doğrusunu bilir" diyerek noktayı koymuştur.⁴³⁴

3.2.9.7. Hz. Mûsâ'nın Sihirbazlarla Diyalogu

Ebüs-suûd Efendi, konu ile alakalı âyetleri şöyle tefsir eder: "*Sihirbazlar: 'Ey Mûsâ, ya önce sen at ya da ilk atan biz oluruz' dediler. Mûsâ: 'Yok, önce siz atın' dedi. Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor*".⁴³⁵ O sihirbazların, Mûsâ'da hayli işaretler, vakar ve özgüven gördüklerinden dolayı ona karşı edebi gözetmek ve önce veya sonra olmasıyla durumlarının değişmeyeceğini göstererek, celâdet göstermek için Hz. Mûsâ'yı muhayyer bıraktıklarını belirtir. Mûsâ da onların ahlakına daha güzel bir ahlakla mukabele etti. Nitekim atma hakkını kesin olarak onlara verdi.

Hz. Mûsâ'nın bu karşılığını; onların sihrine hiç aldırmadığını göstermek için, onların önce atmak meyline müsaade etmek için ve bir de onlar, bütün gayret ve imkânlarını kullanarak sahip oldukları hünelerleri gösterebilirler. Sonra Allah Kudretini izhar buyursun ve neticede hakkı bâtılın tepesine bindirsin de bâtılın işini tamamen bitirsin, diye onlara öncelik hakkını verdi şeklinde açıklamıştır. Zira Hz. Mûsâ, kendi eliyle zuhur edecek olan mucize, onların ortaya koydukları bütün sihir hilelerini yutacağını bilmesi idi şeklinde açıklar. Onlar iplerini ve değneklerini attılar. Baktığı vakit, sicim ve değnekleri büyüleri sayesinde kendisine doğru hakikaten koşar şeklinde gözüküyor.

⁴³⁴ Ebüsuûd, *İrşâd*, C.6, 22-26.

⁴³⁵ Tâhâ 20/65-66.

Şöyle ki, o sihirbazlar, iplerine ve değneklerine cıva sürmüşlerdi. Onlara güneş vurunca, depreşip oynamaya başladılar. Bunun sonucunda sanki bunlar hareket ediyormuş gibi Hz. Mûsâ'ya görüldüğünü belirtir. “*Bunun üzerine Mûsâ içinde bir korku hissetti. Şöyle dedik: ‘Korkma ey Mûsâ! Üstün gelecek olan kesinlikle sensin’*”.⁴³⁶ Hz. Mûsâ, ansızın bu manzara ile karşılaşınca, beşer doğasının gereği olarak, içinde bir çeşit korku hissetti.

Hz. Mûsâ, insanların kafasının karışıp kendisine uymamalarından endişe etti demektir. Ancak bundan sonraki ifadelerden anlayacağımız gibi gerçek bu değildir. “*Mûsâ'ya demiştik: ‘O vehmettiğinden asla ürkme, zira galip olacak şüphesiz sensin’*”. Bu ifade, Hz. Mûsâ'nın galip geleceğini en açık ve en kuvvetli şekilde bildirdiğini ifade eder. “*Sağ elindeki at ki, onların yaptıklarını yutsun. Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir. Sihirbaz ise nereye varsa kurtuluşa eremez’*”.⁴³⁷ Yani sağ elindeki asanı yere atıver, demektir. Burada asanın açık olarak zikredilmeyip müphem bırakılmasını müellif; durumunu korkunç göstermek, şanını tazim etmek ve bu asanın, normal eserleri olan asalar cinsinden olmadığını, lakin bu asanın cinsinin diğer fertlerinin dışında, nitelik olarak müphem ve eserleri garip bir asâ olduğunu bildirmek için olduğunu belirtmiştir. Başka âyetlerde asanın sarih olarak zikredilip bu nüktenin gözetilmemesi, hâdisenin hikâye edilmesinde de bunun gözetilmemesini gerektirmeyeceğini belâgat ve âyetlerin mâna ilişkisi yönünden belirtir.

Anılan müphemiyetin tahkir anlamına çıkarılması, yani onların iplerinin ve değneklerinin çok olmasına aldırma ve elindeki küçük asâyı at; zira senin asan, küçük tek bir asâ olmasına karşın, onların bunca çok ve büyük değneklerini yutacaktır mânasına hamledilmesi izahına, asanın halinin daha önce iki kere açıklanmasına mâni olur şeklinde açıklamıştır. Kaldı ki, bu mâna asâ yaptıklarını, asıl şekliyle yaptığı takdirde uygun olur. Hâlbuki daha önce belirtildiği gibi, asâ, aslî şekliyle kalmamaktadır. Görüldüğü gibi bu âyet açık bir şekilde belirtiyor ki; Hz. Mûsâ'nın korkusu, zikredilen insanların kafasının karışmasından ve kendisine tâbi olmamalarından olmadığını, yoksa o korkuyu bertaraf etmek için, onların iman etmelerini ve tâbi olmalarını gerektiren vaatlerde bulunulmak suretiyle korkmama nedenin zikredileceğini belirtir.⁴³⁸

⁴³⁶ Tâhâ 20/67-68.

⁴³⁷ Tâhâ 20/69.

⁴³⁸ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 26-28.

3.2.9.8. Sihirbazların Allah'a İman Etmesi

Konu ile alakalı âyetleri tefsirinde şöyle açıklıyor: “*Sihirbazlar hemen secdeye kapandılar ve: ‘Hârûn ve Mûsâ’nın Rabbine inandık’ dediler*”.⁴³⁹ Yani Hz. Mûsâ sağ elindeki asasını yere bıraktı ve asâ, onların iplerini ve değneklerini yutuverdi ve bu olayın üzerine sihirbazlar, secdeye kapandılar denildiğini beyan eder. Zira şüphesiz olarak anladılar ki, Hz. Mûsâ’nın gösterdiği hâdise, sihir kabilinden değil, o, ancak ve ancak Allah’ın mucizelerinden biridir demiştir. Sihirbazların reisi dedi ki: Biz bugüne kadar karşılaştığımız bütün insanlara galip geliyorduk ve âletlerimiz de hep yanımızda kalıyordu. Eğer bu sihir ise, bizim attığımız âletler nerede? Böylece onların reisi cisimlerin hallerinin değişmesini, kâinatın Yaratıcısı Kâdir ve Âlim Allah’a delil saydı ve bu mucizenin Hz. Mûsâ’nın eli ile olmasını da onun peygamberliğinin şüphesiz olarak doğruluğuna delil saydığı rivayetini verir.

Onların gördükleri, onların yüz üstü secdeye kapanmalarına vesile oldu; onlar tevbe edip, iman ettiler ve boyun eğmenin son hak olan secdede bulduklarını ifade eder. Onlar secdeye kapandıktan sonra cenneti, cehennemi, mükâfatı ve azabı görmeden başlarını secdeden kaldırmadıklarının zikredildiğini belirtir. Müellif: Bu âyette onların kelâmı hikâye edilirken, Hz. Hârûn’un önce Hz. Mûsâ’nın ise sonra zikredilmesini cümle aralarındaki (sonlarındaki ses uyumlarını) gözetmek için olduğunu nahiv, belâgat ve ‘icaz yönünden belirtmiştir. Ya da onların kelâmı da bu şekilde vâki olmuş olabilir. Bu da Hz. Hârûn’un yaşının daha büyük olmasından dolayı olabilir veya Firavun ile kavmi tarafından ileri sürülen bâtil vehimden ziyadesiyle kaçınmak için olabilir. Zira Firavun, Hz. Mûsâ’yı küçüklüğünde büyütmişti. Onun için eğer Hz. Mûsâ, önce zikredilmiş olsa, belki lânetli Firavun ile kavmi, daha ilk baştan maksatlarının Firavun olduğunu vehmedebilirlerdi şeklinde izah eder.

Tâhâ sûresinin 71. âyetinde⁴⁴⁰ müellif, Firavun’un, sihirbazlara böyle demesini şöyle açıklar: Onların iman etmelerini kınamak için olduğunu, yoksa ondan sonra kendilerine izin verdiği veya izin vermesi bekleniyordu demek olmadığını açıklamıştır

⁴³⁹ Tâhâ 20/70.

⁴⁴⁰ “*Firavun dedi ki: ‘Demek, ben size izin vermeden önce ona (Mûsâ’ya) inandınız ha! Şüpheli yok, o size sihri öğreten büyüğünüzdür. Şimdi yemin olsun sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve mutlaka sizi hurma dallarına asacağım. Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcı olduğunu mutlaka göreceksiniz*”.

Mûsâ, büyü sanatında sizin en bilgininizdir ve üstadınızdır, onun için size üstün geldi. Yahut o, size büyüünün bazı kısımlarını öğretmiş, fakat bazı teferruatlarını öğretmemiş. Bunun için size galip geldi. Bu, Firavun'un tezvir edip de kavmine duyurduğu bir şüpheci. Bir de kavmine gösteriyor ki, iman da sanki onun iznine bağlıdır. Şu halde onların imanı izinsiz olarak gerçekleştiğine göre geçersizdir. Onlar, Hz. Mûsâ'nın talebelerinden oldukları için, ne Hz. Mûsâ'nın gösterdiğine itibar edilir, ne de kendilerinin gösterdiklerine itibar edilir. Firavun, bir takım insanların da sihirbazlara inanarak Allah'a iman etmelerinden korktuğu için böyle demiştir.

Firavun, sihirbazlara göstermek istiyordu ki, onların imanları, mucizeye hüccet gördüklerinden dolayı değil Hz. Mûsâ'dan korktukları içindi. Çünkü onun esasının, kendi iplerini ve asalarını yuttuğunu görmüşler ve kendi hayatlarından da endişe etmiş olduklarını belirtir. *“Sihirbazlar şöyle dediler: ‘Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin’*”.⁴⁴¹ Müfessir: İman eden sihirbazlar, Firavun'un tehditlerine hiç aldırmadılar ve bize; Allah tarafından varit olan bu apaçık mucizelere, bizleri ve diğer yaratılmışları var eden Rabbimize elbette ki, seni tercih etmeyeceğiz dediler. Hz. Mûsâ'nın eliyle zuhur eden asâ mucizesi, daha önce tahkiki anlatıldığı gibi birçok mucizeleri içermektedir. Zira o sihirbazlar, o asâ mucizesinin büyük küçük bütün hususiyetlerini biliyorlardı. Bundan dolayı âyette, *“Mucizeler”* diye çoğul kipi kullanılmış olduğunu beyan eder.

Âyette Allah'ın *“Yoktan var etmek”* sıfatıyla zikredilmesinin bu hükmün gerekçesini zımnen bildirmek için olduğu şeklinde açıklamıştır. Zira Allah'ın, onların Yaratıcısı olması ve Firavun'un da yaratılmışlar cümlesinde bulunması, Firavun'u Allah'a tercih etmemelerini gerektirmektedir. Sen yapacağını yap. Yahut sen hükmedeceğini hükmet. Sen ancak bu dünya hayatında hükmedebilirsin cümlesini, ondan sonra gelecek âyet, onların, Firavun'un hükmüne aldırılmalarının sebebi olarak değerlendirmiştir. Yani sen ancak yalnız bu dünya hayatında dilediğini yaparsın yahut hükmedersin. Bizim ise, bu dünyanın zevkinde gözümüz ve azabından da korkumuz yok demek istediklerini zikreder. *“Şüphesiz ki biz: ‘Günahlarımızı ve bize zorla yaptırdığın sihri affetmesi için, Rabbimize inandık. Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlı ve*

⁴⁴¹ Tâhâ 20/72.

daha kalıcıdır".⁴⁴² Müellife göre, bu sözü sihirbazlar Firavuna hitaben söylemişlerdir; "Gerçekten bugüne kadar işlediğimiz küfür ve günahları ve senin bizi uzak kentlerden getirip zorlamanla Hz. Mûsâ'ya karşı yaptığımız büyüü bağışlaması ve âhirette bizi ondan dolayı cezalandırmaması için Rabbimize iman ettik" demek istemişlerdir.

Onların yaptığı büyüünün de hatalarına dâhil olduğu halde ayrıca zikredilmesinin, sihirbazların daha önce yaptıkları büyüden son derece nefret etmeleri ve İlâhî mağfi-
rete rağbet etmeleri sebebiyle olduğunu belirtmiştir. Zorlamanın zikredilmesi, zorlama ile de olsa, kendilerinden sâdır olan büyü için ayrıca bağışlanmak dilemenin vacip olduğunu bildirmek olabilir. Bir de zorlamanın zikredilmesinde, bir çeşit bağışlanmayı celp etmenin özrü var şeklinde izah eyler. O sihirbazların reisleri yetmiş iki kişi vardılar, ikisi Kıptî'lerden, diğerleri ise İsrâiloğulları'ndan idiler. Firavun, onları büyü öğrenmeye zorlamış idi rivayetini zikreder.

Tâhâ sûresinin 74.-76. âyetlerinde⁴⁴³ geçen bu iki hüküm cümlesini müellif: Büyücülerin kelâmından olup, niçin Allah'ın mükâfatının daha hayırlı ve cezasının da daha sürekli olduğunu açıklamakta, bu gerçeği tahkik etmekte ve Firavun'un iddiasını da çürütmektedir şeklinde yorumlamıştır. İyi amel olmadan sırf imanın mükâfat gerektirmediğine işaret etmez. Zira iman ve iyi ameller şartına bağlanmış olan, mutlak mükâfat değil, yüksek derecelerdir. İhtilaf konusu olan ise, mutlak mükâfattır. Adn, kelimesi daha önce de zikredildiği gibi, ikamet anlamındadır veyahut cennet toprakları demektir. Nitekim zikredilen iman ve iyi ameller sayesinde küfür ve günahlardan arınanların mükâfatı bu yüksek dereceler olduğunu zikreder.

Mezkûr âyetlerde, önce günahkârın halinin belirtilmesini, Firavun'un, hangimizin azabı en çetin ve en sürekli olanıdır şeklindeki ifadesinin reddi olarak, Allah'ın azabının en çetin ve en süreklili olanı olduğunu acilen zikretmek için olduğunu açıklamıştır. Diğer bir görüşe göre ise, bu üç âyet, büyücülerin sözlerinin hikâyesinden olmayıp direkt olarak Allah'ın kelimindedir. Firavun'un, iman eden bu büyü-

⁴⁴² Tâhâ 20/73.

⁴⁴³ "Şüphesiz, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, kesinlikle ona cehennem vardır. Orada ne ölür ne de güzel bir hayat yaşar. Her kim de O'na sâlih ameller işlemiş bir mümin olarak varırsa, işte onlar için en yüksek dereceler, içinden ırmaklar akan, içinde ebediyen kalacakları Adn cennetleri vardır. Bu günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır".

cülere vaat ettiği azabı uyguladığına dair Kur’ân’da da hadiste de bir açıklık bulunmaz denildiğini beyan eder.⁴⁴⁴

3.2.9.9. Firavun’un Boğularak Helak Olması

Müellif, konuyla ilgili âyetleri tefsirinde şöyle izah eder: “*Mûsâ’ya: ‘Kullarımı geceleyin yürütüp çıkar. Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç’ diye vahyettik*”.⁴⁴⁵ Bu âyetten itibaren Firavun ile kavminin akıbetinin icmalı olarak anlatıldığını, ancak burada Hz. Mûsâ’nın, büyücülere üstün geldikten sonra yirmi sene içinde onun eliyle Firavun ile kavmine gösterilen sarih mucizelerin zikredilmemiş olduğunu belirtir. Bu kelâmın başında yeminin zikredilmesini, muhtevasına son derece önem verildiğini göstermek için olduğunu belirtmiştir. Burada İsrâiloğulları’nın, kullarım unvanıyla ifade edilmeleri, onlara merhametini açıkça göstermek, durumlarına önem verdiğini bildirmek ve onlar Allah’ın kulları oldukları halde Firavun’un, kendilerini köle edindiğine ve onlara çeşitli zulümler ettiğine dikkat çekmek için olduğunu belâgat ve ‘icaz yönünden zikreder. “*Bunun üzerine Firavun askerleriyle birlikte onların peşine düştü de deniz onları görülmedik bir şekilde kuşatıp yuttu*”.⁴⁴⁶ Yani Hz. Mûsâ da kendisine verilen emirlere hemen intibak edip, derhal geceleyin kavmini yola çıkardı; sonra onlara denizde kuru bir yol açtı ve o yoldan yürüdü. Firavun da askerleriyle beraber onların peşine düşüp karada ve denizde onları izlediği şeklinde anlaşılacağını izah eder.

Hz. Mûsâ, gecenin ilk saatlerinde kavmini yola çıkarmıştı. Sayılan altı yüz yetmiş bin idi. Firavun, bunu öğrenince askerleri ile onların peşine düştü. Firavun, İsrâiloğulları’nı izledi ve sonunda onlara ulaştı ve iki taraf birbirlerini iyice görüyordu. O sırada Mûsâ, asasını denize çarpınca, deniz “On iki” kısıma bölündü ve her kısmın suları koca bir dağ gibi idi. Hz. Mûsâ, İsrâiloğulları’nın on iki kolu ile bu geçitlerden sağ salim olarak geçti. Firavun da askerleri ile onların peşinden gitti. Onlar denizde açılan geçitlere tamamen girince, tarif edilemez korkunç dalgalar, onları kaplayıverdi şeklindeki rivayeti zikreder.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 28-31.

⁴⁴⁵ Tâhâ 20/77.

⁴⁴⁶ Tâhâ 20/78.

⁴⁴⁷ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 31-32.

3.2.9.10. Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğulları ile Kudüs'e Yolculuğu

Konu ile ilgili âyetleri müfessir şu şekilde açıklar: “*Ey İsrâiloğulları! Sizi düşmanınızdan kurtardık, size Tûr'un sağ yanını vadettik ve size kudret helvası ile bildircin indirdik*”.⁴⁴⁸ Allah'ın, Firavun ile kavmini denizde boğduktan, Hz. Mûsâ ile kavmini denizden kurtardıktan sonra İsrâiloğulları'na yaptığı hitabı hikâye etmekte olduğunu zikreder. Ancak bu hitabın, denizden kurtulmalarının hemen ardından gerçekleşmiş, Allah'ın, dinî ve dünyevî onca çeşitli nimetleri onlara bahşettikten sonra bu hitapta bulunduğunu belirtmiştir. Bu hitabın, Peygamberimiz dönemindeki Yahudiler için olduğu görüşüne de yer verir. Yani Allah, onların atalarına bahşettiği nimetlerle, atalarına asaleten, onlara da dolaylı olarak minnet izhar buyurmuş olduğunu belâgat ve 'icaz yönünden belirtir.

Müellif: “*Tûr'un sağ yanını vadettik*” cümlesini yani Tûr dağının, Mısır'dan Şam'a gelen yolcu için sağ tarafında kalan bir mekâna gelmeniz için peygamberiniz vasıtasıyla size vade verdik. Yani münacatta bulunması ve kendisine Tevrat indirilmesi için Mûsâ'ya vade verdik şeklinde izah eder. Bu vade Hz. Mûsâ'ya verildiği halde onların hepsine isnat edilmesi, onlarla ilgili olduğu için, faydasının onlara sirayet ettiği için ve minnet makamının hakkının yerine getirilmesi içindir. Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'yla birlikte Tîh Çölünde iken, şafak vaktinden güneş doğuncaya kadar kudret helvası kar gibi yağdığı ve her ferde yaklaşık üç kilo düşüp ve herkes kendi gereksinimi miktarınca kuşu kestiği rivayetini verir.

“*Seni, acele ile kavminden uzaklaştıran nedir, ey Mûsâ', dedik*”.⁴⁴⁹ Burada; mezkûr sözleşme gereğince Hz. Mûsâ'nın, Allah ile münacatta bulunma yerine geldiğinde, Allah ile kendisi arasında cereyan edenler, hikâye edildiğini zikreder. Yani acele edip kavminin temsilcilerinden yalnız olarak gelmeye seni sevk eden nedir ey Mûsâ! Gördüğümüz gibi bu kelâm, Hz. Mûsâ'nın, temsilcilerden önce gelmesinin sebebini sormakta ve onlardan ayrı olarak tek başına gelmesinin hoş karşılanmadığını bildirmekte şeklinde açıklamıştır. Zira bu durum, görünene göre, onları gafil saymak ve kendilerine itibar etmemek anlamına geldiğini, hâlbuki Hz. Mûsâ, onları da beraberinde getirmeye vazifeli olduğunu belirtir. Âyetin bu inkâr istifhamını, Hz. Mûsâ'dan sâdır olan acelenin kendisi için olmadığını belirtmiştir. Zira bu, azim sahibi bir peygambe-

⁴⁴⁸ Tâhâ 20/80.

⁴⁴⁹ Tâhâ 20/83.

re lâıyk olan hazma zıt bir nakısadır. Bundan dolaydır ki, bundan sonraki âyette Hz. Mûsâ, yalnız gelmediğini, kendileriyle beraber geldiğini ifade etmektedir.

*“Mûsâ şöyle dedi: ‘Onlar, işte onlar hemen arkamdalar. Rabbim! Sen hoşnut olasın diye, acele ederek sana geldim’.*⁴⁵⁰ Yani Hz. Mûsâ dedi ki; onlar da benimle beraberdir, ben ancak birkaç adım onların önündeyim. Bunun beraberliğimize, birlikteliğimize hâlel getirmeyeceğini sanmıştım; çünkü bu kadarı, yol arkadaşları arasında da hiç mühim değil denildiğini zikreder. Hz. Mûsâ’nın bu kadar az bir mesafe ile onların önünde bulunmasının olumsuz bir kasıt taşımadığını belirttikten sonra bunun, İlahî rızayı kazanmak için olduğunu belirtmektedir. Yani ey Rabbim! Fermanına uymakta acele etmem ve ahbine vefa göstermem için ihtimam göstermem, seni hoşnut etmek içindir. Bu kelâmda “*Ey Rabbim*” denilmesinin; özrünün kabul edilmesi maksadıyla, ziyadesiyle yalvarma ve yakarış bildirmek için olduğunu belâgat ve ‘icaz yönünden zikreder.⁴⁵¹

3.2.9.11. İsrâiloğulları’nın Buzağıya Tapması

Ebüssuûd konu ile ilgili âyetleri tefsirinde şu şekilde beyan eder: “*Allah: ‘Şüphesiz, biz senden sonra halkını sınıdık; Sâmirî onları saptırdı’ dedi*”.⁴⁵² Ey Mûsâ! Sen, kavminin arasından ayrıldıktan sonra, biz onları buzağıya tapmak konusunda imtihan ettik. Onların, Hz. Mûsâ’nın, Hz. Hârûn ile geride bıraktığı İsrâiloğulları olup “Altı yüz bin” kişi olduklarının bilgisini zikreder. Bunların sadece “On iki bin” kişisi buzağıya tapmaktan kurtulmuş olduklarını ifade eder. “*Sâmirî, onları yoldan çıkardı*” cümlesini: Zira fitneyi ayarlayan o idi. Nitekim Sâmirî, onlara demişti ki: Mûsâ’nın size verdiği süreye istinaden gecikmesinin yegâne sebebi şudur: Sizin yanınızda Mı-sırlıların ziynet eşyaları bulunmaktadır ve bunlar size haramdır dedi ve buzağı süreci işte böyle başladı. şu halde Hz. Mûsâ, Allah’ın huzuruna geldiğinde Allah’ın bunu kendisine haber vermesi, O’nun ilminde ve iradesinde gerçekleşmesi itibarıyla olabilir. Yahut beklenen bir şeyin, olmuş gibi haber verilmesi kabilinden olabilir. Yahut Sâmirî, Hz. Mûsâ gittikten sonra bu fitneyi gerçekleştirmeye kararlı bulunuyordu ve onun hazırlıklarını yapmaya da girişmişti. Böylece fitne haber verildiğinde zaten gerçekleşmiş olduğu şeklinde belirtir.

⁴⁵⁰ Tâhâ 20/84.

⁴⁵¹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 32-34.

⁴⁵² Tâhâ 20/85.

Konu ile ilgili Tâhâ sûresinin 86. âyetini⁴⁵³ müellif şöyle açıklıyor: Hz. Mûsâ, kırk günü tamamlayıp Tevrat'ı aldıktan sonra kavmine döndü; aksi halde o fitne kendisine haber verilmesinin hemen akabinde döndü, demek değil şeklinde açıklamıştır. Hz. Mûsâ kavmine; Rabbiniz, içerisinde hidâyet ile nur barındıran Tevrat'ı size vermeyi vadetmemiş miydi? Yoksa Rabbiniz size bunu vaat etti fakat vaadin gerçekleşmesi zaman aldı da bu yüzden yanlışa düştünüz, yoksa da üzerinize Rabbinizden pek büyük bir gazabın gelmesini mi arzuladınız da bana olan sözünüzden caydınız ve bizzat sizin yanınıza dönüncüye kadar, size emrettiğim hususta sebat etmediniz dediğini aktarır. *“Şöyle dediler: ‘Sana verdiğimiz sözden kendi isteğimizle aykırı davranmış değiliz. Fakat biz Mısır halkının mücevheratından yüklü miktarlarda takınmıştık. Böylece onları ateşe attık. Çünkü Sâmîrî de aynı şekilde attı’*”.⁴⁵⁴ Müfessir: Demişlerdi ki; eğer biz kendi halimize bırakılmış olsaydık ve Sâmîrî'nin aldatması olmasaydı ve bazı şartlar da onun lehinde olmasaydı, biz sana olan vaadimizden dönmezdik. Fakat biz, Mısır'dan ayrılmaya karar verince, düğünde takınmak mazeretiyle iğreti olarak Kıptî'lerden aldığımız ziynet eşyasından bazı ağırlıklar yüklenmiştik demek istediklerini belirtir.

Bunların Evzâr (ağırlıklar) olarak ifade edilmelerini, bunların vebal ve günah olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Çünkü o zaman ganimetler helâl değil idi. Biz, onların vebalinden kurtulmak ümidiyle onları ateşe atmıştık; Sâmîrî de, beraberinde bulunanları ateşe atmıştı. Sâmîrî de, kendileri gibi yanında bulunan ziynet eşyasını ateşe atıyormuş gibi göstermişti. Bundan dolaydır ki onlar o söylediklerini söylemişlerdi. Fakat aslında Sâmîrî, Resulün bastığı yerden aldığı toprağı ateşe atmıştı şeklindeki rivayeti de verir. *“Böylece onlar için böğürebilen bir buzağı heykeli ortaya çıkardı: ‘Bu sizin de ilahınızdır, Mûsâ'nın da ilahıdır. Öyle iken Mûsâ, unuttu dediler’*”.⁴⁵⁵ Sâmîrî, anılan sözleri söyleyenler için, böğürebilen, etli, kanlı bir cüsse yahut cansız bir altın heykeli çıkardı. Sâmîrî ile ilk defa görüp onun imtihanına

⁴⁵³ *“Mûsâ öfkeli ve üzgün bir halde halkına döndü: ‘Ey kavmim, Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Çok zaman mı geçti, yoksa üzerinize Rabbinizin gazabının üzerinizde açığa çıkmasını dilediniz ve bana verdiğiniz söze uymadınız’ dedi.”*

⁴⁵⁴ Tâhâ 20/87.

⁴⁵⁵ Tâhâ 20/88.

sürüklenenler, bu hem sizin hem de Mûsâ'nın da ilahıdır, fakat Mûsâ onun farkına varamadı da gitti ve o ilahı Tûr'da arıyor dediğini belirtir.

*“Onlar bu heykelin, sözlerine karşılık vermediğini, kendilerinden hiçbir zararı uzaklaştıramayacağını ve onlara hiçbir fayda sağlayamayacağını görmezler mi”?*⁴⁵⁶ Burada hem sapanların hem de saptıranların durumu kınanmakta ve bâtil olduğuna hiç kimsenin şüphe etmemesi gereken en büyük yasağı bozdukları yani buzağıyı ilah edindikleri için onlar beyinsiz olarak nitelendirilmektedir. Yani düşünmüyorlar mı ki, o buzağı ne onlara bir söz söyleyebiliyor ne de onların sözlerine karşılık bir cevap verebiliyor? Yine ne onlara bir zarar verebiliyor ne de onlara bir kâr getirebiliyor? Yahut kendisine ibadet etmedikleri takdirde ne onlara bir zarar verebiliyor ne ona ibadet ettikleri takdirde kendilerine bir mükâfat sağlayabiliyor? O halde onlar nasıl onun İlâh olduğunu düşünüyorlar şeklinde soruların olabileceğini ifade eder. *“Andolsun, Hârûn onlara daha önce şöyle demişti: ‘Ey kavmim! Siz bununla sınınmaktasınız. Doğrusu sizin Rabbiniz ancak rahmandır. Öyleyse bana uyun ve emrime itaat edin”.*⁴⁵⁷ Müellif: Hz. Hârûn, Hz. Mûsâ orada yok iken onlara öğüt vermiş ve zikredilen sözlerle işin hakikatine dikkatlerini çekmiş şeklinde âyeti açıklamıştır. Yahut Hz. Hârûn, Sâmirî'nin sözlerinden evvel bu uyarısını yapmıştı. Belki de Hz. Hârûn, o ateş çukurundan buzağı çıktığını görünce, onların fitneye kapılacaklarından endişe etmiş ve onları uyarmaya koşup: Ey kavmim! Siz bu buzağı ile sadece denendiniz yahut saptırıldınız; hakka, doğruya yöneltme için değil, yapılan sırf fitne içindir demiş olduğunu beyan eder.

Hz. Hârûn'un, Onun Rab ve rahmân unvanlarını zikretmesi, kendilerini hakka meyllettirmek için olduğunu belirtir. Nitekim buzağıyı anılan şekilde vasıflandırmasını da Onları bâtıldan engellemeye ehemmiyet verdiği için yaptığını belirtmiştir. Yani sizin ibadetinize yegâne lâayık olan Rabbiniz, Rahman olan Allah'tır. Gerçek bu olduğuna göre artık hak dinde sebatta bana uyun da bu emrime, itaat edin ve hâlini bildiğiniz buzağıya tapmayı bırakınız şeklinde demek istediğini belirtir. *“Onlar da: ‘Mûsâ yanımıza dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz’ dediler”.*⁴⁵⁸ Onlar,

⁴⁵⁶ Tâhâ 20/89.

⁴⁵⁷ Tâhâ 20/90.

⁴⁵⁸ Tâhâ 20/91.

Hârûn'a böyle cevap verdiler. Onların, buzağıya tapmalarını, Hz. Mûsâ'nın dönmesine bağlamalarını

Hz. Mûsâ, döndüğünde bunu terk edeceklerini vaat etmek mânasında değildir, fakat bunu bırakmayı, haksız gerekçelerle geciktirmek anlamında olduğunu ve onların buradaki sözlerinde, Sâmirî'nin kelamına istinat ederek, Mûsâ'nın bu konuda sarih bir şeyi getirmeyeceğini düşündüklerini zikretmiştir. *"Mûsâ, şöyle dedi: 'Ey Hârûn! Saptıklarını gördüğün zaman beni izleyip gelmekten seni alıkoyan nedir? Yoksa emrime karşı mı geldin'".*⁴⁵⁹ Hz. Mûsâ, onların verdiği cevabı duyunca, öfkeli olarak Hz. Hârûn'un sakalından ve kafasından tutarak dedi ki; ey Hârûn! Onlar, buzağıya tapacak ve sana o kötü sözü söyleyecek kadar inatta ileri gittikleri zaman sana ne oldu da bana uymadın; benim gibi Allah için kızmadın ve o'nu inkâr edenlere karşı savaşmadın? Yahut niçin gelip bana haber vermedin? Yahut neden orayı terk etmedin? Senin terk etmeden sonra belki cayarlardı dedi.

*"Hârûn: 'Ey anamın oğlu, saçımı sakalımı çekme. Şüphesiz ben, İsrâiloğulları'nın arasını açtın, sözüme riayet etmedin demenden korktum' dedi".*⁴⁶⁰ Müellif, Hz. Hârûn'un bu izafeyi anneye tahsis etmesinin, anne hakkını tazim ve Hz. Mûsâ'nın kalbini yumuşatmak için olduğunu belirtmiştir. Yoksa bazılarının dediği gibi anne bir kardeş oldukları için değildir. Zira âlimlerin cumhuruna göre onlar anne ve baba bir, öz kardeşlerdir.

Allah için aşırı öfkesi ile kızgınlığından ötürü Mûsâ, kardeşi Hârûn'un saçını sağ eliyle ve sakalını da sol eliyle tuttuğu rivayetini verir. Hz. Mûsâ hâdiseler karşısında demir mizaçlı sert bir insan olduğundan, kavminin, buzağıya taptıklarını görünce, kendine tahakküm edemeyip yaptıklarını yaptı. Hz. Hârûn dedi ki; ben, onları bölüp birbirleriyle çekiştirsem ve birbirlerine kırdırısam, senin bana: İsrâiloğulları bir babanın çocukları oldukları halde onların arasına ayrılık düşürdün, demenden korktum. Hz. Hârûn'un, ayrılıktan, birleşmenin mümkün olmadığı ve savaşla sonuçlanan ayrılığı ve sözümü tutmadın cümlesindeki sözden de kavmim içerisinde benim yerime vekilim ol ve onları düzelt sözünü kastettiğini belirtir.

⁴⁵⁹ Tâhâ 20/92-93.

⁴⁶⁰ Tâhâ 20/94.

Hız. Hârûn'un; ben kendi fikrime göre, maslahatı, sen dönünceye kadar belâyı olduğu gibi muhafaza edip onları idare etmekte buldum demek istediğini açıklamıştır. *"Mûsâ: 'Ya senin derdin neydi ey Sâmirî' dedi"*.⁴⁶¹ Mûfessir, İsrâiloğulları ile Hız. Hârûn'un, fesadı Sâmirî'ye isnat etmekle özür beyan etmeleri üzerine Hız. Mûsâ, Sâmirî'yi kınamak üzere dedi ki; ey Sâmirî derdin nedir, bu yaptığını niçin yaptın denilmek istendiğini beyan eder. Hız. Mûsâ'nın bu hitabını müellif: Sâmirî'nin, hilesinin bâtıl olduğunu kendi itirafıyla göstermek ve kendisine uygulayacağı cezanın, onun fitnesine kapılanlar ile onlardan sonra gelecek ümmetlere de bir ibret dersi olması için ona böyle hitap ettiğini belirtmiştir. *"Sâmirî şöyle dedi: 'Ben onların görmediği şeyi gördüm. Elçinin izinden bir avuç avuçladım da onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti"*.⁴⁶² Sâmirî, Hız. Mûsâ'nın bu hitabına cevap olarak dedi ki; kavmin bilmediğini ve anlamadığını ben bildim ve anladım. Yahut kavmin görmediğini ben gördüm. Bundan sonra gelecek işte bunu nefsim bana hoş gösterdi denildiğini ifade eder. Bu ifadeye de en münasip düşenin, bu mâna olduğunu zikreder. Zira Hız. Mûsâ'nın bilmediği bir ilmi iddia etmek, büyük bir cüret olup Sâmirî'nin hâline ve makamına yakışmaz. Fakat Hız. Mûsâ'nın görmediği bir şeyi görmeyi iddia etmek, böyle olmayıp rastlandı olarak olabilen hususlardan olduğunu beyan eder.

Sâmirî, Cebrâîl'i, bir at sırtında görmüştü; onun atı, kupkuru yolda giderken ön veya arka ayaklarını kaldırır kaldırmaz, onun altından hemen yemyeşil bitki çıkıveriyordu. Böylece bunu gören Sâmirî, bunun bir sırrı olduğunu anlamış ve atın bastığı yerden bir avuç toprak almıştı. Onun o zaman ilâh elçisinin izinden bir avuç toprak aldım sözünün mânası budur. Yani ey Mûsâ! Allah'ın, seni Tûr dağına götürmek için sana gönderdiği meleğin atının bastığı topraktan bir avuç aldım rivayetini verir. Burada Cebrâîl'in Allah'ın elçisi unvanıyla zikredilmesini müellif: Belki de onun, kavmin vâkıf olmadığı İlâhî sırlara onun vâkıf olduğunu zımnen bildirmek için olduğunu belirtmiştir. Sâmirî, bu sözü, kelâmının başında söylediğini tekit etmek ve aldığı toprağı ne zaman aldığına dikkat çekmek için söylemiş olduğunu belirtir.

Sâmirî, işte bunu nefsim bana güzel gösterdi sözünden de kastettiği, yaptığı işi, sırf nefs-i emmâreye uymak ve onun kandırmasıyla yaptığıdır. Yoksa akli delil veya İlâhî ilham gibi başka bir şey için söylemediğini ifade eder. *"Mûsâ: 'Git! Artık sen haya-*

⁴⁶¹ Tâhâ 20/95.

⁴⁶² Tâhâ 20/96.

*tın boyunca bana dokunmak yok' diyeceksin. Senin için, asla kaçamayacağın bir ceza daha var. Şu ibadet edip durduğun ilahına bir bak! Biz onu elbette yakacağız ve onu denize savuracağız".*⁴⁶³ Mûsâ, Sâmirî'ye; bu kavmin içinden çık defol, artık ömrün boyunca insanlardan ayrı kalacaksın dedi. Ancak bu ayrılık, ihtiyarî bir mükellefiyet değil, fakat zorunlu olarak buna mecbur olacaksın denildiğini zikreder.

Onun suçuna özellikle bu cezanın verilmesi, aradaki zıddiyet münasebetidir. Zira Sâmirî, ölümlerin hayatına sebep olan bir işle uğraşınca, onun zıddıyla cezalandırıldı. Nitekim kendisine dokunmak, dirilerin ölmesine sebep olan sıtma sebebi olduğunu beyan eder. "*Senin için, asla kaçamayacağın bir ceza daha var*" Yani Allah bu dünyada seni cezalandırdıktan sonra ahirette de senin için, O'nun mutlaka gerçekleştireceği bir azap vaadi daha var. Ebüssuûd burada "Biz onu mutlaka ateşte yakacağız yahut eğe ile yontacağız; sonra onun külünü yahut talaşını denize savuracağız ve ondan hiçbir madde ve eser bırakmayacağız" denilmek istendiğini beyan eder. Hz. Mûsâ, bunu tamamen gerçekleştirmiştir. Nitekim onun, ilâhına bir bak demesi de bunun delilidir.

Müellif, bunu açıkça zikretmemesini ise şöyle açıklar: Bunun açık bir husus olduğuna ve yeminle tekit edilen vaadinden caymasının imkânsız olduğuna ilgi çekmek içindir. "*Sizin ilâhınız ancak kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır*".⁴⁶⁴ Bundan önce bâtil çürütüldükten sonra, burada da hitap şekli değiştirilip hepsine tevcih edilmek suretiyle hak gerçek olanla ortaya konmakta olduğunu belirtir. Yani sizin Mabudunuz kulluğa şayan tek o Allah'tır ki, kendisinden gayrı hiçbir ilâh olamaz ve herhangi bir varlık, hiçbir hususta ilâhlık hükümlerinde onun ortağı olamaz, o, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Bundan dolayı da o buzağı da önceki de onun ilminin muhtevasına dâhil demek olduğunu ve Hz. Mûsâ'nın, tevhidin izahı olarak söylediklerinin, burada tevhid ifadesiyle son bulunduğunu belirtir.⁴⁶⁵

⁴⁶³ Tâhâ 20/97.

⁴⁶⁴ Tâhâ 20/98.

⁴⁶⁵ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 34-40.

3.2.10. Hz. Dâvûd

Hz. Dâvûd; kendisine Zebûr adlı kitap verilen, İsrâiloğulları'na gönderilen bir peygamberdir. İbrânîce'de "En çok sevilen kişi, göz bebeği" gibi mânalara gelen bu ismin Kitâb-ı Mukaddes'te Dâvîd veya Dâvid biçiminde geçtiği ve yalnızca Hz. Dâvûd'a isim olarak verildiği zikredilmektedir. Kur'ân ile hadislerde Hz. Dâvûd'un çeşitli özellikleri belirtilmekle birlikte gerek soy ağacı gerekse hayat öyküsüyle ilgili tafsilatlı bir bilgi yoktur. Bu hususta diğer İslâmî literatürde yer alan bilgiler de İsrâiliyat kabilinden olup Ahd-i Atîk'teki bilgilerle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. İsrâiloğulları'nın tarihinde peygamberlik ile hükümdarlık ilk kez Hz. Dâvûd'un şahsiyetinde bir araya gelmiştir. Hz. Dâvûd'un Kur'ân'da değinilen birtakım hususiyetlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'nı muharebenin dehşetinden muhafaza etmek için Dâvûd'a zırh yapabilmesini talim etmiş, demiri egebilme biçimiyle mahirce yapılmış yaygın, vasi zırhlar oluşturmasını beyan etmiştir.⁴⁶⁶

Kur'ân-ı Mübîn'de Hz. Dâvûd'un ismi ve kıssasının geçtiği yerler; Bakara, Nisâ, İsrâ, Enbiyâ, Sebe', ve Sâd sûrelerinde geçmektedir.

3.2.10.1. Hz. Dâvûd'a İhsan Edilen Hususi Lütuflar

Ebüs-suûd Efendi, konu ile ilgili âyetleri tefsirinde şöyle izah ediyor: "*Ey Muhammed (s.a.v.), onların dediklerine sabret ve kuvvet sahibi Davud'u zikret. O, Allah'a çok yönelen biriydi*".⁴⁶⁷ Ey Muhammed (s.a.v.) o müşriklerin, bu gibi geçersiz, anlamsız sözlerine karşı sabret. Gözlerini korkutmak amacıyla günahlarının sonucunun ne kadar korkunç olduğunu göstermek ve yaptıkları günahların son derece nahoş olduğuna dikkat çekmek için Dâvûd'un kıssasını onlara zikret denilmek istendiğini belirtir. Hakikaten Hz. Dâvûd, şanı büyük bir peygamber olduğu ve bazı özel yüce nimetlere, kerametlere sahip olduğu halde o, küçük bir hataya teşebbüs edince mertebesinin indirildiğini belirtir. Meleklerin, ta'rîz ve temsil ile kendisini ikaz ettiklerini zikreder. Sonunda Dâvûd'un anladığı, Rabbine dönüp mağfiret dilediği ve sürekli bir pişmanlığı olduğunu belirtmektedir.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't- Târîh*, C.1, 169-175; İbn. Kesîr, *Kıssas-ı'l-Enbiya*, thk. Mustafa Abdülvahid (Mekke:1988), 560-576; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 29-31; Harman, "Dâvûd", *DİA*, C.9, TDV, 1994, 21-24.

⁴⁶⁷ Sâd 38/17.

Yahut âyetin, ey Muhammed (s.a.v.), sen kendin Dâvûd'un kıssasını hatırla ki kendi nefsini, sana önerilen sabırdan ve onların zulümlerine katlanmaktan ayrılmaktan kork ki, Hz. Dâvûd'un karşılaştığı ikaz ile karşılaşmayasın mânasında olduğunu belirtir. , *“Allah'a çok yönelen biriydi”* âyette geçen kuvvetten muradın dinî kuvvet olduğuna delil olduğunu belirtmiş. Nitekim Dâvûd gün aşırı oruç tutar ve geceleyin de kalkıp namaz kılardı demiştir. *“Kendisiyle birlikte tesbih etsinler diye biz, dağları Dâvûd'un emrine vermiştik. Hepsi O'na yönelmiştir”*.⁴⁶⁸ *“Kendisiyle birlikte”* denilmiş çünkü dağların onun buyruğuna tevdi edilmesi rüzgârların ve sair birtakım şeylerin Süleyman'ın buyruğuna verilmesi vb. gibi küllî tasarruf türünden olmayıp lakin Allah'a ibadette ona uymaları ve eşlik etmeleri türünden olduğunu belirtir. Dağların tesbihinin, temsilî bir sesle olduğunu yahut Allah'ın onlarda konuşma yaratmakla veyahut da lisanı hal ile olduğunu zikreder. Yahut da dağların, Hz. Dâvûd ile yürüdüğü şeklinde olduğunu beyan eder.

“Biz onun hükümrانlığını kuvvetlendirdik, kendisine hikmet ve hakkı bâtıldan ayırt etme yeteneği vermiştik”.⁴⁶⁹ Müellif, âyette; yani biz onun hükümrانlığını azametle, zaferle ve ordu çoğunluğuyla kuvvetlendirmiştik denilmek istendiğini belirtiyor. Hz. Dâvûd'un saray çevresinde tam teçhizatlı kırk bin askerin beklediğinin zikredildiğini söyler. Zikredilen âyetteki *“Hikmet”*ten muradın peygamberlik, eksiksiz ilim ve üstün amel olduğunu belirtir. Başka bir görüşe göre bu hikmetin, Zebûr ve şeriatlerin ilmi olduğudur. Bir diğer görüşe göre ise, hakka uygun olan her sözün hikmet olduğu şeklinde zikredildiğini söyler.⁴⁷⁰

3.2.10.2. Hz. Dâvûd'a Gelen İki Davacı ile Yaşadığı İmtihan

Konu ile alakalı Sâd sûresinin 21-22. âyetlerinde⁴⁷¹ müellif: Allah Teâlâ, Dâvûd peygambere beşer suretinde iki melaike sevk etti, bu melekler Cebrâîl ile Mikâîl idiler. Bunlar, Hz. Dâvûd'un huzuruna varmak istediler. Fakat onunla ibâdetü taat vaktinde

⁴⁶⁸ Sâd 38/18.

⁴⁶⁹ Sâd 38/20.

⁴⁷⁰ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.7, 218-219.

⁴⁷¹ *“Sana tartışmanın haberi ulaştı mı, yüksek duvarı tırmanıp mihraba ulaştılar. Ansızın Dâvûd'un yanına varmışlardı da bu yüzden bunlardan ürkmüştü. ‘Korkma biz birbirine hasım davacıyız, birimiz ötekine haksızlık etti. Sen aramızda hak ile hükmet, haksızlık etme ve bizi yolun tam ortasına ilet’ dediler”*.

karşılaştılar ve muhafızlar, onları engelledi. Bunun üzerine meleklerin yardımıyla duvara tırmandılar. Hz. Dâvûd, hiçbir şey işitmeden bir de gördü ki, önünde iki kişi oturmuş. Bu durum karşısında Hz. Dâvûd kaygılandı. Çünkü onlar âdetin tersine yukarıdan inmişlerdi. Muhafızlar ise kapıda bekliyorlardı ve dâvalara bakmak, hükmetmek zamanı da değildi şeklindeki rivayeti vermiş. Yine İbn Abbas'tan: Dâvûd peygamber, zamanını dört kısma ayırdığı, bir günü ibadet, bir günü dâvalara bakmak, bir günü kendi has işleri için ve bir gününde de vaaz ve öğüt için olduğu rivayetini vermiştir.

*“Onlardan biri şöyle dedi: ‘Şu benim kardeşim, onun doksan dokuz koyunu vardır. Benimse bir tek koyunum var. Buna rağmen onu da benim koyunlarıma kat’ dedi ve tartışmada bana galip geldi.”*⁴⁷² Müfessir: Dişi koyunun kinaye olarak, kadın anlamında da kullanılmakta olduğunu, kinaye ile ta’rizin gayeyi daha iyi anlattığını izah eder. *“Tartışmada bana galip geldi”* cümleyi yani öyle deliller ileri sürdü ki, onları reddetmeye gücüm yetmedi veyahut kadın istemekte bana üstün geldi ve o kadın başkasıyla nikâhlandırıldı şeklinde tefsir eder.

Sâd sûresinin 24. âyetin tefsirinde⁴⁷³ müellif: Hz. Dâvûd'un ya davalının itirafı sonucunda yahut davacının doğru olmasına göre bunu söylediğini belirtmiştir. *“Dâvûd bizim kendisini sınıdığımızı sezdi ve bu yüzden Rabbinden mağfiret diledi, eğilip yere kapandı ve O'na yönelip döndü”* Dâvûd'un, hükümet meclisinde cereyan edenlerden bunu sezdiğini, anladığını belirtir. Yani biz bu hüküm ile imtihan ettik ki, bakalım Dâvûd kendisinden istenilen şeye uyanır mı şeklinde bir görüşe yer verir. Bu imtihanda temsilî yol tercih edildiği, çünkü ikazda daha etkili olduğunu bildirir. Zira buradaki tefekkür, amaç şuuruna götürdüğü vakit kalbinde ve nefsinde çok daha fazla tesir bırakacağını ve hatasından uyandırılmaya da daha fazla tesirli olacağını zikreder.

⁴⁷² Sâd 38/23.

⁴⁷³ *“Dâvûd; yemin olsun ki o, senin bir tek koyununu kendi koyunlarının içine katmakla haksızlık etmiştir. Doğrusu ortaklık yapanların çoğu birbirinin hakkına tecavüz ederler, inanıp sâlih amel yapanlar müstesna, fakat onlar pek azdır. Dâvûd bizim kendisini sınıdığımızı sezdi ve bu yüzden Rabbinden mağfiret diledi, eğilip yere kapandı ve O'na yönelip döndü”*.

Müellif, Sâd sûresinin 25. ve 26. âyetlerin tefsirinde⁴⁷⁴: Yeryüzünün hükümlerinde ve sakini arasında hüküm vermede seni “*Halife*”, salâhiyetli kıldık yahut seni, senden önce hak ile hükmeden peygamberlere “*Halife*” kıldık anlamında olduğunu beyan eder. Müellif, bu âyetin mağfiretten, tevbeden sonra Hz. Dâvûd’un hâlinin eski iyi hâli gibi hiç değişmediğine delâlet ettiğini belirtir. “*Hak ile hükmet*”mekten muradın Allah’ın hükümleriyle, kanunlarıyla hükmetmek olduğunu, çünkü her iki anlam ile de halifelik bunu kesin olarak gerektirdiğini belirterek cümleyi belâgat ve ‘icaz yönünden beyan eder. “*Keyfe, arzuya kapılma ki, seni Allah yolundan saptırmasın. Allah yolundan sapanlara ise, hesap gününü unutmalarına karşılık, yaşayacakları çetin bir azap vardır*”. Burayı, gerek hükmetmede gerekse diğer din ve dünya işlerinde nefsin arzusuna ve heveslerine kapılma. Sonra bu durum seni Allah’ın yolundan saptırır. Çirkin bu dalâletin de çok ağır bir sonucu vardır bu da dehşetli bir azaba duçar olmaları şeklinde tefsir eder.⁴⁷⁵

3.2.11. Hz. Süleyman

Süleyman, İsrâiloğulları’na gönderilmiş, Dâvûd peygamberin oğlu, kral bir peygamberdir. Yahudilik ile Hristiyanlıkta yalnızca kral, İslamiyet’teyse peygamber ve hükümdar olarak beyan edilmektedir. Süleyman adının İbrânîce’deki mukabili olan “Şelomoh’nun” (Şlomo) sükûnet, selâmet, barış anlamlarındaki “Şalom” sözcüğünden gelmekte olduğu ve “Barışçı, barışsever” mânasını barındırdığı belirtilmektedir. Ahd-i Atfık’te bulunan malumata bakılırsa Hz. Dâvûd, tanrıdan oğlu Süleyman’ın zamanında sulhun egemen olacağı haberini, muştusunu aldığından dolayı ona bu ismi bahşetmiştir. Kur’ân-ı Kerîm başta olmak üzere tefsir, hadis, tarih ve kısas-ı enbiyâ kitaplarında bir hükümdar-peygamber olarak Hz. Süleyman’dan ve onun üstün niteliklerinden geniş bir şekilde zikredilmektedir. Hz. Süleyman’ın Kur’ân’da on altı yerde ismen geçtiği, Hz. Dâvûd’un oğlu ve vârisi olduğu, sâlih, hakîm, şükreden, üstün kılındığı, anlayışlı bir kul olduğu zikredilmekte, keskin zekâsı, geniş bilgisi ve

⁴⁷⁴ “*Biz de onun bu hatasını mağfiret ettik. Gerçekten indimizde bir yakınlık derecesi ve varılacak güzel bir makamı vardır. Ey Dâvûd: ‘Gerçekten biz seni arzda halife kıldık. İnsanların içinde hak ile hükmet. Keyfe, arzuya kapılma ki, seni Allah yolundan saptırmasın. Allah yolundan sapanlara ise, hesap gününü unutmalarına karşılık, yaşayacakları çetin bir azap vardır’ dedik*”.

⁴⁷⁵ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.7, 219-223.

hikmeti ile komplike meseleleri basitçe çözüme kavuşturma yeteneğinden bahsedilmektedir.⁴⁷⁶

Hz. Süleyman kıssası Kur’ân-ı Mübîn’de; Nisâ, En’âm, Enbiyâ, Neml ve Sâd sûrelerinde geçmektedir.

3.2.11.1. Hz. Süleyman’a Verilen Üstün Özellikler ve İhsanlar

Ebüs-suûd Efendi, konuyla alakalı âyetleri şöyle tefsir eder: “*Süleyman, Dâvûd’ un yerine geçince: ‘Ey insanlar bize kuşdili (Mantıku’t-tayr) talim edildi ve her şeyden nasip bahşedildi. Muhakkak ki bu, Allah’ın apaçık bir lütfudur’ dedi*”.⁴⁷⁷ Süleyman peygamber, dokuz kardeşi içinden Dâvûd’a peygamberlikte ve hükümdarlıkta mirasçı oldu, yerine geçti. Müfessir, Hz. Süleyman’ın; Allah’ın ihsanını gösterip seslendirmeye ve kendisine bahşedilmiş olan açık mucizeleri zikrederek insanları tasdik etmeye çağırmak üzere bize “*Kuşdili*” öğretili ve bize her şeyden bir nasip verildi dediğini açıklar.

Müellif, âyette geçen “*Mantik*”; kelimesinin insanların ananesinde, kalpteki şeyleri beyan eden her türlü söz olduğunu. Bazen de kendisiyle seslendirme yapılan her ses için değerlendirildiğini zikreder. Her sınıf kuşun, birbirleri ile sesleri vasıtasıyla anlaşmakta olduğunu belirtir. Süleyman’a belletilen kuşdilinin ise, sedaların birbirinden ayırt edilip her sedanın mâna ve gayesinin anlaşılması olduğunu belirtir. Süleyman’ın “*Her şeyden*” şeklinde söylemesinden ise, kendisine bahşedilen nimetlerin çok olduğunu kastettiğini zikreder.

İbn Abbas’tan: Hz. Süleyman’ın “*Her şeyden*” kelimesinden kastettiğinin, dünya ve ahireti için kendisini alakadar eden her şey demiş olduğu rivayetini, Mukâtil’den ise: Bundan muradın, peygamberlik ve hükümdarlık ile cinlerin, insanların, şeytanların ve rüzgârın kendisini onun emri altına verilmesi rivayetini vermiştir. “*Muhakkak ki bu, Allah’ın apaçık bir lütfudur*” Süleyman’ın, kendisine öğretilen kuşdili ve verilen nimetlerin, Allah tarafından bahşedilmiş apaçık bir lütfun ta kendisi olduğunu. Bu

⁴⁷⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t- Târih*, C.1, 175-188; İbn. Kesîr, *Kıssas-ı Enbiya*, 577-603; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 29-31; Harman, “Süleyman”, *DİA*, C.38, TDV, 2010, 56-60.

⁴⁷⁷ en-Neml 27/16.

lütfun, keremin de herkesçe bilindiğini buna binaen de Hz. Süleyman'ın bunu şükür ve hamd şeklinde ifade ettiğini belirtir.

“Süleyman'ın cinlerden, insten ve kuşlardan müteşekkil orduları toplanıp bir araya getirildi. Onlar hep beraber bölükler halinde idare ediliyorlardı”.⁴⁷⁸ Hz. Süleyman'ın hitap ettiği muhatapların teşebbüsleriyle ordusunun toplandığını, çünkü onun hitap ettiği muhataplarının; insanlardan, cinlerden ve devletinin reislerinde ve büyüklerinden olduğunu belirtir. Burada cinlerin, insanlardan önce bahsedilmesinin daha sözün başında onun hükümdarlığının son derece kuvvetli ve saltanatının çok üstün olduğunu ivedilikle beyan etmek içindir. Çünkü cinlerin başkaldıran, azgın ve toplanma ile boyun eğdirilmekten ırak bir taife olduğunu izah ederek âyeti belâgat ve 'icaz yönünden belirtir.

“Sonunda karıncaların bulunduğu vadiye geldikleri zaman bir dişi karınca: ‘Ey karınca topluluğu meskenlerinize girin de Süleyman ve onun askerleri farkına varmadan sizi ezip yok etmesinler’ dedi”.⁴⁷⁹ Müfessir, Mukâtil'den: Karınca vadisi, Şam bölgesinde karıncaların fazla olduğu bir vadi olduğu rivayetini, Kâ'b el-Ahbâr'dan ise: bu vadi Taiftedir rivayetini verir. Hz. Süleyman'la beraberindekiler, yolculuklarına devam ettiler ve sonunda karınca vadisine geldiler. Herhalde onlar, vadinin sonunda inmek istediler. Müellif, çünkü o takdirde yerdekilerin onlardan korkacağını, yoksa karıncalar havada yolculuk yaparken onlardan korkmayacaklarını beyan etmiştir. O dişi karıncanın sanki Süleyman'la beraberindekilerin vadiye doğru geldiklerini görünce, kaçtı ve karıncalara seslendi. Oradaki karıncaların da verilen ikazı anlayıp onun arkasından kaçtılar. Müfessir, işte o karıncanın hitap ve nasihatının, akıl sahiplerine benzetilip akıl sahiplerinin vasfının da onun için kullanıldığını belirtmiştir.

Ayrıca Allah'ın o karıncada konuşma kudretinin ve diğer karıncalarda da akıl ve kavrayış yaratmış olmasının imkânsız olmadığını belâgat ve 'icaz yönünden beyan etmiştir. Müellif, karıncanın, topal ve aksayarak yürüdüğünün, bu karıncanın, o söyledikleri ile seslendiğinin ve de Hz. Süleyman'ın, onu üç mil mesafeden duyduğunun zikredildiğini belirtir. Yine bu karıncanın isminin de “Tahiye” olduğu şeklinde kavillere yer verir. Müfessir: *“Kendileri farkına varmadan”* ifadesinin, onların bilerek karıncaları ezmeyeceklerini bildirdiğini ve bu karıncanın da Hz. Süleyman ile diğer

⁴⁷⁸ en-Neml 27/17.

⁴⁷⁹ en-Neml 27/18.

peygamberlerin zulümden ve eziyet vermekten masum olduklarını bildiğini belirtmektedir.

Neml sûresinin 19. âyetinde⁴⁸⁰ müellif: Hz. Süleyman'ın tebessüm etmesinin onun hayretini, memnuniyet ve sevincini ifade ettiğini belirtir. Süleyman'ın, o karıncanın sakınmasından; kendi meseleleri ile diğer karıncaların meseleleri için önlem almasını bilmesinden hayrete düşmüş olduğunu izah eder. Kendisi ile askerlerinin, takva ve merhametinin, yaratılmış sınıfları içinde ve hatta bu gibi mevzuları anlamakta en geri olan karıncalar içinde bile nam saldığına memnun olduğunu ve Allah'ın, karıncanın pek latif sesini, bir de ne demek istediğini anlamak özelliğini kendisine bahşettiğine sevindiğini belirtir.

Dişi karınca, ordunun sesini duymuş idi, lakin onların havada olduklarını bilmiyordu. O vakit Hz. Süleyman, karıncalar huzursuz olmasınlar diye, onlar yuvalarına girinceye kadar rüzgâra durmasını emrettiği rivayetini verir. “*Gerek bana gerekse ana babama bahşettiğin nimete şükretmeme*” Süleyman'ın, anne-babasından da zikretmesini, kendisine verilen nimetlerin çokluğunu belirtmek için olduğunu, çünkü anne-babasına ihsan edilen nimetlerin de kendisine ihsan edilmiş gibi, şükürü gerektireceğini belirtir. Hz. Süleyman'ın, Allah'ın razı olacağı amelleri yapma imkânını istemesi, şükürünü tamamlamak ve nimetin devamını istemek mânasında olduğunu. Sâlihler topluluğuna dâhil edilmesini niyaz etmesi ise; sâlihler içinde onların diyarı olan cennete girmeyi etmesi mânasında olduğunu beyan eder.⁴⁸¹

3.2.11.2. Hz. Süleyman'ın Hüdhdü ile Diyalogu

Konu ile ilgili âyetleri Ebüssuûd tefsirinde şöyle açıklar: “*Süleyman kuşları gözden geçirdi ve: ‘Niçin hüdhdü görmüyorum, yoksa kaybolanlardan mı oldu’, dedi*”.⁴⁸² Hz. Süleyman'ın, kuşların halini tespit edip, hüdhdü aralarında göremeyince böyle dediğini belirtiyor. Süleyman'ın önce, niçin onu göremiyorum, aramızda bir mâni mi var. Yoksa başka bir nedenden dolayı mı göremiyorum dediğini. Sonra hüdhdün

⁴⁸⁰ “*Süleyman, karıncanın sözünden dolayı gülümseyerek Rabbim: ‘Gerek bana gerekse ana babama bahşettiğin nimete şükretmeme ve hoşnut olacağın sâlih amel işlememe muvaffak kıl ve beni merhametinle sâlih olan kullarının içine dâhil et’ dedi*”.

⁴⁸¹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 276-279.

⁴⁸² en-Neml 27/20.

orada olmadığını anladığını ve o vakit de yoksa gaiplerden mi oldu şeklinde dediğini belirtir. “*Bana kayboluşunu bildiren güçlü bir kanıtla çıkmadığı takdirde kesinlikle onu şiddetli bir ceza ile cezalandıracağım veya öldüreceğim*”.⁴⁸³ Süleyman’ın, hiç şüphesiz ya bana mazeretini apaçık bildiren bir delil getirecek veyahut hemcinslerine ders olması için muhakkak ki hüdhüde dehşetli bir azap ile azap edeceğini veya da onun öldüreceğini ifade ettiğini belirtir. Hz. Süleyman’ın kuşları cezalandırma şeklinin tüylerini koparıp onları tüysüz olarak güneşe bırakmakla olduğu veya kuşu aksi olan başka bir kuşla aynı kafese koymasıyla olduğu şeklindeki görüşlere yer verir.

“*Çok geçmeden Hüdhüd geldi ve Süleyman’a: ‘Ben senin bilgin dışındaki bir şeyi gördüm. Sana Sebe’den kesin bir haberle geldim*”.⁴⁸⁴ Müellif: Anlatıldığına göre Süleyman’ın başına biraz güneş değmiş. Süleyman da başını kaldırıp bakınca, başına gölge yapan kuşlardan hüdhüdün olmadığını görmüş. Bunun üzerine kuşların çavuşu olan Kerkenez kartalını çağırıp ona hüdhüdü sormuş. Onun da bilgisi olmadığını görünce, bu sefer kuşların yücesi olan Tavşancıl kartalını çağırıp ona, hüdhüdü bana getir diye emir telakki etmiş. O da yükselip etrafa bakınca, bakmış ki hüdhüd geliyor. Kartal ona hücum edince, hüdhüd ona Allah’ın ismini verip: Seni benden sağlam ve güçlü yaratan Allah için bana merhamet eyle diye yalvarmış. Kartal da hüdhüdü bırakmış ve annesi sensiz kalasica, Allah’ın Peygamberi sana muhakkak azap edeceğine, hakikaten yemin etti demiş. Hüdhüd, peki yemininde hiç istisna yapmadı mı demiş. Kartal hayır istisna yaptı yahut bana muhakkak apaçık bir mazeret getirecek diye istisna yaptı demiş. Hüdhüd, Süleyman’a yaklaşıncaya, ona mahviyet göstermek için kuyruğunu ve kanatlarını yere bırakıp sürüyerek yürümeye başlamış. Nihayet Hz. Süleyman’ın önüne buyurunca, hüdhüd başını ona uzatmış ve: Ey peygamber Allah’ın huzurunda olacağın anı hatırla demiş. Hz. Süleyman, titremeye başlamış ve hüdhüdü bağışlamış. Sonra kendisine nerede olduğunu sorunca Hüdhüd: Senin bilmediğin bir bilgiyi öğrendim demiş olduğu bir kavli zikreder.

Müellif, Hüdhüdün: “*Sana Sebe’den kesin bir haberle geldim*” sözleriyle de doğrulamış olduğu haberini vermektedir. Hüdhüd bu sözleriyle kapalı bıraktıklarını bir nevi açıklamış. Hz. Süleyman’a çok önemli bir hizmet vermek kastında olduğunu göstermiş ve ne kadar değerli bir haber getirdiğini de daha sonra söyledikleriyle bil-

⁴⁸³ en-Neml 27/21.

⁴⁸⁴ en-Neml 27/22.

dirmiş olduğunu izah ederek bu cümleyi belâgat ve ‘icaz yönünden ifade eder. Müfessir: Sebe’nin bir kabilenin ismi olduğunu, bu kabilenin ataları olan Sebe b. Yeşceb b. Ya’rub b. Kahtan’ın isimlerinden aldıklarını belirtmiştir. Sebe’nin, ülkedeki Me’rib kentinin ismi ve bu kent ile San’a arasında üç günlük mesafe olduğunu beyan etmiştir.

“Doğrusu ben, onlara hükmeden, ona her şeyden bolca verilmiş ve kocaman bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım”.⁴⁸⁵ Hüdhüd’ün bu kelâmla getirdiği haberi beyan ettiğini ve özet anlatımdan sonra ayrıntısına başladığını zikrediyor. Sebe halkına hükmeden kişinin Belkıs bint. Şerahîl b. Mâlik b. Reyyan olduğu, onun babası da tüm Yemen toprağına hükmettiğini. Bu hükümdarlığın da kırk babadan beri onun soyundan olduğunu belirtir. Hükümdarın Belkıs’tan başka çocuğunun olmadığını ve kendisinden sonra kızı Belkıs’ın, hükümdarlığa geçtiği ve halkın Belkıs’a itaat ettiğini belirtir. Belkıs ile kavminin de Mecûsî olduklarını ve güneşe taptiklarını beyan eder. *“Her şeyden bolca verilmiş ve kocaman bir tahtı vardı”* Hüdhüd, Süleyman’ın benzersiz hükümdarlığını gördüğü halde Belkıs’ın tahtını muazzam olarak ifade etmesi ya Belkıs’ın durumuna göre yahut benzer hükümdarlara göre olduğunu izah eder. Bununla beraber müfessir; Hz. Süleyman’ın böyle bir tahtının olmayabilir olacağını belirtir.

“Onu ve kavmini, Allah’ın dînündeki güneşe tapınırlarken buldum. Şeytan kendilerine amellerini süslü gösterip onları yoldan saptırmış. Bu sebeple de onlar hidayete eremiyorlar”.⁴⁸⁶ Hüdhüdün; anladım ki Belkıs ile kavmi, Allah’a kulluk dışında güneşe secde ediyorlar. Şeytan da güneşe tapmak ile ve sair küfür ve günah türlerini kendilerine süslü gösteriyor. Bu nedenle de onları doğru yoldan alıkoyuyor dediğini bildirir. Müellif; çünkü onların küfür ve sapıklıkları değerli gösterilmeden yaptıklarının süslü gösterilmesinin söylenemez olduğunu. Ve doğru yolu eğri göstermek de bunun doğal bir sonucu olduğunu zikreder. İşte Hüdhüd, onların bundan dolayı doğru yolu bulamadıklarını ifade ediyor.

“Semalarda ve arzda saklı ne varsa açığa çıkaran gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilen Allah’a secde etmemeleri için vehimleri onları yoldan çıkarmış”.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ en-Neml 27/23.

⁴⁸⁶ en-Neml 27/24.

⁴⁸⁷ en-Neml 27/25.

Şeytan onları doğru yoldan uzaklaştırmış yahut onların yaptıklarını kendilerine süslü göstermiş ki, Allah'a secde etmesinler. Veyahut onlar, Allah'a secde etmek yöntemini bulamadıklarını ifade etmiştir. Müellif, buradaki başka bir kıraati dikkate alarak, âyetin Arapça metnindeki “*Ellâ yescüdü*” ifadesi, “*Elâ yâ üscüdü*” şeklinde okunduğunu söylemiş. Buna göre yani: “*Ey kavmim, Allah'a secde edin*” demek olduğunu belirtmiş. Buna göre de bu kelâmın, Allah tarafından da, Süleyman tarafından da söylenmiş olabileceğini, ama hangi kıraate göre okunursa okunsun, bu tilavet secdesinin vacip olduğunu zikrederek âyeti kıraat yönünden belirtmiştir.

Âyette secde edilmek hakkının sadece Allah'a ait olduğu sadedinde, bunu gerektiren diğer vasıflar içinde, özellikle göklerde ve yerde gizli olan her şeyi açığa çıkarmak vasfı zikre özgülü kılınmış. Zira bu vasfın, Allah'ı tanımak ve hükümlerini kavramak hususunda daha derin mâna ifade etmekte olduğunu. Çünkü bu vasıfta Allah'ın eserleri ve başlıca O'nun, yer altındaki bilmek kudreti müşahede edilmekte olduğunu belirtir. Müfessire göre, âyetin meâlinde geçen: “*Gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bilen*” ifadesiyle, Allah'ın büyük âlemde gizli olanları açığa çıkardığı gibi, insanî âlemdeki gizli şeyleri de açığa çıkarmakta olduğu belirtilmiştir.

“*O Allah ki, O'ndan başka ilah bulunmayan ve büyük Arş'in sahibidir*”.⁴⁸⁸ Müfessir: “*Arş*”ın, bütün cisimlerin ilki ve en büyüğü olduğunu ifade eder. Müellif; Hüdhüd'den hikâye edilen “*Göklerde ve yerde gizli bulunanı açığa çıkararak...*” cümlesinden buraya kadar anlatılanlar, Hüdhüd'ün “*Ben, senin vâkıf olmadığın bir şeye vâkıf oldum...*” cümlesiyle başlayan sözlerine dâhil olmadığını zikrediyor. Bunlar ancak Hz. Süleyman'dan alınan ilimler ve marifetlerdir. Ve burada onları zikretmesinin, Hz. Süleyman'ın dindeki kararlılığını açıklamak için olduğunu beyan ediyor.

“(Süleyman): ‘*Anlattığın doğru mu, yoksa yalancılardan mı oldun, bakacağız*’ dedi”.⁴⁸⁹ Zahire göre burada “*Yoksa yalan mı söyledin*” denilmesi gerektiğini belirterek. Ancak âyetteki mevcut anlatımın tercih edilmesini; hüdhüdün bu hususta yalan söylemesinin, yalancı olarak vasıflandırılan ve tamamen yalancılığa batmış olan kimselerin grubuna dâhil olacağını gerektireceğinden böyle zikredildiğini belirtir.

⁴⁸⁸ en-Neml 27/26.

⁴⁸⁹ en-Neml 27/27.

“Şu mektubumu götür kendilerine bırak, sonra bir kenara çekil de bak ki neye başvuru-
racaklar”.⁴⁹⁰ Süleyman, vaad ettiği kararını bu sözleriyle bildirmekte olduğunu belir-
tir. Hz. Süleyman’ın, bu sözlerini mektubunu yazdıktan sonra aynı yer-
de veyahut ondan sonra söylemiş olacağını beyan eder. Süleyman’ın, emri altında
olan marifet ve tasarrufa muktedir cinleri değil de bu elçilik görevini hüdhüde ver-
mesinin onda ilim, hikmet ve doğru anlayış işaretlerini görmesinden dolayı ve bir de
onun hiçbir mazeretinin kalmaması için olduğunu beyan eder.⁴⁹¹

3.2.11.3. Sebe Melikesinin Hz. Süleyman’dan Gelen Mektup Üzerine Kavmiyle İstişaresi

Müfessir, konu ile ilgili âyetleri şu şekilde beyan eder: “*Sebe Melîkesi Belkıs: ‘Ey
seçkin topluluk bana oldukça şerefli bir mektup iletildi’ dedi. Mektup Süleyman’dan
geliyor ve: ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’ şeklinde başlamaktadır. Bana başkaldırma-
yın ve teslim olarak gelin yazılmaktadır*”.⁴⁹² Hüdhüd, kendisine emredildiği gibi
mektubu götürüp onlara teslim ettikten ve yakınlarında bir kenara çekilip beklemeye
başladıktan sonra Sebe melikesi, kavminin önde gelenlerine böyle dediğini zikreder.
Âyette böyle açıkça anlatılmamasının, hüdhüdün bu görevi pek süratle yerine getir-
diğine işaret etmek ve bu konu, gayet açık olduğu için ayrıntılı zikredilmeye ihtiyaç
olmadığını üstü kapalı şekilde bildirmek olduğunu beyan ederek âyeti belâgat ve
‘icaz yönünden belirtir.

“*Bana başkaldırmayın ve teslim olarak gelin*” yani kibirli hükümdarların yaptıkları
gibi bana karşı yücelik taslayıp karşı gelmeyin. Başka bir kıraate ise, âyetin metninde
geçen “*Ta’lü*” fiilinin, “*Tağlü*” olarak okunduğunu, buna göre mânanın “*Haddinizi
aşmayın*” demek olduğunu ve “*Mümin olarak bana gelin*” yahut “*Boyun eğmiş ola-
rak bana gelin*” demek olduğunu belirtir. Lakin birinci mânanın, Süleyman’ın şanına
daha uygun olacağını kıraat yönünden izah eder. “*Dedi ki: ‘Ey önde gelenler, şu işi
ne yapacağım bana görüşünüzü (fetvanızı) söyleyin. Sizler yanımda bulunmadıkça
bir işi kesin sonuca hüküm vermem*”.⁴⁹³ Müellif; burada Belkıs’ın “*Dedi*” sözünün

⁴⁹⁰ en-Neml 27/28.

⁴⁹¹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 279-283.

⁴⁹² en-Neml 27/29-31.

⁴⁹³ en-Neml 27/32.

tekrar edilmesinin, sözün içeriğine son derece ehemmiyet verildiğini bildirmek için olduğunu, yani Belkıs'ın, bana çok zor gelen ve özetini size anlattığım bu işimde bana cevap verin demek istediğini zikreder.

Genellikle zor olayların cevabı anlamında kullanılan “*Fetva*” kelimesinin burada kullanılmasının, durumun ne kadar vahim olduğunu göstermek ve onların ağır durumların çözülmesine muktedir buldukları düzeyde olduklarını zımnen bildirmek için olduğu şeklinde ifade eder. “*Sizler yanımda bulunmadıkça bir iş kesin sonuca hüküm vermem*” Melike'nin onlara, siz meclisimde hazır olmadan ve sizin görüşünüze başvurmadan herhangi bir iş için kati sonuca varmış değilim demesinin nedeni, fikir ve tedbirinde kendisine muhalefet etmemeleri için yumuşak davranıp gönülleri almaya yönelik olduğunu beyan eder.

“*Onlar dediler: ‘Biz kuvvetli kimseleriz ve şiddetli savaş erbabıyız. Emir sana aittir. Artık ne hükmedeceğine sen karar ver’*”.⁴⁹⁴ Melike Belkıs'ın danıştığı beylerin, biz beden olarak, savaş aletleri ve sayı bakımından güçlü kimseleriz. Ve savaşta şiddetli ve büyük kahramanlarız. Yine de hüküm senindir, ne emredeceksen emret biz sana itaat eder, emrine uyarız. Veyahut biz savaş erleriyiz fikir ve istişare erleri değil, artık sen emret ne emredeceksen, biz senin emrinde oluruz demek istediklerini belirtir.

“*Kraliçe Belkıs: ‘Melikler bir şehre girdiler mi, orayı bozguna uğratarlar ve halkının ulularını güçsüz duruma getirirler. Onlar da böyle yapacaklardır. Onlara bir armağan göndereyim de elçilerin ne gibi bir sonuç getireceklerine bakayım’ dedi*”⁴⁹⁵ Melike Belkıs, istişare ettiği beylerin doğru yoldan çıkıp savaşa meyil ettiklerini görünce onların, Hz. Süleyman'ın ahvalini bilmemelerinden kaynaklanan sözlerini çürütmeye başladığı. Yani hükümdarların savaşarak bir memlekete girdiler mi, binalarını hasara uğratarlar, mallarını yok ederler ve esir almak, sürgün etmek ve öldürmek gibi çeşitli yollarla azîzlerini zelil ederler, onların adetlerinin böyle olduğunu söylemek istediğini belirtir. Melike Belkıs'ın, kavminin önde gelenlerinin fikirlerini çürüttükten sonra bu sözleriyle kendi fikrini açıklamakta, yani ben onlara bir hediye göndereceğim ve onların vereceği tepkinin gereğine göre davranacağım dediğini belirtir.

⁴⁹⁴ en-Neml 27/33.

⁴⁹⁵ en-Neml 27/34-35.

*“Elçiler, hediyelerle Süleyman’a geldiklerinde, dedi ki ona: ‘Siz bana mal göndere- rek, desteklemek ve böylece etkilemek mi istiyorsunuz. Allah’ın bana verdikleri size bahşettiği her şeyden daha hayırlıdır. Hediyeiniz yalnız sizin gibileri mutlu eder”.*⁴⁹⁶

Hz. Süleyman’ın, elçiye ve elçiyi gönderene hitap ederek bunu söylediğini zikreder. Başka bir görüşe göre ise Süleyman’ın, elçiye ve elçinin beraberindekilere hitaben bunu söylediğinin zikredildiğini lakin müellif: Birinci görüşün evlâ olduğunu belirtir. Çünkü ona göre bu sözün, ağır ret ile kınama ifade ettiğini zikreder ve Belkıs’ın kavmini de kapsadığını belirtir. Müfessir: Hz. Süleyman’ın yüce şanına ve koca sal- tanatına rağmen onların, Süleyman’a yardım yapmaları reddedilmekte ve onların bundan dolayı kınanmakta olduklarını zikreder.

“Allah’ın bana verdikleri size bahşettiği her şeyden daha hayırlıdır”. Yani Hz. Sü- leyman, Allah’ın bana verdiği ve sizin de gördüğünüz peygamberlik ve büyük hü- kûmdarlık, size verdiğinden ve başlıca sizin hediye olarak getirdiklerinizden daha hayırlıdır. Dolayısıyla benim sizin hediyeinize ihtiyacım yoktur ve zaten ona ihtiya- cım olduğu için de bana takdim edilmedi şeklinde belirttiğini zikretmiştir. *“Hediyeiniz yalnız sizin gibileri mutlu eder”.* Müellif, onların Hz. Süleyman’a hediye ettikleriyle övünüp, minnet ederek ve değerli sayarak sevinmelerinin kınandığını belirtir. Bu sözün Süleyman’a malî yardımda bulunmanın çirkin bir tutum olduğuna ve bu malların onun katında bir değeri olmadığı halde, bunu yarışmacıların yarıştığı cazip bir iş saymalarına buna binaen kınandıklarına dikkat çekildiğini belirterek cümleti belâgat ve ‘icaz yönünden beyan eder.

*“Geri dönün onlara bildirin. Yemin olsun, kendilerine asla karşı çıkamayacakları ordularıyla gelirim ve onları oradan küçük düşürülmüş ve acizler olarak çıkarı- rım”.*⁴⁹⁷ Müfessir, Süleyman’ın, elçiye şöyle: Belkıs ile kavmine dön. Vallahi, onla- rın önünde duramayacakları, karşı koyamayacakları bir ordu de onların üzerine geli- riz. Allah’a yemin olsun onlar, yurtlarında güçlü ve imkân sahibi iken, biz onları oradan sürgün olarak değil, aşağılanmış esirler olarak çıkarırız demek istediğini zik- reder.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ en-Neml 27/36.

⁴⁹⁷ en-Neml 27/37.

⁴⁹⁸ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.6, 283-286.

3.2.11.4. Sebe Melikesinin Tahtının Hz. Süleyman'a Getirilme Mucizesi

Konu ile ilgili âyetlerden Neml sûresinin 38-40. âyetlerini⁴⁹⁹ müellif tefsirinde: Hz. Süleyman Belkıs'ın gelmesine yakın bunu söylediğini zikreder. Belkıs'ın tahtının getirilmesinin, “*Onlar Müslüman olarak bana gelmeden önce*” kaydına bağlandığını. Çünkü böyle olmasının daha garip daha acayip olduğunu ve Allah'ın kudretine ve peygamberliğinin doğruluğuna delâletinin daha açık olduğunu izah eder. Ayrıca Belkıs'ın denenmesi ve harika mucizelere şahit olması için olacağını beyan eder. Başka bir görüşe göre ise, Belkıs'ın Müslüman olarak oraya geldikten sonra rızası olmadan makamını almanın helal olmayacağı için böyle zikredildiği bildirilir.

“*Cin taifesinden bir ifrit, sen oturduğun yerden kaim olmadan onu sana getirebilirim ve gerçekten ben, yeterli güce sahip olduğuma güvenebilirsin*” Cinlerden “Zekvân” yahut “Sahr” isminde azgın ve pis biri makamından doğrulmadan evvel onu senin için getiririm dediğini belirtir. “*Kendisine Kitaptan bir bilgi verilmiş olan kimse de dedi ki, gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm*”. Bir görüşe göre bunu söyleyenin, Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf b. Berahya olduğu, bir görüşe göre ise, bunu diyenin onunla dua edildiği zaman her duanın kabul olacağı ism-i A'zamı bilen başka bir zât olduğu. Diğer görüşe göre, Hızır veya Cebrâîl yahut Allah'ın, Hz. Süleyman'ı desteklediği bir melek olduğu. Başka bir görüşe göre ise de, bunu söyleyenin Hz. Süleyman'ın bizzat kendisinin olduğu, lakin bu görüşün ihtimalden uzak olduğunu belirtir. “*Kitaptan*” muradın bütün semavî kitapları kapsayan ilâhî kitapların cinsi veyahut Levh-i mahfuz olduğunu söylemiş. Kitaptan bir bilgi denilmesi de bu bilginin bilinmeyen bir bilgi olduğuna işaret ettiğini bildirir demiştir.

“*Şükür mü edecek yoksa nankör mü olacağım diyerek beni denemek Rabbimin fazlundandır*”. Yani tahtı en kısa zamanda getireceğini söyleyen Zât, onu getirince ve Hz. Süleyman'ın da, melikenin tahtını yanına gelmiş olarak görünce bu şekilde dedi-

⁴⁹⁹ “*Süleyman ulularına, onlar Müslüman olarak gelmeden önce, sizden kim Melike'nin tahtını bana getirebilir. Cin taifesinden bir ifrit, sen oturduğun yerden kaim olmadan onu sana getirebilirim ve gerçekten ben, yeterli güce sahip olduğuma güvenebilirsin dedi. Kitaptan ilmi olan biri, gözünü açıp kapamadan ben onu sana getirebilirim dedi. Derken Süleyman tahtı önünde duruyor görünce: ‘Şükredek miyim, yoksa nankörlük mü yapacağım diye beni sınamak için, Rabbimin bana lütfundandır. Kim şükrederse ancak şükürü nefsinedir. Nankörlük eden de bilsin ki, Rabbim tamamen müstağnidir, sınırsız cömerttir*”.

ğini belirtir. Müfessir: Bu cümlede hazfedilen bölümün gayet sarîh olduğunu, bahsetmeye gerek olmadığından sebep hazfedildiğini belirtir. Zira hazfedilen bölüme gereken şey Süleyman'ın, tahtı görmesinin zikredilmesinden gayet sarîh olarak anlaşılmakta olduğunu ve artık hazfedilen bölümün açık olarak zikredilmesine ihtiyaç kalmadığının belirtilmesidir. Ayrıyeten bu işin pek hızla olduğunu bildirmek için anılan bölümün hazfedildiğini müfessir nahiv, belâgat ve 'icaz yönünden bildirmektedir. Hz. Süleyman'ın, tahtı görmesinin yanında yerleşmesi kaydıyla bahsedilmesinin mânâyı doğrulamak için olduğunu, çünkü bu kaydın, araya tahtı getirme bidayetinin de girmediğini vehmettirmekte olduğunu bildirmektedir.

Hz. Süleyman'ın, tahtı yanında hazır bulunca diğer peygamberlerin ve ihlâslı kulların tabiatı olduğu üzere nimeti şükürle telakki ederek. Bu kısa zaman içinde tahtın bana getirilmesi gücüne sahip olmam vasıta ile veyahut bir görüş olduğu üzere doğrudan doğruya tahtı huzuruma getirtmek, benim hak etmediğim ancak Rabbimin bana olan fazlından olduğu şeklinde zikrettiğini. Yoksa ona nankörlük ederek kendi nefsim için de arada bir hisse ve etki görür müyüm yahut onun icaplarını yerine getirmekte kusurlu davranır mıyım dediğini belirtir. *“Kim şükrederse ancak şükürü nefsinedir. Nankörlük eden de bilsin ki, Rabbim tamamen müstağnidir, sınırsız cömerttir”* Müfessir: Zira kim şükrederse onun görevli meleği bu şükürünü kaydeder. Bu şükür de nimeti arttırır ve onunla nankörlük kusurundan azat olmuş olur. Kim de nankörlükte bulunursa anlasın ki, Rabbim onun şüküründen hakikaten müstağnidir ve kerem sahibidir. Cezasını hemen vermez ve şükretmeden de nimet bahşeder şeklinde zikredildiğini belirtir.

“Süleyman dedi ki: ‘Tahtını ona zor tanıyacağı bir değişikliğe uğrattın bakalım doğru yolu bulacak mı yoksa bulamayanlardan mı olacak’”.⁵⁰⁰ Bundan önce kıssa edilen de bundan sonra kıssa edilen de Hz. Süleyman'ın sözünden olduğu halde hikâyenin *“Dedi ki”* şeklinde tekrar edilmesinin, geçen kısmın ile gelecek kısmın birbirinden ayrı olduğuna dikkat çekilmesi için olduğunu zikreder. Çünkü Hz. Süleyman'ın bundan önce söyledikleri Allah'a şükür çeşidinden ikinci sözünün ise, hizmetçilerine emri türünden olduğunu beyan eder.

⁵⁰⁰ en-Neml 27/41.

*“Melike gelince, kendisine: ‘Senin tahtın da işte böyle mi? söylendi. O da: ‘Tıpkı o! Zaten daha önce bize ilim verilmiş ve biz Müslüman olmuştuk’ dedi”.*⁵⁰¹ Burada Hz. Süleyman’ın amaçladığı tecrübe anlatımına başlandığını belirtir. Yani Belkıs, Süleyman’ın makamına çıktığında kendi tahtının da orada bulunduğunu, doğrudan Süleyman tarafından veyahut vasıtalı olarak kendisine; senin tahtın da “Böyle miydi” denildiğini, “Bu senin tahtın mı”, denilmediğini belirtir. Böyle denilmedi ki kendisine telkin olmasın yani tahtın görünümünü değiştirmenin gayesinin Belkıs’ın zekâsının anlaşılmasının amacı ortadan kalkmasın. Çünkü Süleyman’a, Belkıs’ın aklının zayıf olduğunun söylendiğini belirtir. *“O da dedi ki: Tıpkı o”!* Müellif, Belkıs’ın bu cevabının ise onun son derece akıllı olduğunu, zira tahtın kendisinde değil, bazı özelliklerinde değişiklik yapıldığı için hakikati anladığı halde onların, tahtın dış görünümünde yaptıkları farklılığa işaret ederek ve de Hz. Süleyman ile olan konuşmasında da hüsnü edebi gözeterek, “Ta kendisi” demediğini belirtiyor.

“Zaten daha önce bize ilim verilmiş ve biz Müslüman olmuştuk”. Belkıs Süleyman’ın, kendisinin zekâsını denemek ve kendisine mucize göstermek istediğini tahmin ettiği için, “Bizim gördüğümüz bu mucizeden önce de baş elçimiz Münzir’den işittiklerimiz sayesinde Allah’ın kudreti ve peygamberliğinin doğruluğu hakkında biz ilim sahibi ve o vakit itibari ile Müslüman olmuşuzdur” dediğini zikreder. Müellif; Belkıs’ın bu sözlerinin de sağlam ve müthiş bir düşünceye ve akla sahip olduğuna açıkça delâlet ettiğini izah etmektedir.

*“Daha önce Allah’ın dışında ibadet ettikleri onu doğru yoldan engellemişti. Çünkü o inkâr eden toplumdandı”.*⁵⁰² Bu kelâmın, doğrudan doğruya Allah katından olup; Belkıs’ın, şimdiye kadar yani Hz. Süleyman’ın yanına gelmeden önce Müslüman oluşunu beyan etmekten alıkoyan şeyi açıklamakta olduğunu bildirir. Belkıs’ın, Müslüman oluşunu açıklamaktan alıkoyan şeyin, geçmişte güneşe tapması olduğunu zikreder. Müellif, çünkü Belkıs’ın, tamamen küfre batmış bir kavimden olduğunu bundan dolayı da Süleyman’ın hükümranlılığına girmeden önce kavmi içinde iken Müslüman oluşunu açıklamaya güç yetiremediğini belirtmektedir.

⁵⁰¹ en-Neml 27/42.

⁵⁰² en-Neml 27/43.

Neml sûresinin 44. âyetini⁵⁰³ müellif şöyle izah ediyor: Süleyman, Belkıs'ın hayrete ve de dehşete kapıldığını görünce, onun su zannettiği şeyin sırça döşenmiş yer olduğunu söylediğini belirtir. Belkıs'ın, bu mucizeyi görünce; ey Rabbim ben şimdiye kadar güneşe tapınmakla, doğruluktan uzak bir görüşe göre ise de, Süleyman'ın, beni derin suda boğmak istediğini zannetmekle gerçekten kendimi heba etmişim dediğini bildirir. “Ben, Süleyman'a inanarak âlemlerin Rabbi olan Allah'a boyun eğdim” Belkıs'ın, “Âlemlerin Rabbi” demesinin, Allah'ın sadece ibadete layık olduğunu ve bütün varlıkların ve başlıca daha önce taptığı güneşin de ilâhı olduğunu bildiğini ortaya koymak için zikrettiğini bildirerek cümleyi belâgat ve ‘icaz yönünden izah eder.⁵⁰⁴

3.2.12. Hz. Yûnus

Hz. Yûnus'un ismi olan İbrânîce “Yonah” (güvercin) lafzı, Arapçaya Yûnus, Garp dillerinde “Jonas” ve “Jonah” biçiminde bulunur. Kur'ân-ı Mübîn'de Yûnus hususunda; Yûnus, Sâhibü'l-hût ve Zünnûn diye zikredilir; kendisine vahiy indiği,⁵⁰⁵ sâlihlerden olduğu, doğru yola yönlendirilenlerden, âlemlere üstün kılınanlardan ve peygamberlerden kılındığı zikredilir. Kur'ân'da onuncu sûre “Yûnus” ismine haiz olmuştur. Bu kıssada, iman etmeleri sayesinde kendilerine azap dokunacağı haber verilince azaptan halas olan yegâne toplumun Yûnus halkı olduğu zikredilmiştir.⁵⁰⁶

Hz. Yûnus Kur'ân-ı Mübîn'de isim ve kıssa olarak Nisâ, En'âm, Yûnus, Enbiyâ, Sâffât ve Kalem sûrelerinde geçmektedir.

Ebüs-suûd Efendi, Hz. Yûnus kıssası ile ilgili âyetleri şöyle tefsir eder: “*Muhakkak Yûnus da gönderilen resullerdendi. Bir vakit kaçıp dolu bir gemiye kaçmıştı. Gemide olanlarla kuraya katılmış ve delili geçersiz olmuştu. Derken onu bir balık yutuver-*

⁵⁰³ “Ona saraya gir dendi. Melîke sarayı görünce onu derin bir su sandı ve eteğini kaldırdı. Süleyman, bu camdan olma bir saraydır dedi. Dedi ki: Rabbim gerçekten ben kendime zulmettim. Ben Süleyman'la beraber rabbül âlemin olan Allah'a boyun eğdim dedi”.

⁵⁰⁴ Ebüs-suûd, *İrşâd*, C.6, 286-289.

⁵⁰⁵ en-Nisâ 4/163.

⁵⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't- Târîh*, C.1, 278-281; İbn. Kesîr, *Kıssas-ı Enbiya*, 333-343; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 32-39; Harman, “Yûnus”, *DİA*, C.43, TDV, 2013, 597-599.

mişti".⁵⁰⁷ Bir rivayette: Hz. Yûnus, kavmine azap vaadi verince, Allah'tan emir almadan aralarından çekip gitti ve sonra bir gemiye bindi. Gemi yolda duruverdi ve dediler ki gemide efendisinden kaçmış bir köle var. Bunun üstüne kura çekince kura kendisine çıktı. Hz. Yûnus, kaçan köle benim deyip denize atladı. Yûnus, balığın karnında veyahut hayatı boyunca o tesbih ile Allah'ı bolca zikretmeseydi, kıyamete kadar diri veya ölü olarak o büyük balığın karnında duracaktı şeklinde zikredilir. Müellif, o tesbihin de: *"Senden başka hiçbir ilâh yoktur, seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum"*⁵⁰⁸ olduğunu belirtmiştir.

Müfessir, bu âyetin bolca zikretmeyi teşvik etmekte, Allah'ın şanını tazim etmekte olduğunu ve delâlet etmekte ki, bir kimse rahat zamanında Allah'a teveccüh ederse, Allah da meşakkatli zamanlarında onun elinden tutacağını beyan eder. O büyük balığın Allah tarafından Hz. Yûnus'u, yeni doğmuş bir bebek gibi bedeni hassaslaşmış halde, kendisini örtecek ağaç ve bitki olmayan verimsiz boş bir araziye attığını belirtir. Hz. Yûnus'u yutan o büyük balık, gemi ile yüzüyor ve başını aşırıp suyun üstünde tutuyordu. Hz. Yûnus da balığın ağzından nefes alabiliyor ve tesbih ediyordu. O balığın, sahile gelinceye kadar onlardan hiç ayrılmadığı, sahile varınca da balık, güvenlik içinde ve hiç bozulmamış olarak kendisini karaya bıraktığını, bu mucizeyi görenlerin hepsinin Müslüman oldukları rivayetine yer verir.

Hz. Yûnus'un ne kadar süre ile o balığın karnında kaldığı konusunda ihtilaf edilmiş, kimilerine göre kırk gün, kimilerine göre yirmi gün, kimilerine göre yedi gün, kimilerine göre üç gün kalmış ve kimilerine göre de çok az kalmış ve yutulmasından kısa bir vakit sonra dışarı atılmış olduğunu beyan eder. Atâ'dan: O büyük balık, Hz. Yûnus'u yuttuktan sonra Allah Teâlâ, o balığa vahyetti ki ben, senin karnını Yûnus'a zindan eyledim, onu sana azık kılmadım rivayetini verir.

Sâffât sûresinin 143.-147. âyetlerini⁵⁰⁹ müellif şöyle açıklıyor: Hz. Yûnus'un irsal olduğu kavmin, Yûnus'un kendilerinden kaçtığı eski kavmi olduğu, bunların da Ninova halkı olduğu ve Hz. Yûnus'un bu gönderilmesinden gayenin, eski gönderilme-

⁵⁰⁷ es-Sâffât 37/139-142.

⁵⁰⁸ el-Enbiyâ 21/87.

⁵⁰⁹ *"Şayet çokça tesbih edenlerden olmasaydı, elbette tekrar diriltilecekleri güne dek onun karnında kalmış olacaktı. Sonunda onu sahile attık, hasta idi. Üstüne kabak türünden bir nebat bitirdik. Onu yüz bin yahut daha fazla sayıda olan bir topluma irsal ettik"*.

sinin olduğunu beyan eder. Öncelikle Hz. Yûnus'un mutlak anlamıyla gönderilmiş peygamberlerden olduğu bilgisi verildiğini, sonra da sayıca büyük bir ümmete irsal edildiği bildirildiğini. Bu iki gönderme arasında Hz. Yûnus'un gemiye iltica etmesinin, ondan sonraki birtakım gelişmelerin zikredilmesi için olduğunu belirtir. Bunun da şu sebeple olduğunu, yani Hz. Yûnus, kavmini Allah'ın azabıyla ikaz etmiş ve bu azap için de bir vakit belirlemişti. Onun kavmi ise, iman etmemek için haksız sebepler ileri sürmüşler ve iman etmelerini, o azabın işaretlerinin görülmesine bağlamış olduklarıydı. Müellif; bundan sonra anlatılacak imanlarının, ilk akla gelebilecek olanın tersine, Hz. Yûnus'un gönderilmesinin ardından gerçekleşmeyip, birtakım gelişmelerden sonra gerçekleştiği anlaşılсын diye bu anlatım şeklinin olduğunu 'icaz yönünden belirtir.

Bir görüşe göre; Hz. Yûnus'un, yüz bin kişilik veya daha fazla bir kavme irsal olması, ilk olmayıp başka bir gönderilmedir dendiğini, bir diğer görüşe göre de, onun bu ikinci gönderilmesi, ilk gönderildiği kavmi değil, başka bir kavme irsal olmuş olduğunun söylendiğini, fakat müellif bu görüşün zahir olmadığını zikreder. Çünkü Hz. Yûnus'un gönderildiği kavmin yüz bin kişilik veya daha çok olması, müşahede eden birinin tahminine göre olduğunu, yani müşahede eden bir kimsenin; bunların yüz bin kişi veya daha fazla kişiler diyeceğini, bundan gayenin de kalabalık bir topluluk olmalarından dolayı olduğunu zikreder. *"Sonunda onlar inandılar. Bu yüzden bir süre yaşamalarına izin verdik"*.⁵¹⁰ Yûnus peygamberin halkının, azabın gelmekte olduğunun işaretlerini gördükten sonra saf bir imanla iman ettiklerini. Allah'ın da onları, dünyayı seçmelerinden dolayı, kendilerini belirlediği müddete kadar yaşattığını belirtir.⁵¹¹

3.2.13. Hz. Zekeriyâ

Zekeriyâ sözcüğünün kökeni İbrânîce'de Zekarya'dır ve "Yahve hatırlar" mânasına gelmektedir. İslâmî literatürde de kelimenin İbrânîce olduğu ve Zekeriyü, Zekeriyâ biçiminde söylenildiği bahsedilmektedir. Kur'an'da ismi altı mahalde zikredilen Hz.

⁵¹⁰ es-Sâffât 37/148.

⁵¹¹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.7, 205-206.

Zekeriyyâ, hayırlı işlere koşan, duası kabul edilen,⁵¹² Allah'ın kulu, namaz kılan ve Meryem'i himaye eden bir şahsiyet olarak zikredilmektedir.⁵¹³

Hz. Zekeriyyâ kıssası Kur'ân-ı Mübîn'de Âl-i İmrân, En'âm, Meryem ve Enbiyâ sûrelerinde geçmektedir.

3.2.13.1. Hz. Zekeriyyâ'nın Varis Olacak Bir Evlat için Allah'a Yakarışı

Ebüs-suûd Efendi, "*Hani o Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı*".⁵¹⁴ âyetinin tefsirinde: Hz. Zekeriyyâ'nın gizli bir sesle niyazda bulunmasını güzel edebi gözetmeye bağlar. Hâlbuki Allah'a göre gizli ya da açık niyaz aynı olmakla beraber ihlâs yönünden daha tesirli, gösterişten uzak ve çocuk niyaz etmesinden ötürü insanların da kendisini ayıplamasından kurtulmasına daha münasiptir şeklinde zikretmiş. Ayrıyeten gizlice dua etmesi, çekindiği yakın akrabalarının sıkıntılarında selâmet bulmak için de daha uygun olduğu görüşündedir. Onun gizli sesle dua etmesi, yaşlılık zafiyetinden dolayı olduğu görüşünde olduğunu zikretmiştir.

"Rabbim! Dedi, gerçek ki kemiklerim gevşedi, saçlarım ağarıp bembeyaz oldu. Ben sana dua etmekle de hiç mahrum olmadım".⁵¹⁵ Müellif: Gevşemenin kemiklere isnat edilmiş olmasını, kemiğin bedenine direği olmasından dolayı olduğunu, ona zayıflık ve rehabet isabet edince, bedenine tamamına sirayet ettiğini söylemektedir. Diğer bir bakış açısına göre kemik; bedenine en sert bölümü, en dayanıklısı ve hastalıklardan en az etkilenen bölümüdür. Buna binaen de kemikler gevşeyip zayıfladığı zaman, diğer bölümlerin daha çok gevşediği ve zayıfladığı belirtilir. "*Ben sana dua etmekle de hiç mahrum olmadım*" Hz. Zekeriyyâ'nın: Ben bu uzun hayatım boyunca sana olan dua ve yakarışlarımda hiçbir zaman bedbaht olmadım, aksine ne zaman sana dua ve yakarışta bulduysam kabul edildi şeklinde dediğini belirtir.

Hz. Zekeriyyâ, ihtiyarlığı ve halinin zayıflığı sebebi ile rahmeti celp eden halini duyurduktan sonra, bu son yakarışıyla da daha önce yaptığı dua ve yakarışlarının kabul

⁵¹² el-Enbiyâ 21/90.

⁵¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't- Târih*, C.1, 228-235; İbn. Kesîr, *Kıssas-ı'l-Enbiya*, 628-643; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 39-41; Mahmut Aydın, "Zekeriyyâ", *DİA*, C.44, TDV, 2013, 210-211.

⁵¹⁴ Meryem 19/3.

⁵¹⁵ Meryem 19/4.

olmasını da buna vesile yapar. Çünkü yüce Allah'ın, uzun müddet kulunun duasını kabul edip kendisini bu saadete alıştırdınca, onu hiçbir zaman ve özellikle de şiddetli gereksinimi olduğu zaman kendisini hüsrana uğratmayacağını beyan eder.

“Doğrusu ben, arkamdan gelecek yakınlarım adına korkarım. Zevcem ise kısırdır. Sen kendi katından bana ve Ya’kûb ailesine mirasçı olacak bir veli hibe et ve onu rızanı kazanmışlardan eyle”.⁵¹⁶ Müfessir: Hz. Zekeriyâ'nın kendisinin vefatından sonra yerine gelecek olan hakkında endişe etmesinin sebebinin, yaşının çok ilerlemesi ve direncinin zayıflaması bunun ilk sebeplerden olduğunu beyan eder. Hz. Zekeriyâ'nın tasa ettiği yakın akrabaları, amcasının oğulları, bunlar ise İsrâiloğulları'nın en şerli insanları olmalarından dolayı onların onun yerine geldiklerinde Zekeriyâ'nın ümmeti hakkında kötü davranmalarından, zulmetmelerinden ve dinini değiştirmelerinden tasa ettiğini belirtir.

“Zevcem ise kısırdır”. Zekeriyâ'nın karısı gençliğinden beri hiç çocuk doğurmamış bir kısırdı. Bu yüzden Zekeriyâ, normal sebepler vasıtasıyla değil de sebepsiz ve vasıtasız olarak, sadece Allah'ın geniş lütfundan, kereminden ve tek üstün kuvvetinden bir oğlan istediği. Çünkü Hz. Zekeriyâ'nın arz ettiği ihtiyarlık, kuvvetten düşmesi ve karısının kısır olması, normal sebepler vasıtası ile çocuk sahibi olma ümidini kesmiş ve kendisine mucizevi bir şekilde çocuk verilmesi gerektirdiğini belirtmiştir.

Hz. Zekeriyâ'nın karısının, Hz. Meryem'in annesinin kız kardeşi olduğu ve burada zikredilen Ya'kûb'un, bir görüşe göre, “Ya'kûb b. İshak b. İbrâhim” olduğu görüşünü zikreder. Kelbî ile Mukâtil'den: Ya'kûb'un, Süleyman'ın neslinden “İmrân b. Masan”ın kardeşi “Ya'kûb b. Masan” olduğu rivayetini verir. *“Onu rızanı kazanmışlardan eyle”* cümlesinin, Hz. Zekeriyâ, doğacak çocuğu için Rabbim; onu sözlerinden ve davranışlarından memnun olduğun iyi bir insan kıl şeklinde olacağını belirtmiştir.⁵¹⁷

3.2.13.2. Hz. Zekeriyâ'nın Oğul ile Müjdelenmesi

“Allah şöyle buyurdu: ‘Ey Zekeriyâ... Seni adı Yahyâ olan bir oğlan çocukla müjdelmekteyiz. Bundan önce ona bir adaş da yapmadık”.⁵¹⁸ Ebüssuûd, Allah

⁵¹⁶ Meryem 19/5-6.

⁵¹⁷ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.5, 253-255.

⁵¹⁸ Meryem 19/7.

Teâlâ'nın, Zekeriyâ'ya bu seslenişinin, bizzat olmayıp melek vasıtasıyla olduğunu, yani melek bu ifadeyi Allah tarafından Hz. Zekeriyâ'ya hikâye etmiştir şeklinde izah etmiştir. Allah'ın ona olan bu hitabının, Zekeriyâ'nın yakarışına cevap ve duasını kabul edeceğinin vaadi olduğunu zikreder. Hz. Zekeriyâ'nın daha önce yaptığı duasına binaen Allah ona, hoşnut olduğu bir peygamber Hz. Yahyâ'yı vermeye ancak kendisine vâris olmamasına hükmetmiş. Böylece Allah Teâlâ onun duasının birinci faslını kabul etmiş, ikinci faslını ise kabul etmemiş olduğunu belirtir. Çünkü Hz. Yahyâ'nın, babasından önce öldürüldüğü, meşhur görüşü verir.

“Seni adı Yahyâ olan” Hz. Yahyâ'nın isminin belirlenmiş olmasının, Zekeriyâ'yı şereflelendirmek ve İlâhî vaadi pekiştirmek için olduğunu zikretmiştir. Daha önce Yahyâ isminin hiç kimseye verilmeyip bu ismin yalnız ona verilmiş olmasının, Hz. Yahyâ'ya ilâve bir saygınlık ve şeref kazandırmakta olduğunu. Çünkü insanların genel isimlerinden farklı olarak garip ve seçkin bir ismin verilmesi, kuşkusuz ismin sahibine de şeref kazandırmak olduğunu beyan eder. Müellif; Allah'ın Zekeriyâ'ya hitabı, melek aracılığıyla ulaştığı halde Hz. Zekeriyâ'nın bizzat Allah'a seslenmesinin, fazlasıyla yalvarış, yakarış, bütünüyle Allah'a yönelmede gayret göstermek için olduğunu belirtir. Onun, meleke hitap etmesinin Allah'ın onun halini bilmesinin melek aracılığına olabileceği vehmini doğurmasından sakınmak için olduğunu belirtir.

*“Zekeriyâ, benim karım baştan beri kısır olup çocuk doğurmadığı halde, şimdi yaşlılığımdan dolayı kemiklerim kurumuş olduğu ve karım da bir yaşlı olduğu halde benim nasıl bir oğlum olabilir”.*⁵¹⁹ Müfessir: Hz. Zekeriyâ'nın, daha önce kendisine bir oğlan vermesi için Allah'a yakardığı ve Allah'ın buna muktedir olduğu noktadaki kat'i imanı daha da arttığı halde bu sözü söylemesinin, Allah'ın kudretini yüceltmek, ona hayretini ifade etmek ve O'nun bu büyük nimetini çok önemsedğini belirtmek için olduğunu zikreder. Zira Hz. Zekeriyâ bu sözleriyle, normale göre imkânsız olduğu halde bunun doğrudan Allah'ın lütfundan olduğunu belirtmekte. Yoksa Hz. Zekeriyâ'nın bu ifadelerinin, çocuğunun olmasını uzak görmek mânâsında olmadığını ifade eder. Hz. Zekeriyâ'nın bunu söylemesinin amacı, müminlerin kesin imanını arttırması ve bâtılda olanların da bâtıllarından vazgeçmesi için olduğunu belirtmektedir.

⁵¹⁹ Meryem 19/8.

*“Öyledir dedi. Fakat Rabbin buyuruyor ki: Bunu yapmak bana pek kolaydır. Hâlbuki zira daha önce sen hiçbir şey değil iken seni de yoktan var etmişim”.*⁵²⁰ Bu cümle: Hz. Zekeriyâ'nın ve karısının durumlarının çocuk yapmaya elverişli olmamasıyla ilgili söylediklerini onaylamak. Bundan sonra gelen cümlenin ise, önceki takrirden sonra imkânsız olmadığını açıklamak için olduğunu söylemiştir. *“Bunu yapmak bana pek kolaydır”* Yani Allah Teâlâ buyurdu ki; bu olay akla muhal bir şey olduğu halde bence çok kolaydır.

“Hâlbuki zira daha önce sen hiçbir şey değil iken seni de yoktan var etmişim”. Hakikatte yoktan yaratılan insan, Hz. Âdem olduğu halde daha önce Âdem, hiçbir şey değil iken onu yarattım söylenmemiş. Çocukla müjdelenen Zekeriyâ'nın durumunun, yine onun kendi haline kıyaslanması yoluyla, bunun akla uzak olmadığını ifade etmek konusunda yeterli olacağını belirtildiğini zikretmiştir. Delili kuvvetlendirmek ve kıyas yolunu açıklamak için bu üslubun kullanıldığını beyan eder. Zira bu ifade ile Hz. Âdem'in yoktan var edilmesinden her insanın payı olduğuna dikkat çekildiğini. Çünkü Hz. Âdem'in müthiş fitratı, kendi nefesine özel olmayıp özet olarak bütün insanların fitratını da ihtiva etmiş ve onun sonuçlarının hepsini toplamış olmasını gerektiren bir misal olduğu şeklinde yorumlar. Bu bakımdan Allah'ın, Hz. Âdem'i farklı ve kâmil bir şekilde yaratması, onun zürriyetinin her ferdi için de geçerli olduğunu belirtir.

*“Rabbim dedi: ‘Çocuğum olacağına dair bana bir alâmet ver’. Allah: ‘Senin alâmetin, sorunun yokken üç tam gece insanlarla konuşamaz hale gelmendir’ buyurdu”.*⁵²¹ Zekeriyâ'nın, ey Rabbim dileğimin olacağına ve hamileliğin gerçekleşeceğine ait bir alâmet ver. Hz. Zekeriyâ'nın bu isteğinin, bazıların dediği gibi müjdeyi pekiştirmek ve tahkik etmek için olmadığı belirtilmekte, çünkü bunun peygamberlik makamına yakışmayacağını ileri sürülmekte. Bu isteğin, sadece hamileliğin başlangıcını tarif etmek için zikredildiğini, fakat müjdenin belirsiz ve mutlak olduğunu beyan eder. Bundan dolayı Hz. Zekeriyâ, o büyük nimetin başlamasından itibaren onu şükür ile karşılamak ve şükrünü mutat olarak belli oluncaya kadar tehir etmemek için Allah'ın, kendisini ona salt kılmasını istediğini belirtir. Zekeriyâ'nın isteğinin ise, müjdenin cereyan etmesinden epey müddet sonra olacağını beyan eder. Müfessir,

⁵²⁰ Meryem 19/9.

⁵²¹ Meryem 19/10.

Zekerıyyâ'nın duasının, Meryem'in çocukluğunda meydana geldiğinin söylenmiş olduğunu zikreder. “Üç tam gece insanlarla konuşamaz hale gelendir” cümlesinin yani: Uzuvarın sapasağlamken ve sende lâl durumu yok iken ve sen zikir ve tesbihe muktedir olabildiğın halde, üç gece insanlarla konuşamamandır şeklinde açıklar.

“Zekerıyyâ mihraptan kavminin karşısına çıktığında kavmine: ‘Sabah-akşam tespihte bulunun’ şeklinde işaret verdi”.⁵²² Müfessir, âyeti: Hz. Zekerıyyâ, mabetten veyahut odadan kavminin karşısına çıktı. Kavminin mabede girip namaz ikame etmek için mabedin arkasında toplandılar. Hz. Zekerıyyâ'nın, kavmine kapıyı açmasını bekliyorlardı. O anda Hz. Zekerıyyâ, rengi değişmiş olarak onların karşısına çıkınca, bu hali kavminin hoşuna gitmedi. Bunun üzerine kavmi neyin var diye sorunca Hz. Zekerıyyâ bunun üzerine onlara sabah ve akşam Allah'ı tesbih edin diye işaret etti şeklinde tefsir eder.⁵²³

3.2.14. Hz. İsâ

Kur'ân-ı Mübîn'de; İsâ, Mesîh ve Meryem oğlu şeklinde bahsedilen, kendisine İncil adlı kitap verildiği, “Allah'tan bir kelime ve ruh” şeklinde nitelenen fakat kul olduğu vurgulanan, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in geleceği müjdesini verdiği bildirilen peygamberdir. Hristiyanlıkta ise İsâ Mesîh, tanrının oğlu kabul edildiğinden, dolayısı ile tanrı olarak değerlendirilmiştir. İsâ, gerek İslâm gerekse Hristiyanlıkta “İsâ” veya “Mesîh” şeklinde isimlendirilmektedir.

Kur'ân'da Hz. İsâ, resullerin en yüceleri olan beş “Ülü'l-azm” peygamberden birisidir. Hz. İsâ Kur'ân'da on beş sûrede, doksan üç âyette adı veya bir sıfatı ile bahsedilmekte, çoğunlukla Âl-i İmrân, Mâide ve Meryem sûrelerinde dünyaya geleceğinin müjdelenmesi ve gelişi, mucizeleri, tebliği, dünya hayatının sonu ve Allah'ın huzuruna yükseltilişiyile alakalı hususlarda bilgi verilmektedir.

Kur'ân'da hem İsâ hem Mesîh hem de İbn Meryem olarak isimlendirildiği gibi başka isimlerle de zikredilmekte, ayrıca kendisine birçok unvan verilmektedir. Ancak Kur'ân'daki Mesîh kelimesi Hristiyanların bu kelimeye yüklediği mânada değildir.⁵²⁴ Kur'ân'da Mesîh; İsâ'nın doğumundan itibaren onun için kullanılmış olup Hristiyan-

⁵²² Meryem 19/11.

⁵²³ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.5, 255-258.

⁵²⁴ Harman, “İsâ”, *DİA*, C.22, TDV, 2000, 465-472.

lıkta olduğu gibi onun vefatından sonra dirilmesi üzerine kendisine verilmiş bir sıfat için kullanılmamıştır.

Mesîh sözcüğünün kökeni İbrânîce mâşiah, Ârâmîce meşihadır. Sâmi dillerde ortak kullanılan kelimenin fiil kökü Asur dilinde maşâhu, Ârâmîce ve İbrânîce’de mâşâh, Arapçada ise meseha olup “Elle sıvazlamak, yağ sürmek, el sürmek, boyutunu anlamak için eli bir şeyin üzerine koymak, yağla meshetmek” mânasındadır. Müslüman dil bilimcilerin çoğunluğu, Kur’ân’da on bir yerde ve sadece Hz. İsa’nın ismi veya mahlası biçiminde geçen mesîhin Arapça bir kökten geldiğini kabul etmekle beraber kelimenin kökeninin Ârâmîce, İbrânîce veya Süryânîce olduğu savını ileri sürenler de olmuştur.⁵²⁵

Kur’ân’da İsa peygamberin yeryüzüne gelmesi, vefat edeceği ve dünyaya tekrar dönüş yapacağı zikredilmektedir.⁵²⁶ Ancak genel İslâmî görüşe göre onun bu dirilişi, Hristiyanlıktaki gibi çarmıha gerildikten sonraki dirilmesi şeklinde değil, kıyamet sonrasındaki diriliş şeklindedir. Esasen Kur’ân’a göre İsa çarmıha gerilmemiştir.⁵²⁷

Hz. İsa’nın, isminin geçtiği yerler ve kıssasının geçtiği yerler olarak Kur’ân-ı Kerîm’de Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Tevbe, Meryem, Enbiyâ, Mü’minûn, Zuhruf, Saf ve Tahrîm sûrelerinde zikredilmektedir.

3.2.14.1. Hz. İsa’nın Meryem’e Müjdelenmesi ve Kendisine Verilen Özellikler

Konu ile ilgili âyetleri müellif şöyle tefsir ediyor: “*Hani melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryemoğlu İsa Mesîhtir. Dünyada da ahirette de değerli ve Allah’a çok yakın olanlardandır*”⁵²⁸ âyetinin “*Melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem! Şüphesiz ki Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı*”⁵²⁹ âyetini açıkladığını ve bedeli olduğunu belirterek âyeti Kurân’ın Kurân’la tefsiri ve nahiv yönünden ifade ediyor. İki âyetin arasındaki bölümlerin, ara

⁵²⁵ Jacques Waardenburg, “Mesîh“, *DİA*, C.29, TDV, 2004, 306-309.

⁵²⁶ Meryem 19/33.

⁵²⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l- Târîh*, C.1, 228-248; İbn. Kesîr, *Kıssas-ı Enbiya*, 644-730; Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ*, C.1, 39-46; Harman, “İsa“, *DİA*, C.22, TDV, 2000, 465-472.

⁵²⁸ Âl-i İmrân 3/45.

⁵²⁹ Âl-i İmrân 3/42.

cümleler şeklinde olduğunu belirtiyor. Bu âyetlerin, önceki bölümlere hem açıklama hem de Efendimizin peygamberliğine şahitlik eden delillerden olduğunu beyan eder. “*Ey Meryem! Allah seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryemoğlu İsa Mesîhtir. Dünyada da ahirette de değerli ve Allah’a çok yakın olanlardandır*” burada zikredilen “*Kelime*”nin isminin “*Mesih*” olduğunu, o kelimenin aynı zamanda İsa ve o İsa’nın da Meryem’in oğlu olduğunu söyler. Burada isimden muradın, isimlendirilenin, başkalarından ayırtedilebilmesi olduğu görüşüne yer verir. Buna göre burada isim denilen şeyin, üç kelimenin “*Mesih, İsa ve Meryem oğlu*” hepsini kapsamıdır. Çünkü Hz. İsa’yı başka kişilerden tamamıyla ayırt eden şeyin, bu üç kelimenin toplamı olduğunu belirtir.

Müfessir: Mesîh, lakabının Hz. İsa’ya siddik gibi şeref için verildiğini aktarır. Mesîh kelimesinin İbrânîce aslının, mübarek anlamında meşîha olduğunu, İsa kelimesinin de “İşû” kelimesinin Arapça haline getirilmiş şekli olduğunu açıklar. Mesîh kelimesinin dokunmak ve İsa kelimesinin de “Kızıl karışımı beyazlık” kökünden geldiklerini ispata uğraşmanın ve delil olarak da Hz. İsa’nın, bereket veya günahlardan arındırılması için meshedilmiş, İsa toprağı meshetmiş, İsa hastaları meshederek iyileştirmişti. Bunlardan dolayı da ona Mesîh ismi verildi; cildi, kızıl karışımı beyaz olduğu için de ona İsa denildi şeklinde iddialarda bulunmanın su yüzüne yazı yazmak şeklinde olacağı bilgisini vermektedir.

İsa’nın kendisine “*Meryem oğlu*” denmesinin sebebini müellif: Onun babasız dünyaya geleceğine ve bu yüzden yalnızca annesine nispet olunacağına dikkatleri çekmek için olduğunu söyler. Bu sebepten ötürü Hz. Meryem’in, bütün dünya kadınlarından üstün kılındığını belirtir. İsa’nın mukarrabinden olmasını, onun semaya kaldırılışına ve meleklerle olan arkadaşlığına bağlar. “*Beşikte de yetişkinlik (kâhil) halinde de insanlara söz söyleyecek ve Salihlerden olacaktır*”.⁵³⁰ İsa’nın beşikteyken de orta yaşlı yetişkin “*Kâhil*” olarak da insanlarla peygamberlerin kelâmı ile söz edeceğini söyler. Müellif, Hz. İsa’nın gençliğinde gökyüzüne kaldırıldığını ve tekrar yer yüzüne ineceğinde orta yaşlı olarak ineceğinin zikredildiğini belirtir. İsa’nın değişik birtakım hâllerinin zikredilmesinin, onun tanrılık özelliğinden çok uzak olduğuna bir işaret için olduğunu zikreder.

⁵³⁰ Âl-i İmrân 3/46.

*“Meryem dedi: ‘Rabbim, bana bir erkek eli değmemişken ben nasıl çocuk sahibi olabileirim’. Buyurdu: ‘İşte böylece, Allah neyi dilerse yaratır. O bir şeyi murat edince ona yalnızca ol der ve o iş olur’.*⁵³¹ Burada mukadder bir sorunun cevabı şeklinde olup başlangıç cümlesi olduğunu zikrederek âyeti gramer ve nahiv yönünden açıklar. Meryem’in bunu, var olan âdete göre hayretini, şaşkınlığını ortaya koymak ve Allah’ın kudretinin azametini dile getirmek için söylemiş olabileceğini, bir kavle göre de açıklama istemek için söylemiş olabileceğinin zikredildiğini belirtir. Yani bu çocuğun, evlenme ile mi, yoksa evlenmeden mi olacağını öğrenmek için söylediğini belirtir. *“Buyurdu: ‘İşte böylece, Allah neyi dilerse yaratır’.* Müellif, bakire bir kızın, bir erkek vesilesi olmadan çocuk yapması, yaşlı ve kısır bir kadının bir pir-i fâniden çocuk yapmasından çok daha garip olduğunu söyler. Bundan dolayı cümlede, örnek-siz olarak icat etmek mânasında olan *“Yaratma”* fiilinin, bu makama *“Mutlak yapmak”* anlamındaki fiilinden daha uygun olduğunu izah eder.

“O bir şeyi murat edince ona yalnızca ol der ve o iş olur” âyet meâlinde geçen cümleyi *“O bir şeyin olmasını irade ettiği zaman sadece ol der; o da hemen oluverir”.*⁵³² âyet meâliyle izah ederek cümleyi Kurân’ın Kurân’la tefsiri yönünden açıklar. Müfessir: Bu âyet-i kerimenin, bir tasvir olduğunu; Allah’ın, eşyayı aşamalı olarak belirli sebep ve maddeler ile yaratmaya muktedir olduğu gibi, sebep ve maddelere ihtiyaç duymaksızın da onları yaratmaya da muktedirdir hakikatinin de izahı olduğunu beyan eder. *“Ona Kitâb’ı, Hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i öğretecektir”.*⁵³³ Yani Allah Teâlâ, İsrâ’ya; yazmayı, ilâhî kitapları, Tevrat’ı ve İncil’i öğretecek şekilde belirtir. Müellif: Burada *“Kitab”* kelimesinden, Allah indinden inzâl olmuş olan bütün kitapların kastedildiği gibi ayrıca Tevrat ve İncil’in de isminin geçmiş olmasını, bu iki kitabın, kendilerinden önceki diğer ilâhî kitaplardan daha faziletli ve yüce olmasından kaynaklandığı şeklinde izah eder.

Âl-i İmrân sûresinin 49. âyetini⁵³⁴ müellif şöyle yorumluyor: İsrâ’nın bütün İsrâiloğulları’na irsal olmuş bir nebî olduğunu ama onun peygamberliği konusunda değişik

⁵³¹ Âl-i İmrân 3/47.

⁵³² Yâsîn 36/82.

⁵³³ Âl-i İmrân 3/48.

⁵³⁴ *“İsrâiloğulları’na resul kılacak ve o diyecek ki: Ben size Rabbinizden bir âyetle geldim. Ben çamurdan kuş görüntüsünde bir mahlûk yapar, ona nefhederim o da, Allah’ın izniyle*

görüşler ileri sürülmüş olduğunu söyler. Yahudilerden bazıları onun, belli kavimlere peygamber olarak gönderildiğini iddia etmişler. Yahudilerden bazıları da İsa'ya, çocukluğunda nübüvvet verilmiş olduğunu, bazılarına göre de bulûğ çağından sonra ona peygamberlik verildiğini söylemişler şeklinde izah eder. İsrâiloğulları'nın ilk peygamberinin Yûsuf, sonuncusunun da İsa olduğu, diğer bir görüşe göre ise, İsrâiloğulları'nın ilk peygamberinin Mûsâ, sonuncusunun da İsa olduğunun zikredildiğini beyan eder. *“Ben size Rabbinizden bir âyetle geldim”*. Müellif buradaki kıraati (farklı okunuşu) belirterek; bir kıraate göre *“Âyet”* kelimesi, *“Âyât”* şeklinde çoğul olarak okunduğunu belirtmiştir. Burada âyetin, bir tek mucize anlamında değil büyük bir mucize mânasına olduğunu kıraat yönünden belirtmiştir. *“Âyet”* kelimesinin sonundaki tenvinin, teklik için değil tazim için olduğunu izah ederek cümleyi gramer ve nahiv yönünden belirtmiştir.

“Ben çamurdan kuş görüntüsünde bir mahlûk yapar, ona nefhederim o da, Allah'ın izniyle hemencecik kuş olur”. İsa, bir bebek iken kavmine şunları söylediğini belirtir: Ben, bana inanmanızı sağlamak ve yalanlamanızı gidermek için, *“Çamurdan bir kuş”* şekli ortaya koyacağım, ona üfureceğim, işte o suret, *“Biiznillah”* hayat bulacak diğer kuşlar gibi uçacak. Müellif, İsa'nın *“Biiznillah”* demesi, yani o çamurdan bir şekle hayat verilmesinin kendisi tarafından olmadığına lakin Allah tarafından olduğuna işaret ettiğini ifade eder. Bir görüşe göre, İsa'nın, yalnız çamurdan yaptığı yarasa suretine hayat verdiği nakledilmiştir. *“Anadan doğma körleri ve cüz-zamlıları iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi size haber veririm”*. *“Ekme”* kelimesinin anadan doğma kör veya göz yuvası olmayan kişi mânalarına geldiğini, *“Cüz-zam”*ın da, insanların en çok korktuğu ve nefret duydukları bir hastalık olduğunu belirtir. Müfessir: Bu iki hastalığın zikredilmesi önemlidir şeklinde zikreder. Çünkü İsa zamanında çok iyi tabipler olduğunu fakat bu iki hastalığın tedavisinde âciz kaldıklarını, işte bundan dolayı Allah'ın, onlara bu mucizeleri gösterdiğini söyler.

Hz. İsa'ya binlerce hasta başvurduğu, gelemeyenlere ise İsa'nın kendisinin gittiği ve hastaları yalnız dua ile tedavi ettiği rivayetini verir. *“Biiznillah”* ifadesinin tekrar

hemencecik kuş olur. Anadan doğma körleri ve cüz-zamlıları iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi size haber veririm. Müminler iseniz bunda sizin için kesin bir işaret vardır”.

edilmesinin, Hz. İsa'nın tanrılığı düşüncesini ret etmek için olduğunu belirtmektedir. Müellif; tabînden olan Kelbî'den: İsa, ölüleri Ya Hayyu ya Kayyûm duası ile dirilttiği ve Âzer adındaki arkadaşını da dirilttiği ve sonra onun çocuğunun olduğu rivayeti zikreder. “Müminler iseniz bunda sizin için kesin bir işaret vardır”. Yani eğer ibret ve delilden faydalanabilecek veya kendilerinden iman beklenen kimselerdenseniz, bu gösterilen mucizelerde benim nübüvvetimin doğruluğunu apaçık ortaya koyan ve buna iman etmenizi gerektiren apaçık delil ve belgeler vardır şeklinde izah eder.⁵³⁵

3.2.14.2. Hz. İsa'nın Kavmini Tevhide Dâveti ve Havarileri

Ebüs-suûd, konu ile ilgili âyetleri şu şekilde tefsir eder: “Tevrat'tan bana kadar ulaşanı tasdik edici olarak ve size haram edilmiş şeylerin bazısını helâl ilan etmek için gelerek, Rabbinizden size bir âyet ile geldim. Artık Allah'tan korkun ve bana uyun”.⁵³⁶ İsa kavmine karşı; Mûsâ'nın şeriatinde size haram kılınmış olan balığı, deve etini, karın ve bağırsak yağlarını, içyağını ve cumartesi günü çalışmayı size helâl kılmak üzere gönderildim şeklinde konuşmasına devam ettiğini belirtir. Müellif, başka bir görüşü vererek, balıklar ve kuşlardan da baldırında parmağı olmayanların helâl kılındığını söyler. Bu âyet-i kerimenin, Tevrat'ın bazı hükümlerini neshetmiş olduğuna delâlet ettiğini belirtir. Ancak bunun, İsa'nın, Tevrat'ın onaylayıcısı olmasına bir engel olamayacağını söyler. Çünkü nesh, hükümlerin devirlere göre açıklaması ve tahsisidir şeklinde açıklamıştır. “Rabbinizden size bir âyet ile geldim”. Müellif, buradaki kıraati de belirtmiş ve bir kıraate göre buradaki “Âyet” kelimesi “Âyât” şeklinde çoğul olarak da okunmuş olduğunu kıraat yönünden beyan eder.

“Allah, şüphesiz Rabbim ve Rabbinizdir. Artık O'na kulluk yapın. Dosdoğru olan yol budur”.⁵³⁷ Bu âyetin bundan önceki âyetin bir tekrarı olduğunu yani burada söylenen şeyin üzerinde bütün peygamberlerin ittifak ettiğini söyler. Bu âyetin de İsa'nın o hak olan peygamberlerden biri olduğunun kesin delilidir şeklinde zikreder.

“Nitekim İsa onlardaki inkârcılığı anlayınca, kimler bana Allah yolunda yardım edecekler dedi. Havariler: Allah'ın yardımcıları biziz; Allah'a inandık. Hakikatinle ta-

⁵³⁵ Ebüsuûd, *İrşâd*, C.2, 36-39.

⁵³⁶ Âl-i İmrân 3/50.

⁵³⁷ Âl-i İmrân 3/51.

nık ol, biz teslim olanlarız dediler".⁵³⁸ İsa'nın durumu ile akıbetinin anlatılmaya başlandığını, daha önce meleklerden naklen onun durumunun bir yönüne işaret edilmiş olduğunu belirtir. Burada meleklerin söylediklerinin hepsinin gerçekleştiğinin ve onların bilfiil ortaya çıktığının belirtildiğini ifade ediyor. "İnkâr"dan maksadın, küfürdeki ısrarları, inatları ve kibirleri ile İsa'yı öldürmeye azmetmeleri olduğunu, "Ehasse" kelimesinin de bu mânaya işaret ettiğini. Çünkü bu kelimenin, taallûk ettiği şeyde sakıncalı ve mekruh olduğu durumda kullanıldığını ifade ediyor. İsa'nın, İsrâiloğulları'nda o küfrü ve inkârı görünce; Allah'a yönelip, iltica ederek: Kimdir benim yardımcılarım veyahut Allah'ın tarafına geçerek O, bana yardım ettiği gibi, kimler bana yardım edecek yahut kimdir Allah yolunda yardımcılarım dediğini aktarır.

"Havariler: Allah'ın yardımcıları biziz; Allah'a inandık. Hakikatinle tanık ol, biz teslim olanlarız dediler". Havarinin, kişinin has dostları olduğunu kalplerinin temiz ve niyetlerinin ihlâslı olmasından dolayı, İsa'nın arkadaşlarına havari dendiğini belirtir. Ayrıca İsa'nın arkadaşlarında görülen ibadet nişanelerinden ve nurlarından dolayı da onlara havari isminin verildiğini zikretmiş.

Başka bir bilgiye göre de; havarî vasfını almış olanların, önceleri beyaz elbise giyen bir hükümdar ailesi olduğu ve bundan dolayı onlara havarî denildiği zikredilmiş. Bu söze göre de o hükümdar, insanlara bir ziyafet vermiş, yemekte hazır olan İsa önündeki tabaktan sürekli yediği halde yemek hiç eksilmemiş. Bunu görenler, durumu hükümdara anlatmışlar. Hükümdar, İsa'yı çağırtmış ve sen kimsin diye sorunca o da ben Meryem oğlu İsa'yım demiş. Hükümdar da o anda hükümdarlığı bırakmış ve yakınlarıyla birlikte İsa'ya tâbi olmuş. Bu havarilerin o hükümdarın akrabaları olduğunu söylemiş ve Havarilerin, İsa'ya inanmış ve ona tâbi olmuş on iki kişi olduğunun zikredildiğini belirtmiştir.

Müfessir, Abdullah Kaffâl el-Mervezî'den: On iki havariden hepsinin farklı mesleğinin olabileceği ama hepsine birden havari adının verilmesinin, İsa'nın yardımcıları, ona itaat ve muhabbet eden kişiler olmalarından kaynaklandığı rivayetini verir. Havarilerin, her nebinin ümmeti için şahit olarak dinlendiği o kıyamet gününde, İsa'dan kendileri lehinde şahitlik yapmasını istemelerinin asıl amaçlarının ahiret saadeti olduğunu söylemiştir. *"Rabbimiz senin inzâl ettiğine inandık ve resulüne uyduk.*

⁵³⁸ Âl-i İmrân 3/52.

Şimdi bizi şahitlerle bir araya yaz".⁵³⁹ Havarilerin kendi durumlarını daha fazla belirtmek için, durumlarını önce Allah'ın peygamberi İsa'ya sonra da Allah'a arz ve niyazda bulduklarını ve: Ey rabbimiz biz, inzâl ettiğin vahye iman ettik ve din işlerinin hepsinde Peygamber'e uyduk. Artık bizi, teklifine şهادette bulunanlardan yaz veyahut ümmetlerinin lehinde şahit olan peygamberlerle birlikte yaz demek istediklerini belirtir.

"Onlar mekr yaptılar, buna karşılık Allah'ın mekriyle aldılar. Allah mekr yapanların cezasını en iyi verendir".⁵⁴⁰ Yahudilerin küfür ve inkârla karşıladıkları İsa'ya, tuzak kurduklarını, onu öldürmek için suikast hazırladıklarını ve Allah'ın da onların tuzaklarını, suikast planlarını boşa çıkardığını belirtmiş. Müellif, çünkü Allah Teâlâ, İsa'yı gayb âlemine yücelttiği ve suikastçıyı ona benzer yapıp, onların da İsa diye onu öldürdüklerini söylemiştir. "*Mekr*"ın, lugatte, başkasına zarar vermek için tuzak kurmak, hile yapmak anlamına geldiğini. Allah'a dayandırılmasının, ancak mecaz ile mümkün olabileceğini gramer ve nahiv yönünden belirtir.

Müfessir, İbn-i Abbas'tan: İsrâiloğulları'nın hükümdarı, İsa'yı öldürmeye teşebbüs edince, Cebrâîl'in, İsa'ya penceresi olan bir eve girmesini istedi ve sonra da onu pencereden alıp semaya kaldırdı. Hükümdar ise zelil bir adama, içeri gir ve İsa'yı öldür dedi. Adam içeri girince, Cenâb-ı Allah, o adamı İsa'ya benzer bir şekle dönüştürdü ve sonrasında o adam dışarı çıkıp evde kimse olmadığını söylediğinde onlar da onu İsa zannederek öldürdüler ve götürüp astılar şeklinde rivayetine yer vermiştir.

"Allah mekr yapanların cezasını en iyi verendir". Yani Allah, tuzak kuranların, şer hesabı yapanların hepsinden daha güçlü ve üstündür. Hiç umulmadık durumlarda zarar vermeye muktedirdir. Allah'ın zamir ile ifade edilmesi mümkün iken lafza-i celâlin zikredilmesinin, ilâhî azameti daha güçlü olarak ifade etmek için olduğunu ve âyetin bu cümlesinin, öncesi için de bir zeyl mahiyetinde olduğunu belirtmiş âyeti, âyetlerin mâna ilişkisi yönünden beyan etmiştir.⁵⁴¹

⁵³⁹ Âl-i İmrân 3/53.

⁵⁴⁰ Âl-i İmrân 3/54.

⁵⁴¹ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.2, 39-43.

3.2.14.3. Hz. İsa'nın Göğe Yükseltilmesi

Müfessir, konuyla ilgili Âl-i İmrân sûresinin 55. âyetinde⁵⁴²: Şüphesiz ki Allah İsa'yı onların katından koruyarak, onun için tayin edilen ecele kadar yaşatacağını ya da onu yeryüzünden alacağını veyahut da o uykuda iken onu katına kaldıracağı şeklinde denilmek istendiğini ve İsa'nın, uyku hâlinde iken kaldırıldığı rivayetini vermiştir.

“Kendime yükselteceğim ve seni inkârcılardan temizleyeceğim. Sana uyanları da kıyamete kadar inkârcılardan üstün kılacağım”. Katâde, Mukâtil ve Kelbî'den: İsa'ya uyanlardan maksadın, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinden İsa'yı tasdik eden ve Muhammed (s.a.v.)'in dinine tâbi olanların olduğu; yoksa onu yalanlayan ve onun hakkında iftira uyduran Hristiyanların olmadığı rivayetini vermiştir.

Müellif; *“Üstün kılınan”*ların o zamanki Hristiyanların olduğu, günümüz Hristiyanlarının İsa'ya muhabbeti ve uymaları ise, kendilerince iddiaları olduğu gerçekte onların, İsa'ya uymaktan çok beri olduklarını belirtmiş. *“Sonra dönüşünüz banadır”*. Yani kıyamet günü yeniden hayata döndürülüp bana geleceksiniz. Buradaki *“Hasr”* ancak bana ifadesinin, ceza vaadini pekiştirmek için olduğu. Âyetteki muhatapların, İsa, ona tâbi olanlar ve onu inkâr edenler olduğunu belirtmiş. Müjde ve uyarı olarak daha tesirli olması için hepsinin muhatap alındığını zikretmiş âyeti gramer, nahiv ve icaz yönünden belirtmiştir.⁵⁴³

3.2.14.4. Hz. İsa'nın Yaratılış Mucizesi

Ebüs-suûd Efendi, konu ile ilgili Âl-i İmrân sûresinin 59. âyetinin⁵⁴⁴ tefsirinde: Burada, İsa'nın şaşılması örneği olan ve bundan dolayı örnek olarak gösterilen durumu, Allah'ın takdirinde ve hükmünde Âdem'in, o şüphesiz ve tartışma götürmez durumu gibidir şeklinde beyan edildiğini zikreder. *“Onu topraktan halkedip, sonra ona ‘Ol’*

⁵⁴² *“Hani Allah demişti: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, kendime yükselteceğim ve seni inkârcılardan temizleyeceğim. Sana uyanları da kıyamete kadar inkârcılardan değerli tutacağım. Sonra dönüşünüz banadır. Üzerinde ayrılığa düştüğünüz hususlarda aranızda ben hüküm veririm”*.

⁵⁴³ Ebüs-suûd, *İrşâd*, C.2, 43-45.

⁵⁴⁴ *“Muhakkak ki, Allah katında İsa'nın hali, Âdem'in hali gibidir ki, onu topraktan halkedip, sonra ona ‘Ol’ dedi ve o da hemen oluverdi”*.

dedi ve o da hemen oluverdi”. Bu cümlede Hz. İ̇sâ'nın velâdeti ile Âdem'in yoktan yaratılışı arasındaki benzerlik ortaya konulmakta. Kapalı ve mücmel kalan yönünün vuzuha kavuşturulmakta olduğunu ve Âdem'in babasız ve annesiz olarak yaratıldığını kabul eden kimsenin, Hz. İ̇sâ'nın da babasız yaratıldığını inkâr etmesinin akılla bağdaşmayacağını belirterek âyeti belâgat ve'icaz yönünden beyan eder.⁵⁴⁵

⁵⁴⁵ Ebüssuûd, *İrşâd*, C.2, 45.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, hidâyet rehberi olarak insanın madde ve ruhuna hitabeden onları dünya ve ahiret saadetine eriştiren son ilâhî kitaptır. Kur'ân, Allah tarafından Cebrâil vasıtası ile Hz. Peygamber'e vahiy kaynaklı olarak ilâhî bir sistemle iletilmesi hasebiyle içerik ve yapısal cihetten beşer tarafından telif edilen hiçbir esere benzemez. Bu eşsiz eseri doğru anlamak ve sonuç elde etmek için Kur'ân âyetlerini bir bütünlük içinde ele almak gerekir. Zira Kur'ân'ın herhangi bir bölümünde zikredilen konunun diğer başka bir bölümünde farklı bir yönüne rastlamak mümkündür.

Kur'ân'ın her yönden anlaşılmasına yönelik birçok eser telif edilmiştir. Hassaten fesahat ve belâgat cihetinden sözünü ettiğimiz bu özelliklerini mümkün mertebe tefsirine yansıtan en önemli şahsiyetlerden birisi de kaleme almış olduğu eseriyle şöhretini bütün dünyaya duyuran Ebüssuûd Efendi ismi ile maruf, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbi el-İmâdî'dir.

Osmanlı Devleti'nin önde gelen şeyhülislam ve hukukçularından olan Ebüssuûd Efendi, “Şeyhülislâm, Allâme-i Küll, Muallim-i Sâni, Ebû Hanîfe-i Sâni” gibi unvanlarla anılmıştır. Hayatı hukukla ilgili fetvalar ve eserler vermekle geçmiş olsa da şöhret bulduğu eserini tefsir alanından vermiştir.

Bu çalışmada tezin bölümlerinde ayrıntılı şekilde anlatıldığı gibi Ebüssuûd Efendi'yi, ilmi kişiliğini, eserlerini ve “*İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*” isimli tefsirini özellikle de tefsirinde peygamber kıssalarını nasıl işlediğini gösterebilmek maksadı ile çalışmada peygamberlerin kıssalarının sırası kronolojik olarak verilmiştir. Bu kıssaların Kur'ân'da geçtiği sûreler/âyetler tespit edilip hem rivayet hem de dirâyet yönünden Ebüssuûd'un görüşlerini yansıtacak söz konusu eserde Peygamber kıssalarının nasıl işlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ebüssuûd Efendi'nin tefsiri her ne kadar dirâyet tefsir kategorisinde değerlendirilse de yukarıda ilgili bölümlerde zikredildiği üzere Ebüssuûd Efendi, tefsirinin çoğu yerinde rivayet tefsirinin birçok yönüne özellikle de İsrâiliyat ile birçok nakil anlatımına başvurmuştur.

Bu çalışma da görüldü ki Ebüssuûd, eserinde âyetlerin ve bu çalışmanın konusu itibari ile Peygamber kıssalarının içeriğinde her türlü rivayet ve dirâyet unsurlarını bolca kullanmıştır. Kaynaklarından aldığı bilgileri bazen özetlemiş, bazen de şahsî düşünce ve görüşlerini ilâve etmek suretiyle kendi üslûbuna dökmüştür. İsmi İsrâiliyat ravilerine karışmış tâbiîlerden ve etbâu't-tâbiînden de nakiller yapmıştır. Bazı durumlarda bu kıssaların sıhhati le ilgili değerlendirme yaparak bunların akıl ve mantık cihetinden kabul edilemeyecek “Uydurma haberler” olduğunu zikretmiş, bazen de bu “Uydurma haberler”i naklettikten sonra herhangi bir açıklama getirmemiş ve okuyucuyu bu “Uydurma haber”lerle başbaşa bırakmıştır. Fakat yeri geldiğinde bazı İsrâiliyat haberlerinin uydurma olduğunu, akıl ve nakille bağdaşmadığını ifade etmeyi de ihmal etmemiştir. Böylece İsrâiliyat konusunda dikkatli ve seçici olduğunu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammet. 2011. "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 9(18): 67-137.
- Akgündüz, Ahmet. "Ebüssuûd Efendi" md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, X, 365-371.
- . "Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi" md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, XII, 441-443.
- Ali b. Bâli. 1975. *el-Ikdü'l-Manzûm fî Zikri Efâdli'r-Rûm*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Altuntaş, Halil ve Muzaffer Şahin. 2011. *Kur'ân-ı Kerîm Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Ateş, Süleyman. "İrşâdü'l-Akli's-Selîm" md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, XXII, 456-458.
- Atsız, Hüseyin Nihal. 2013. *İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya: Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, Ebüssuûd Bibliyografyası, Âli Bibliyografyası*. 1. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aydemir, Abdullah. 1993. *Büyük Türk bilgini Şeyhulislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*. 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Aydın, Mahmut.. "Zekeriyâ" md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, XXXXIII, 210-211.
- Bakkal, Mustafa Cihad. 2017. "Kıssalar Bağlamında Mâturîdî'nin Kur'ân'daki Mübhemlere Yaklaşımı". *Ekev Akademi Dergisi*. 21(72): 20.
- Başoğlu, Tuncay. "Muhkem" md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXI, 42-44.
- Bekiroğlu, Harun. 2016. "Tefsir'de Bir Haşiyeler Geleneği Olarak Ebüssuûd Efendi'nin Zemahşerî'nin Fetih Suresi Tefsirine Haşiyesi". Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler.

Birişik, Abdülhamit. “İsrâiliyat” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, XXIII, 199-202.

----- 2006. “Kur’ân İlimleri Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 19(1): 29-43.

----- “Tefsir” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, XXXX, 281-290.

Birişik, Abdülhamit ve Hüseyin Abdülhâdî Muhammed. “Mübhemâtü’l-Kur’ân” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXI, 437-439.

Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, I, 358-363.

Bursalı Mehmed Tahir. 1972. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. 2002. *Sahîhu’l Buhârî*. 1. bs. Beyrut: Dâru İbn Kesir.

Cerrahoğlu, İsmail. 1971. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

----- 1974. “Ebu’s-Suûd ve Tefsiri”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13(4): 195-203.

----- 1996. *Tefsir tarihi*. Kızılay/Ankara: Fecr Yayınevi.

----- “Garîbü’l-Kur’ân” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, XIII, 379-380.

Cevdet Paşa. Ahmet. 1985. *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. Haz. Mahir İz. 2. bs. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çetin, Abdurrahman. “Nesih” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXII, 579-581.

Çetiner, Bedreddin. “Mesel” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, XXIX, 299-301.

- Demir, Şehmus. 2003. *Mitoloji Kur'ân Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik*. 1. bs. İstanbul: Beyan Yayınları.
- . 2014. “Kitab-ı Mukaddes’i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur’ân Kıssalarının Tarihî Gerçekliği”. *İslami İlimler Dergisi* 9(9): 103-22.
- Demir, Ziya. 2007. *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar*. 1. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, XI, 360-362.
- Düzenli, Pehlul. 2005. “Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III (5 [Türk Hukuk Tarihi Sayısı]): 441-75.
- . 2007. *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ve Fetvaları*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. 2010. *Tefsîru Ebi’s-Suûd el-Müsemma İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 1. bs. Beyrut: Dârü’l-İhyâi’t-Türâsi’l Arabî.
- Ekin, Yunus. 2016. “İrşâdü’l-Akli’s-Selîm’in Tefsir Geleneğindeki Konumu”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 16(1): 83-118.
- Fidan, Yılmaz. 2016. “Ebüssuûd’un Fıkhî Çalışmalarında Takip Ettiği Yöntem”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5(9): 106-132.
- Gezer, Süleyman. 2017. “Kur’ân Yorumlarının Mahiyeti Üzerine”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(6): 5-18.
- Güç, Ahmet. “Sâlih” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, XXXVI, 32-33.
- Harman, Ömer Faruk. “Dâvûd” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, IX, 21-24.

- . “Elyesa” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, XI, 69-70.
- . “Hârûn” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, XVI, 254-256.
- . “Hûd” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, XVIII, 279-281.
- . “İbrâhim” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, XXI, 266-272.
- . “İdrîs” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, XXI, 478-480.
- . “Îsâ” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, XXII, 465-472.
- . “İshak” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, XXII, 519-521.
- . “İsmâil” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, XXIII, 76-80.
- . “Lût” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, XXVII, 227-229.
- . “Mûsâ” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXI, 207-213.
- . “Nûh” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, XXXIII, 224-227.
- . “Süleyman” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, XXXVIII, 56-60.
- . “Ya’kûb” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, XXXXIII, 274-276.

- . “Yûnus” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, XXXXIII, 597-599.
- . “Yûsuf” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, XXXXIII, 1-5.
- İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr. 1990. *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif.
- İnalcık, Halil. 2003. *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Esir. 1987. *el-Kâmil fi't- Târîh*. 1. bs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kahveci, İhsan. 2007. “Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyum”. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları.
- Kanter, Özden. 2017. “Ebussuûd Efendi'nin Kelâmî Görüşleri”. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 15(1): 191-218.
- Kaya, Remzi. 2002. “Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11(2).
- Kılıç Sadık. 1994. *I. Kur'ân Sempozyumu: Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları.
- Kırca, Celal. “Âd” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, I, 333-334.
- . “Aksâmü'l-Kur'ân” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, II, 290-291.
- . “Semûd” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, XXXVI, 500-501.
- . 2009. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*. İstanbul: Marifet Yayınları.

- Koca, Ferhat. 2016. “Kemalpaşazâde'nin Risâle Fî'ş-Şahsı'l-İnsânî Adlı Eseri ve Osmanlıca Tercümelere”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15(29): 5-32.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman ve Kadir Taşpınar. 2016. “Ebüssuûd Efendi'nin Tefsirinde Kıraat Tasavvuru”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5(9): 117-52.
- Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. 2003. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Kahire: Mektebetu'l-Vehbe.
- Okiç, M. Tayyib. 1953. “Bir Tenkidin Tenkidi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2(2-3): 219-90.
- Özavşar, Mehmet Emin. 1998. *Türk Kültüründe iz Bırakan İskilipli Alimler: Ebüssuûd Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı*. Haz. Mevlüt Uyanık. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, Sevim. 2004. “Bir Belâgat Terimi Olarak İcaz”. *Ekev Akademi Dergisi* 8(19): 309-30.
- Sönmez, Mahmut. 2018. “Ebüssuûd Efendi Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl”. *Journal of International Social Research* 11(57): 846-857.
- . 2019. *Ebüssuûd Efendi Tefsiri'nin Tefsir Usulü Açısından İncelenmesi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Süreyya, Mehmed. 1996. *Sicill-i Osmanî 2*. çev. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şahin, M. Süreyya. “Kıyas-ı Enbiyâ” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, XXV, 495-496.
- Şengül, İdris. 1995. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları.
- . “Kıssa” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, XXV, 498-501.

- Uyanık, Mevlüt, ed. 1998. *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler: Sempozyum, 23-25 Mayıs 1997, İskilip*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ümit, Mehmet. “Şuayb” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, XXXIX, 222-223.
- Waardenburg, Jacques. “Mesih” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, XXIX, 306-309.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İ’câzü’l-Kur’ân” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, XXI, 403-406.
- . “Müteşâbih” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXII, 204-207.
- . “Kelâm” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, XXV, 196-203.
- Yazıcı, Ahmet. 2011. “Süleyman Ateş’in Görüşleri Bağlamında Kur’ân Kıssaları”. *Journal of Islamic Research* 2(22): 12.
- Yerinde, Adem. “Müşkilü’l-Kur’ân” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXII, 164-167.
- . 2015. “Ebussuûd Efendi’nin İrşâdü’l-Akli’s-Selim ilâ Mezaya’l Kitâbi’l-Kerîm Adlı Tefsirinin Müellif Nüshası ve En Eski Yazmaları”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(2): 189-236.
- . 2016. “Dil ve Belâgat Yönüyle Ebüssuûd Efendi’nin Tefsiri İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l- Kitâbi’l-Kerîm -Müşâkele Sanatı Örneğinde-”. *Usul İslam Araştırmaları* 26(26): 241-76.
- Yıldırım, Suat. 1979. “Kur’ân-ı Kerîmde Kıssalar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(0): 37-63.
- Yıldız, Sâkıb. 1986. “Ayet ve Sureler Arasındaki Münasebet”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(0): 57-76.

Yılmaz, M. Faik. “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver” md., *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, XXXI, 569-571.

Yörükan, Yusuf Ziya. 1952. “Bir Fetva Münasebetiyle: Fetva Müessesesi Ebüssuûd Efendi ve Sarı Saltuk”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(2): 137-60.

Yüksek, Muhammed İsa. 2019. “Mücmelin Beyanı Bağlamında Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsirinin Bilgi Değeri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21(39): 173-98.

ÖZGEÇMİŞ

Yakup ALTUNSOY

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri, 2021, İstanbul

Lisans: 1- İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İlitam), 2015, İstanbul

2- Atatürk Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2010, Erzurum

B. İLGİ ALANLARI

Kıraat ile ilgili okumalar yapmak.

Tasavvufla ilgilenmek.

Bilimdeki gelişmeleri takip etmek.

Hafızlık (2000 yılında İstanbul Nuruosmaniye K. Kursunda hafızlığını tamamladı).

Tashîh-i Hurûf (Diyanet İşleri Başkanlığı uzun süreli Tashîh-i Hurûf kursunu bitirdi).

Aşere-Takrîb (Halen Pendik Haseki Yüksek İhtisas Eğitim Merkezinde okumaktadır).